

Проект «УКРАЇНА»

Галичина та Волинь
у складі
міжвоєнної Польщі

Проект «Україна»

Литагент Фолио

**Проект «Україна».
Галичина та Волинь у
складі міжвоєнної Польщі**

«Фолио»

2017

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 Укр)

Фолио Л.

Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі
/ Л. Фолио — «Фолио», 2017 — (Проект «Україна»)

ISBN 978-966-03-7819-3

Ця книга – роздуми істориків Львова, Івано-Франківська, Рівного, Луцька про суспільно-політичне й культурно-освітнє життя Галичини і Волині між двома світовими війнами, під польською займанщиною, в часи українсько-польських протистоянь – від війни 1918–1919 років до Волинської трагедії 1943-го, в ході яких гинули як поляки, так і українці. Основним напрямом національної політики Другої Речі Посполитої стало забезпечення територіальної цілісності відродженої держави з кордоном по Збручу. Варшава організовувала репресії проти націоналістичних сил, а також прагнула перевести на рейки угодовства легальні українські політичні сили. Влада не лише надавала переваги полонофільським угрупованням, але й штучно формувала прихильну до Польщі національну свідомість серед бойків, лемків, гуцулів, поліщуків, а через систему освіти та культури намагалася реалізувати політику національної чи державної асиміляції. У зв'язку з цим українські громадські діячі, Греко-католицька церква змушені були створити недержавні школи, культурні та наукові товариства, кооперативи, які підтримували населення матеріально і духовно.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 Укр)

ISBN 978-966-03-7819-3

© Фолио Л., 2017

© Фолио, 2017

Содержание

Микола Литвин	6
Руслана Давидюк	15
Ігор Соляр	28
Ідея автономії як тактичний засіб	28
Антиукраїнський наступ польських націонал-демократів	31
Консолідація українських центристів	32
Парламентські вибори 1928 року	35
Зростання антирадянських настроїв	40
Осуд пацифікації	42
Нові українські ініціативи	44
Законопроект про автономію	46
Проти проекту Конституції 1935 року	49
Компроміси політики нормалізації	51
Виборчий компроміс 1935 року	53
Політика нормалізації	55
Земельні проблеми	58
Криза політики нормалізації	60
Подих Другої світової війни	63
Микола Кучерепа	68
Кінець ознайомительного фрагмента.	79

**В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко, Т.
Горбачевський, Р. Давидюк, Л.
Зашкільняк, В. Клапчук, В. Комар,
М. Кучерепа, О. Липитчук, М.
Литвин, Т. Литвин, О. Малярчук,
М. Посівнич, О. Руда, І. Соляр
Проект «Україна»
Галичина та Волинь у
складі міжвоєнної Польщі**

**Микола Литвин
Від війни до... війни**

Шановний читачу! Очевидно, ти пам'ятаєш, як на двох київських Майданах поруч із прапорами України, Грузії, Литви, Молдови та інших країн пломеніли прапори сусідньої Польщі. Українських мітингувальників активно підтримали польські студенти, викладачі, відставні офіцери; на вул. Інститутській була навіть розгорнута виставка малюнків польських дітей на підтримку Революції гідності. Втім, у відносинах між нашими народами і державами не завжди була гармонія, а інколи й взаємопоборювання. У цьому контексті трагічною і повчальною є історія українсько-польських взаємин 20 – 40-х років ХХ ст. Пропоновані нариси дають змогу зрозуміти суспільні запити населення західних земель України у міжвоєнний період і краще відчувати дух тієї доби, яку галичани й волиняни іноді називають «польською». На жаль, українсько-польське протистояння нерідко розпалювали наші північні сусіди.

Із виходом на міжнародну арену Московського князівства у ХV ст. починається східна експансія московських правителів, мета якої – приєднання білоруських і українських земель, що призвело до російсько-литовських і російсько-польських війн, які тривали близько півтора століття. Скориставшись появою Кримського ханства, московські дипломати намагалися скеровувати кримські напади на українські землі. Ситуація змінилася в середині ХVІІ ст. після підписання Андрусівського миру, що розділив українські землі між Польщею і Росією. Лише національно-визвольні рухи поневолених народів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також результати Першої світової війни спричинили крах імперій Романових та Габсбургів і дали шанс українцям і полякам відродити національну державність.

Під час Першої світової війни російський цар Микола ІІ прагнув захопити Галичину, Карпатські перевали, щоб звільнити шлях на Балкани, чорноморські протоки і Середземне море.¹ Для організації нового балканського походу царат прагнув скористатися багатими ресурсами карпатського краю – родовищами нафти, озокериту, поташу, солі, якісною деревиною, мережею нових залізниць та кам'яних гірських доріг. У ті дні російський політикум активно пропагував тезу про історичну єдність народу Галичини з Великою Руссю, а також необхід-

¹ Говард М. Війна в європейській історії. – К., 2000. – С. 129–130.

ність визволення галицьких русинів із австрійського ярма. Захоплену в 1914–1915 рр. територію нова російська адміністрація та російськомовна періодика називали «Галицька Русь», «Червона Русь», «Юго-запад великой Руси», «восточно-европейский Эльзас и Лотарингия». Українську мову нова російська влада не використовувала, нерідко називаючи «поднаречием русского языка».²

Уже в перші місяці нова влада ухвалила низку розпоряджень: про вивішення російських прапорів на всіх урядових будинках, здавання особистої зброї, переведення на російський час (на годину вперед) годинників, монополію на продаж алкоголю. За російським зразком реорганізовувалася система освіти. Відкриття середніх і вищих навчальних закладів було дозволено лише за особистим наказом генерал-губернатора. Російською мовою мали викладатися історія та географія; польська мова вивчалася за російськими підручниками. Для галицьких вчителів відкрито вчительські курси в Петрограді та Києві. Започатковано відкриття філій російських банків, зокрема «Російсько-Азіатського», які мали монополізувати торгово-грошові операції в Галичині.

Прихід російської військової адміністрації активізував місцеві старі та нові москвофільські структури – товариство ім. М. Качковського, «Русский народный совет», «Русский торговый дом», «Русский приют», «Общество русских дам», «Русское издательское общество». Галицьким москвофілам допомогу надавали «Карпато-Русский освободительный комитет» у Києві та «Галицко-русское общество» у Петербурзі. Москвофільські структури Галичини ще перед Першою світовою війною отримували чималі дотації від міністерств внутрішніх справ і фінансів Росії.³

Пропагандистським рупором нової військової адміністрації стали російськомовні газети «Львовский вестник», «Голос народа», «Львовское военное дело», «Прикарпатская Русь». Водночас призупинено видання українських часописів, розпочато обшуки в українських громадських товариствах, музеях, кооперативах. Це спричинило потік більше ніж ста тисяч біженців до Росії – зокрема Ростовської, Подільської губерній, Києва. З'явилися й сотні заручників – банкіри, міські голови, промисловці, представники інтелігенції, яких відправляли на схід. Натомість галицьких москвофілів (і не тільки їх) австрійська адміністрація відправляла до концтаборів у Талергофі, Гнау, Гмюнді, Терезієнштадті.⁴

Знаючи суспільно-політичну активність греко-католицьких священиків, нова влада розпочала насильне навернення до православ'я, хоча до війни у Львові діяла лише одна Святогеоргіївська православна церква, яку на початку століття збудувала австрійська влада для православних вояків австро-угорської армії. 19 вересня 1914 р. заарештовано і вивезено до Росії (Курськ, Суздаль, Ярославль) митрополита греко-католицької церкви А. Шептицького. Навесні 1915 р. така ж доля спіткала ректора Львівської греко-католицької семінарії о. Й. Боцяна. Арештовано й священиків римо-католицької церкви.

Російська адміністрація переслідувала не лише українських діячів (т. зв. мазепинців), але й діячів єврейського національно-культурного і господарського життя. Уже восени 1914 р. галицькими містами прокотилися єврейські погроми; до грабунків та підпалів будинків були причетні солдати російської армії, інколи місцеві жителі. У Львові було пограбовано єврейський квартал, вбито 18, поранено близько 70 осіб, багатьох євреїв нова влада заарештувала. Єврейське населення краю було фактично позбавлене громадянських прав, якими користувалося в Австро-Угорській монархії. За наказом влади євреїв звільнено з державних установ, призупинено діяльність єврейських громадських товариств, багатих євреїв та громадських

² Бахтурина А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000. – С. 70–95.

³ Детальніше див.: Крип'якевич І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. – Відень, 1915. – 116 с.

⁴ Велика війна 1914–1918 рр. Україна / [упоряд. О. Реєнт]. – К., 2013. – С. 248–300.

діячів оголошено заручниками або злочинцями. Грабунки їх господарств спричинили голод серед мирного єврейського населення. Російським військовикам було дозволено страчувати підозрюваних євреїв (т. зв. шпигунів) без суду та слідства. Євреїв залучали до примусових робіт з очищення доріг і вулиць, на них часто накладалася контрибуція та штрафи. Зазнали знущань навіть рабини, котрих солдати тягали по місту за пейси, відрізали їм бороди, примушували чистити вигрібні ями. Піддавалися нарузі синагоги. Все це спонукало більшість галицьких євреїв тікати до внутрішніх районів Австро-Угорщини або Росії. Військова цензура забороняла друк будь-яких повідомлень про становище євреїв на окупованих територіях та в Росії.⁵ На жаль, європейська періодика теж практично не згадувала про злодіяння російської воєнщини щодо галицьких євреїв.

Зазнавали знущань і галицькі німці, колонії яких дуже часто розташовувалися довкола міст і містечок. Чимало німецьких колоністів за підозрою у шпигунстві було вивезено на схід. Безчинства російських військ у Галичині окремі депутати Державної думи Росії називали «європейським скандалом», а українські – не лише критикували національну політику царизму, а й виступали за визнання права українців на широке культурне самовизначення. Натомість Українська парламентська репрезентація у Відні висунула наприкінці війни ще радикальніші вимоги – право населення Східної Галичини на самовизначення. Ця вимога отримала додаткову аргументацію завдяки новим принципам міжнародних відносин, проголошеним 18 грудня 1916 р. президентом США В. Вільсоном.

Як бачимо, політика російської влади мала на меті відірвати якомога більше людей від етнічних коренів та усталеного соціального середовища, де вони перебували тривалий час, і таким чином асимілювати новоприєднані території імперії. З такою метою проведено депортації українців, поляків, євреїв, німців. Водночас воєнні злочини окупаційної влади посилювали прагнення поневолених народів до визволення від національного та соціального гніту, відродження або створення власних держав.

Протистояти російській експансії на українські і польські землі у роки Великої війни мали патріотично налаштовані стрільці легіону Українських січових стрільців (УСС), котрі відзначилися у боях на горі Маківка 1915 р. і Лисоні 1916 р., і вояки польських легіонів (згодом бригад) Юзефа Пілсудського.⁶

Як відомо, цісарське командування погодилося створити два польські легіони – Західний у Кракові та Східний у Львові, по 8,5 тис. осіб у кожному (нагадаймо, що українцям дозволено лише один 2-тисячний легіон УСС). Загони Ю. Пілсудського реформували у 1-й полк, а в грудні 1914 р. на постої в Новому Санчі – у 1-шу бригаду польських легіонів (2,4 тис. осіб), що одразу ж прийняла бойове хрещення під Тарновом (Ловчувек). Загалом бойовий шлях польських легіонів у Підгаллі, Карпатах та на Волині тривав три роки – аж до липня 1917 р., коли вони на заклик Ю. Пілсудського відмовилися знову заприсягти на вірність Німеччині та Австро-Угорщині. Особливий героїзм виявили польські легіонери – 6-й полк піхоти і 1-й батальйон 1-го полку піхоти наприкінці вересня 1915 р. у болотисто-лісистих околицях волинського села Костюхнівка. Сучасники насамперед відзначали там хоробрість 19-річного поручника Леопольда Ліса-Кулі під час російських багнетних штурмів. Не менш жорстокими були жовтневі атаки під селами Кам'януха та Кукла. Наприкінці жовтня 1915 р. у прифронтових Маневичах було дислоковано польські полки 2-ї бригади, які прибули потягом зі Львова (через Люблін і Ковель) на допомогу в захисті позицій 21-ї бригади австро-угорської армії. У ході листопадових боїв польські відділи не лише виявили героїзм, а й втратили до половини свого особового

⁵ Хітерер В. Погроми, вчинені частинами російської армії в Галичині // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2014. – Вип. 75: Перша світова війна. 1914–2014. Що далі? – С. 155–158; An-Ski Szymon. Tragedia żydów galicyjskich w czasie I wojny światowej. – Przemyśl, 2010. – 480 s.

⁶ За волю України. Іст. 36. УСС. – Нью-Йорк, 1967. – С. 21 – 379; Литвин М. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991. – С. 7 – 127.

складу. Щоправда, 9 листопада після потужного артобстрілу Костюхнівку вдалося відбити у росіян.⁷ Нині це волинське село є місцем паломництва польських патріотів.

Серед польського політикуму у Велику війну популярною була концепція «Східної Європи» німця Пауля Рорбаха, співтворці та симпатички якої виступали за переділ Російської імперії та відновлення історичної Польщі, що мала охоплювати Литву й значні території Білорусі та України. Польський фактор грав важливу роль у розробленні та проведенні «ост-політики» Рейху, насамперед під час офіційних переговорів між Берліном і Віднем.⁸

Натомість український політик Галичини в особі міжпартійної Загальної української ради і позапартійного Союзу визволення України (СВУ) звертав увагу міжнародної громадськості на український характер не лише Східної Галичини й Волині, але й Холмщини і Підляшшя⁹ (Холм, Володимир, Галич, Львів у різні часи були столицями Галицько-Волинського князівства/королівства). СВУ, створений у Львові наддніпрянськими політемігрантами, популяризував ідею державної самостійності України в часописах і книгах різними мовами – німецькою, англійською, польською, турецькою, румунською, болгарською, шведською; із турецьким урядом обговорювалася навіть ідея створення у Стамбулі спільного українсько-турецького корпусу, який мав протистояти російській експансії на українські землі.

Після розпаду імперій Романових і Габсбургів плани нової більшовицької Росії особливо не змінилися, удосконалилася лише тактика дій на українських теренах. Власне, за сприяння Москви для нейтралізації Української революції, прагнень Української Народної Республіки було проголошено Республіку Тавриду, а згодом Донецько-Криворізьку республіку, досвід якої нині активно популяризують Кремль, донецькі сепаратисти, Київський філіал Інституту СНД.¹⁰ Російська комуністична партія (більшовиків) і особисто голова Раднаркому Росії В. Ленін інспірували також проголошення у липні 1920 р. Галицької соціалістичної радянської республіки. Червоний прапор у Тернополі (тимчасовій столиці Республіки) та 50 повітових містах Галичини піднято під час чергового наступу червоноармійських військ Південно-Західного фронту на Прикарпаття.¹¹ Комісаром цього фронту, а фактично ідеологом більшовицького маршу в Європу був амбітний Й. Сталін, командний вагон якого так і не перетнув прикордонний Збруч. Очевидно, що популярні нині серед російського політикуму ідеї «руського мира» не виникли за правління В. Путіна, а були актуальними і привабливими в добу Леніна – Сталіна, а згодом і Брежнєва.

Агресія царської, а потім більшовицької Росії на українській землі спонукала національно-державні сили шукати союзників у Берліні, Парижі, Лондоні, а також Варшаві, яка вкотре могла стати об'єктом збройної експансії Москви. Втім, геополітика відроджуваної Польщі не цілком узгоджувалася з державно-територіальними планами Західно-Української Народної Республіки, проголошеної восени 1918 р.

Уряд і Українська національна рада – парламент Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), які діяли у Львові, Тернополі та Станіславові у 1918–1919 рр., не йшли на жодні територіальні поступки з владою відродженої Польщі, підтриманою Антантою. Як відомо, під час Ходорівських переговорів навесні 1919 р. антантівська місія Ж. Бартелемі після консультацій з Варшавою запропонувала провідникам ЗУНР територіальний компроміс – залишити українцям столицю Станіславів, частину Прикарпаття і все Надзбруччя; до Польщі мали відійти не лише Перемишль і Львів, а й Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. Про-

⁷ Klimecki M., Filipow K. LEGIONY TO... Szkice z dziejów legionów polskich. – Białystok, 1998. – S. 105–110; Legiony Polskie w I wojnie światowej // Encyklopedia Wojskowa. – Warszawa, 2007. – T. 1. – S. 512–513.

⁸ Федюшин О. Украинская революция 1917–1918. – М., 2007. – С. 27–41.

⁹ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – С. 73 – 187.

¹⁰ Корнилов В. Донецько-Криворізька республіка. Расстрелянная мечта. – Харьков, 2011. – С. 4 – 401.

¹¹ Литвин М. ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 101–118.

відники ЗУНР відкинули цю пропозицію, погодившись лише на тимчасове перемир'я.¹² Натомість голова Директорії УНР С. Петлюра, котрий прибув до Ходорова 27 лютого, наполягав на визнанні пропозиції Бартелемі з умовою, що Антанта визнає УНР і надасть допомогу українцям у боротьбі з більшовиками.¹³ С. Петлюра мав намір, який збігався з планами Заходу, – примирити українців з поляками, щоб спрямувати Галицьку армію проти більшовиків. Однак спроба Антанти та Польщі досягти миру й повернути обидві українські армії на схід – провалилася. Все те дало підстави надіслати до Польщі армію Галлера, яка у травні – липні 1919 р. відтіснила Галицьку армію на Тернопільщину до Збруча.¹⁴

Цього часу емісари С. Петлюри вже вели офіційні і неофіційні таємні переговори з варшавськими чиновниками. С. Петлюра звернувся 9 серпня 1919 р. до Ю. Пілсудського з листом, де висловив пропозицію перенести польсько-українські відносини з площини антагонізму й боротьби на ґрунт взаємного порозуміння та узгодженої боротьби перед спільним ворогом. А вже 1 вересня між УНР і Польщею підписано угоду про перемир'я, в якій декларовано дружню нейтральність обох армій, визначено лінію розмежування на Волині (Корець – Олевськ – Мозер). І тільки після завершення дев'ятимісячної українсько-польської війни польська армія за згодою уряду ЗУНР у листопаді – грудні 1919 р. зайняла Кам'янець, район Мирополя – Любара, згодом Проскурова; тоді ж було інтерновано близько 8 тис. хворих, поранених і деморалізованих вояків Армії УНР.¹⁵ Нарешті, 2 грудня підписано декларацію УНР про головні принципи відносин з Польщею. Згідно з цим документом, Наддніпрянська армія забезпечувалася матеріально-технічною допомогою, українські військовополонені та інтерновані звільнялися, дозволявся транзит до України через польську територію озброєнь і обладнання. Ю. Пілсудський дав також згоду на формування в Польщі українських збройних сил, резерви для чого можна було віднайти в таборах для інтернованих у Пікуличах під Перемишлем, Ланцуті, Бересті Литовському, де восени 1919 р. перебували понад 2 тис. полонених та інтернованих вояків.¹⁶

Однак наприкінці зими 1920 р. стало зрозуміло, що більшовицька Москва розпочинає підготовку до масштабного удару на Мінськ і Варшаву. Радянські війська мали утримувати оборону, а згодом перейти в наступ. У середині березня польська розвідка перехопила радіодепешу, де стверджувався намір Москви перекинути з Кавказу до України Першу кінну армію С. Будьонного. Це переконало Верховного головнокомандувача Ю. Пілсудського завдати превентивного удару на українському напрямку. Білі війська видавалися ненадійним союзником. Тому головну ставку було зроблено на воєнно-політичний союз з УНР. 11 березня 1920 р. відновлено переговори з Дипломатичною місією УНР. Однак перші дні переговорів минули в суперечках, які стосувалися лінії майбутнього українсько-польського кордону на Волині. У зв'язку з цим С. Петлюра у листі до прем'єра І. Мазепи 15 березня написав: «Польща має визнати нас, але, очевидно, за дорогу ціну; п'ять повітів Волині хоче собі взяти: Ковельський, Луцький, Дубенський, Рівненський і частину Крем'янецького. Про це офіційно сьогодні не говорять, але завтра-позавтра можуть рішуче заявити. Що нашої місії пощастить одстояти – сказати не можна. В кожному разі без того чи іншого порозуміння з Польщею ми не можемо одновити нашої державної праці».¹⁷ Водночас поляки погоджувалися допомогти військовими та іншими засобами відвоювати в більшовиків лише Правобережну Україну до Дніпра, що теж не влаштовувало українську сторону. Вважалося, що Варшава не має юридичних прав на

¹² Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1449. – Арк. 7 – 10.

¹³ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 77.

¹⁴ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 381–390.

¹⁵ Руккас А. Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. – Ніжин, 2013. – С. 8 – 12.

¹⁶ Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі. 1920–1939. – Львів, 2000. – С. 55 – 134.

¹⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921). – К., 2003. – С. 402.

Лівобережжя, яке тривалий час перебувало у складі царської Росії. При цьому важливо було й не погіршити відносини з Антантою, яка після поразки А. Денікіна й надалі відстоювала плани відродження «єдиної і неподільної» Росії, допомагаючи білому генералу П. Врангелю захопити не лише Крим, а й здійснити похід на більшовицьку Росію. Не сприяла переговорам і позиція галицьких політиків, котрі, на думку С. Петлюри, були «хворим відгуком розпуки та дезорганізації». У ті дні він зауважував своєму військовому міністру: «Ми повинні в ім'я державності не рахуватися з розпукою, а мати тверду державну волю і не піддаватись на провокацію, все одно чи остання походить з нервів політичних, чи зі свідомих і недобрих мотивів».¹⁸

Тогочасні українсько-польські переговори відбувалися в режимі таємності, про їх перебіг не знали навіть депутати Сейму, члени сеймової комісії із закордонних справ, більшість польських дипломатів. Лише 3 квітня поляки висунули проект польсько-української угоди, в якій Варшава не лише визнавала Директорію УНР, а й обіцяла їй допомогти у визволенні Правобережжя; за Польщею пропонувано залишити Східну Галичину та сім із дванадцяти повітів Волинської губернії; польській національній громаді в Україні та українській національній громаді в Польщі гарантувалися рівні автономні права. До політичних домовленостей мали бути додані господарська й військова угоди.

Довгоочікуваний політичний договір між Польщею та УНР був підписаний у ніч з 21 на 22 квітня 1920 р. Варшава визнавала незалежність України, а Директорію – верховною владою УНР. Визначено польсько-українські кордони: за УНР визнано територію Правобережжя у межах до 1772 р. Водночас взято зобов'язання не укладати жодних міжнародних угод, спрямованих одне проти одного. Частиною цієї домовленості була військова конвенція від 24 квітня, згідно з якою українські та польські війська стали союзними у боротьбі проти експансії більшовицької Росії, яка неодноразово декларувала своє бажання запалити вогонь світової революції у Європі. Також відзначено спільне ведення бойових дій арміями під загальним польським командуванням, утворення української адміністрації на визволеній території, підконтрольній уряду ЗУНР, підпорядкування залізниці польському військовому командуванню. Українці мали забезпечити польську армію продуктами, організувати евакуацію польських військ після закінчення бойових дій з території України.¹⁹

Варто наголосити, що об'єднання збройних сил було важливим не лише для України, але й для Польщі. Ю. Пілсудський зважився на цей крок, попри застереження Антанти, яка не вважала Україну самостійним чинником у боротьбі з більшовицькою Москвою.

Зрозуміло, що цю угоду, яка дозволяла полякам окупувати Східну Галичину й частину Волині, не схвалили українські політичні партії Галичини, а також еміграційний уряд ЗУНР у Відні, який постійно надсилав протестні заяви до Паризької конференції, міжнародної дипломатії, керівників країн Європи та Америки. Особливо критикувався пункт таємної угоди про «відступлення» Польщі Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя, частини Полісся і західних земель Волині, який, на думку делегації Української національної ради у Львові, був укладений проти волі західноукраїнської людності.²⁰ Зазначимо, що вичікувальну позицію стосовно угод зайняли польський Сейм і лівоцентристські партії; натомість націонал-демократи засудили цей союз і навіть похід на Київ.

Однак за тих складних умов у С. Петлюри реальної альтернативи не було. Власними силами визволити Україну, бодай її частину, Наддніпрянська армія не могла. Не вдалось С. Петлюрі й підняти всенародне повстання. Водночас частина наддніпрянців з недовірою ставилася до нового польського походу в країну.

¹⁸ Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. 1. – Нью-Йорк, 1956. – С. 263–264.

¹⁹ Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. – К., 2008. – С. 210–254.

²⁰ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. – Т. 5, кн. 2. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 27–33.

На початку літа лінія польсько-російського фронту розтягнулася від Яруги над Дністром до околиць Києва і далі вздовж Дніпра, по гирло Прип'яті. Наддністрянський відрізок фронту (від Яруги до Липівця) боронили українські дивізії, що входили до 6-ої польської армії. Особливо важкі бої українські козаки провели проти Червоної армії 19–26 липня на берегах Збруча, Серету й Стрипи. Великий героїзм та самопожертву виявили козаки 6-ї дивізії М. Безручка під Замостям наприкінці серпня 1920 р., обороняючи місто від наступу 1-ї Кінної армії С. Будьонного.²¹

У середині вересня українські загони спільно з польськими вояками продовжили похід на схід, досягнувши 11 жовтня лінію р. Лозова, де фактично завершилася бойова співпраця з польським військом. Причиною цього стало підписання 12 жовтня у Ризі договору з радянськими республіками Росії та України, згідно з яким Варшава відмовилася від союзу із УНР, а також зобов'язалася не утримувати на своїй території ворожих більшовицькій Росії військових формацій – Армії УНР та інтернованих частин Білої армії. Знесилена Армія УНР 11 листопада форсувала Збруч і опинилася на території Польщі, де була інтернована в таборах Ланцута, Каліша, Щепйорно, Вадовиць, Александрова Куявського, Пікулич та ін..²²

Польсько-український воєнно-політичний союз виявився короткотерміновим. Україна в цей час перебувала в міжнародній ізоляції. Завадила також прагматична політика країн Заходу, насамперед Великої Британії, яка неодноразово радила Польщі укласти мир із більшовицькою Росією. Паризька мирна конференція теж пропонувала сусіднім країнам не вести війну з Росією. На жаль, і американська дипломатія не схвалювала планів Ю. Пілсудського щодо спільної з Україною антибільшовицької кампанії 1920 р. Все це кардинально послаблювало український національно-державний табір, особливо після заборони діяльності її екзильного уряду в Тарнові та Варшаві й ліквідації таборів інтернованої Армії УНР.

Розчленування українських етнічних земель Радянським Союзом, Румунією, Чехословаччиною, Польщею ще більше радикалізувало в міжвоєнний період український національно-визвольний рух. Зокрема, праворадикальні сили – Українська військова організація (УВО), (створена 1920 р.) і Організація українських націоналістів (ОУН) (створена 1929 р., співзасновниками яких були недавні старшини і стрільці легіону УСС, армій ЗУНР і УНР) пропонували збройний шлях відновлення самостійної соборної Української держави; при цьому не заперечувався фізичний терор проти польських урядовців і силовиків, лояльних до них українських діячів.²³ Напередодні Другої світової війни українські націоналісти намагалися заручитися підтримкою офіційного Берліна. Українсько-німецького порозуміння прагнули й еміграційні уряди ЗУНР і Гетьманату П. Скоропадського, які в міжвоєнний період перебралися до Берліна.²⁴

Ліворадикали в особі нелегальної Компартії Західної України та її легальної «прибурівки» – Українського соціалістичного сільсько-робітничого об'єднання («Сельробу») виступали за соціальне і національне визволення трудящих, воз'єднання Західної України з УСРР у складі Радянського Союзу.²⁵ Радянофіли отримували фінансову допомогу (у валюті або коштовностях) через нелегальне Закордонне бюро допомоги КПЗУ, Посольство СРСР у Варшаві, Генеральне консульство СРСР у Львові. Щоправда, в лівому малозабезпеченому середовищі краю діяли також легальні сили – представники Українських радикальної й соціал-

²¹ Польша та Україна в боротьбі за незалежність. 1918–1920 / [ред. Т. Кшонтек]. – Варшава, 2010. – С. 92 – 109, 223, 313.

²² Колянчук О. Українська військова еміграція... – С. 7 – 113.

²³ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: іст. нариси / [відп. ред. С. Кульчицький]. – К., 2005. – С. 450–456; *Зайцев О.* Український інтегральний націоналізм (1920 – 1930-ті роки): нариси інтелектуал. історії. – К., 2013. – С. 32–37, 244–359; *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003. – S. 114–348.

²⁴ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940): ілюстр. біогр. нарис. – Львів, 2013. – С. 358–368.

²⁵ Детальніше див.: *Сливка Ю.* Сторінки історії КПЗУ. – Львів, 1989. – 91 с.

демократичної партій, котрі обґрунтували ідею створення незалежної Української соціалістичної (демократичної) держави. Соціалістичні ідеї були особливо популярними у 1920-ті роки, коли в радянській Україні активно впроваджувалася політика українізації, а західні компанії брали участь у модернізації промисловості Наддніпрянщини, будівництві гідроелектростанцій і металургійних комбінатів.

Утім, найбільше прихильників у західноукраїнському соціумі здобуло легальне центристське Українське національно-демократичне об'єднання (створене 1925 р.), яке намагалося поєднувати парламентські й непарламентські засоби політичної боротьби задля відродження незалежної Української держави, соборності її земель.²⁶ УНДО, як і праворадикали, виступало проти колонізації культурно-освітнього життя, а також засудило насильницьку колективізацію наддніпрянського села, політику голодомору в УРСР, жертвами якої в 1932–1933 рр. стали не лише українці, а й представники польської меншини (загалом близько 5 млн осіб).

У міжвоєнний період діяли також політичні середовища воєнно-політичної еміграції УНР, котрі прагнули налагодити діалог із представниками центральної та місцевої влади Польщі, прихильниками концепції прометеїзму (тобто федерації визволених народів СРСР з Польщею), виступали за культурно-освітні преференції для українців, мілітарну підтримку Варшави під час наступу нацистської Німеччини у вересні 1939 р..²⁷ У ті критичні дні у лавах Війська Польського воювали близько 120 тис. українців, серед них – недавні старшини Армії УНР.

Навесні того року кривавий смерч війни відчули на собі українці Закарпаття, прихильники Карпатської України, територію якої за допомогою зброї і завдяки політичній підтримці Берліна включено до хортистської Угорщини. У середовищі українських науковців-археологів побутує думка, що до розстрілів вояків Карпатської Січі на Верецькому перевалі були причетні польські прикордонники.²⁸

Пакт Молотова – Ріббентропа 1939 р. не лише санкціонував розчленування суверенної Другої Речі Посполитої, а й початок радянзації Галичини та Волині – ліквідацію багатопартійності й ринкової економіки, репресії проти польської і української опозиції, депортацію польських урядовців і військовиків, українських і польських громадських діячів. Хоч як дивно, але в 1939–1940 рр. прикарпатська нафта і ліс транспортувалися не лише у східні регіони УРСР, а й до нацистської Німеччини.²⁹

Вибух німецько-радянської війни 1941 р. став новим випробуванням для українського народу, його державно-політичних сил. Не менше 6 млн українців мобілізовано до Червоної армії. Щонайменше 250 тис. українців (здебільшого зі Сходу), ворожих сталінському режиму, вступили до бойових і тилових формувань Вермахту. Понад 100 тис. бійців УПА (здебільшого членів ОУН) прагнули відновити самостійність України у боротьбі проти німецьких, радянських, угорських, румунських військ, а також формувань Армії Крайової і Армії Людової. Щоправда, на початковому етапі війни німецьке командування намагалося домогтися координації зусиль із відділами УПА у боротьбі з Червоною армією і радянськими партизанами й навіть надало українським повстанцям зброю.³⁰ Реальним ідеологом українського виз-

²⁶ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України. – Львів, 2011. – С. 157–186, 239–301.

²⁷ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2011. – С. 54 – 288; Колянчук О. Українська військова еміграція... – С. 154–190.

²⁸ Онищук Я. Галичани в обороні Карпатської України (до 70-ї річниці трагічних подій на Верецькому перевалі) // Цитаделя: Львів. Мілітар. альманах. – Львів, 2009. – Ч. 2. – С. 47–51; Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939. – К., 2012. – С. 292–360.

²⁹ Детальніше див.: Литвин М., Науменко К. Сталін і Західна Україна 1939–1941 рр. – К., 2010. – 80 с.; Баран В., Токарський В. Україна: західні землі. 1939–1941 рр. – Львів, 2009. – 448 с.

³⁰ Організація українських націоналістів... – С. 88 – 142.

вольного руху в той час був не Степан Бандера, котрий у 1934–1939 рр. перебував у польській в'язниці, а в 1941–1944 рр. у гітлерівському концтаборі, а Петро Федун «Полтава» (двотомник його праць «Концепція самостійної України» нещодавно видав Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові).

Українці також воювали в європейському русі опору, американській і канадській арміях, окремих чеських і польських формуваннях. Наприкінці Другої світової війни провідники українського й польського підпілля прагнули досягти координації зусиль у боротьбі проти Червоної армії та інших силових структур СРСР. Утім, після кількох спільних збройних акцій у 1944 р. супротивні сторони не зуміли порозумітися, особливо в територіальних питаннях. Не досягнуто компромісу й у воєнно-політичному протистоянні на Холмщині та Волині, де в 1942–1944 рр. загинули десятки тисяч поляків і українців, здебільшого цивільних осіб.³¹ Однак цей конфлікт мав, на нашу думку, не лише етнополітичну, а й соціальну складову, боротьбу за землю, якою з початку 1920-х років володіли чимало польських осадників.

У повоєнний період (1944–1951) за сприяння комуністичної влади Польщі та СРСР із українсько-польського пограниччя депортовано майже 2 млн поляків, українців, чехів, що змінило як демографічний склад, так і культурно-історичну спадщину поліетнічного регіону – втрачено сотні церковних об'єктів, раритетів сакрального мистецтва, архівних і бібліотечних колекцій, частину з яких вивезено до Росії.³² По обидва боки кордону не вдалося зберегти польські та українські військові меморіали, зокрема поховання Першої та Другої світових воєн, – їх почали відновлювати лише після краху тоталітарних режимів у Польщі та СРСР.

Проте після Другої світової війни значно конструктивнішим став діалог польської та української еміграції як у Європі, так і за океаном. Особливо толерантну позицію щодо України та українців зайняла редакція польської «Культури» в Парижі, яка пропагувала єдність антикомуністичних сил у боротьбі з тоталітарними режимами у Східній Європі, обґрунтовувала непорушність повоєнних кордонів, зокрема України та Польщі. Відчутною була допомога польських інтелектуалів – діячів «Солідарності», журналістів, науковців, церковнослужителів – українським дисидентам у 80 – 90-ті роки ХХ ст., коли в Україні подолано комуністичну диктатуру й розпочато перші демократичні реформи.

Сучасна Україна знову потребує зовнішньополітичної, матеріально-технічної, військової і моральної підтримки сусідньої Польщі та інших країн. Важливо також об'єктивно досліджувати нашу спільну історичну спадщину. Історична наука, зазначав відомий німецький науковець Йорн Рюзен, – це культурна практика детравматизації.³³ Власне, пропонована книга нарисів – це толерантний погляд на українсько-польські відносини міжвоєнної доби, уроки та наслідки яких є актуальними й сьогодні.

³¹ Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурс. – Львів, 2013. – С. 95 – 308; *Сливка Ю.* Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 3 – 31; *Пуциук І.* Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви. – Львів, 2014. – С. 7 – 24.

³² Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3 т. / [відп. ред. Ю. Сливка; упоряд.: Ю. Сливка, М. Литвин та ін.]. – Львів, 1996. – Т. 1. – С. 3 – 15.

³³ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. – Львів, 2010. – С. 215.

Руслана Давидюк **«Весь сенс нашого перебування за** **кордоном – у праці для України»:** **Наддніпрянська еміграція у Східній** **Галичині та Західній Волині**

«Страшенно сумую за Україною, за рідними, яких там залишила, але тут я можу вільно і голосно заявляти, що я українка, що маю право бути людиною... Весь сенс, усе оправдання нашого перебування за кордоном – в праці для України»³⁴ – ці слова Софії Русової яскраво віддзеркалюють думки і надії наддніпрянської еміграції міжвоєнного часу. Опинившись на території Польщі внаслідок утвердження в Україні більшовицької влади, вони переживали почуття ностальгії за батьківщиною, за домом, який залишили на радянській стороні. Сподіваючись на швидке повернення, намагалися селитися ближче до кордону, «здебільшого у прикордонних повітах коло Збруча, щоби при першій нагоді, коли територія України буде звільнена від більшовиків, повернутися до рідного краю».³⁵ Визначальним мотивом для вигнанців було проживання у Польщі української спільноти, яка становила переважну більшість у Східній Галичині й Західній Волині. Відтак, існувала спільність мови, культури, а щодо Волині, то й православної віри. Харитя Кононенко говорила: «Цікавить мене поїздка до Польщі ще й з іншого боку. Їду до цієї держави вперше, а там живе така велика частина нашого народу... А потім, бажаєш хоч на хвилину відчутти, що ти стоїш на тому клаптику земної кулі, яка від тисячоліть належала нам... Для емігранта це особливий чар, особлива принада... І ось за вікном нарешті і вогні славного міста Великого Льва. Якесь солодка туга, хвилююча радість охоплює єство. «Серед своїх! Серед своїх!»³⁶

Західноукраїнське населення, незважаючи на власну бідність і економічну скруту, долучалося до допомоги наддніпрянцям. Голова Українського центрального комітету (УЦК) Андрій Лукашевич зазначав: «Українське і білоруське населення східних теренів – нема чого й казати – ставиться до емігрантів цілком прихильно, як до рідних братів. Емігранти провадять своє життя настільки скромно і поводять себе настільки тактовно, що досі ніде не було чути про якісь поважні непорозуміння чи конфлікти між емігрантами і місцевим населенням».³⁷

Системну допомогу емігрантам надавали організації, створені у Східній Галичині, зокрема Український горожанський комітет (УГК) у Львові.³⁸ Наприкінці червня 1921 р. при ньому з'явилася секція допомоги емігрантам з Наддніпрянської України на чолі з Ростиславом Лашенком. У її складі діяли підсекції: культурно-просвітня (проф. Л. Білецький), театральна (М. Садовський), допомоги дітям і молоді (М. Лашенко), фінансова (Р. Лашенко).³⁹ Тимчасова допомогова секція при УГК була створена в Тернополі, яка збирала необхідні речі, організовувала безкоштовні обіди для емігрантів.⁴⁰

³⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ). – Ф. 3327. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 104.

³⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові). – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 187. – Арк. 19.

³⁶ Кононенко Х. Один тиждень на рідній землі // Діло. – 1934. – Ч. 199. – 30 лип. – С. 4–5.

³⁷ Лукашевич А. Українська еміграція в Польщі // Трибуна України. – 1923. – № 1. – С. 17–21.

³⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 3366. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4–5.

³⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 3.

⁴⁰ Там само. – Спр. 190. – Арк. 101, 106.

У листопаді 1921 р. у Львові було зареєстровано філію Українського товариства допомоги емігрантам (біженцям) з України та їх родинам у Польщі.⁴¹ У різний час очолювали Товариство М. Варчук, Л. Янушевич, Л. Білецький, В. Дорошенко, Ю. Магалецький та ін. У 1930 р. виникло Товариство українських емігрантів, яке з часом змінило назву на Клуб українських емігрантів (КУЕ). Тут працювали О. Кузьмінський, О. Доценко, М. Корчинський, А. Жук та ін..⁴² Названі організації розгорнули допомогову, благодійницьку, культурно-освітню роботу, однак зазнавали багато труднощів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Створені у Львові допомогіві організації не поширювали свою діяльність на Волинь, що ускладнювало тут ситуацію із захистом прав емігрантів. Подекуди їхні інтереси намагалися захищати українські послы, обрані до польського парламенту під час виборів 1922 р., котрі долучилися до роботи, пов'язаної з розселенням емігрантів, забезпеченням їх працею у Польщі чи виїздом для працевлаштування в інших країнах. Показово, що посол від Берестейщини Василь Дмитріюк, будучи членом комісії суспільної опіки Сейму, зміг домогтися виділення 30 тисяч злотих допомоги інтернованому українському вояцтву. Наступного дня до Сейму приїхав генерал Олександр Загородський, який від імені УЦК висловив вдячність В. Дмитріюку.⁴³

На Волині роботу з підтримки емігрантів проводив колишній командувач Північної групи військ УНР Володимир Оскілко. За його допомогою у 1924 р. отримали карти азилю полковники Української армії, уродженець Поділля Ананій Волинець та житомирянин Йосип Біденко.⁴⁴ За дорученням Оскілка квартира Миколи Новицького (звільнений з калішського табору, фельдшер на цементному заводі у Здолбунові) перетворилася на місце перебування українських емігрантів: тут постійно проживали кілька осіб, окремі з них жили по два-три місяці, а пізніше виїжджали.⁴⁵

На сторінках рівненського «Дзвону», контрольованого В. Оскілком, вміщувалася спеціальна рубрика «До організації української еміграції». Зусиллями колишнього отамана та за участю емігрантів 16 березня 1924 р. у м. Рівному виник Український громадянський комітет допомоги емігрантам у Польщі.⁴⁶ Члени комітету влаштовували вуличні акції під гаслом «Волинь – емігранту», проводили пасхальні збірки, засновували бібліотеки, організовували аматорські вистави, розважальні вечори. Однак подібні акції не давали очікуваних результатів. Оскілко вважав це наслідком загального зубожіння українського населення. Хоча іншою причиною був невеликий авторитет колишнього отамана, про що засвідчувала його поразка на перших парламентських виборах у Польщі.

Із квітня 1921 р. виразником інтересів української політичної еміграції в Польщі став Український центральний комітет у Варшаві. Зусиллями його діячів, із дозволу польської влади, серед західноукраїнського населення збиралися пожертви, значна частина яких організовувалася Церквою. З УЦК були пов'язані перші спроби самоорганізації українських політичних емігрантів, призначення уповноважених на воєводства й повіти, створення місцевих філій, хоча цей процес йшов складно та повільно. На Волині перший відділ УЦК виник у жовтні 1923 р. в Острозі на чолі з Костянтином Смовським.⁴⁷ У 1924 р. уповноваженим УЦК у Станіславівському воєводстві призначили П. Холодного,⁴⁸ у Волинському воєводстві – Д. Ковпа-

⁴¹ ЦДАВОУ. – Ф. 3366. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 37.

⁴² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 828. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1.

⁴³ Дмитріюк В. Дорогами війни і миру: споми́ни з додатком матеріялів до історії сім'ї / [упоряд.: Мирослава та Володимир Дмитріюки]. – [Б. м.: б. в.], 2012. – 160 с. – С. 78.

⁴⁴ Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.). – Ф. 30. – Оп. 18. – Спр. 550. – Арк. 103 зв., 128.

⁴⁵ Там само. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 4361. – Арк. 4–4 зв., 26–27.

⁴⁶ Держархів Рівненської обл. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 22.

⁴⁷ Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі (Вісті УЦК). – 1923. – Ч. 2. – 1 листоп. – С. 10.

⁴⁸ Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.). – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 2272. – Арк. 2.

ненка,⁴⁹ у Тернопільському воєводстві – В. Зарудного, у Бориславі – В. Синклера,⁵⁰ у Збаразькому повіті – Я. Водяного⁵¹ та ін. Відділ УЦК у Львові виник лише на початку 1929 р. на чолі з О. Кузьмінським.⁵² Організаційна робота відділів УЦК ускладнювалася нестачею кадрів, постійною ротацією уповноважених, пильним контролем влади. Не завжди призначення керівників філій були успішними. Зокрема, уповноважений УЦК по Здолбунову Лотоцький, працівник місцевої книгарні «Відбудова», 10 листопада 1924 р. разом із Михайлом Калюжним та Василем Чуднівським (заступник міністра народного господарства уряду УНР, зять Іллі Шрага) виїхали до Радянської України.⁵³

Емігрант Антон Стрижевський, голова Бюра біженців у Ченстохові, що з 1923 р. працював на Волині, так означив організаційні проблеми відділів УЦК: «Польська влада і УЦК намагалися організувати облік емігрантів УНР, однак він проводився лише через філії УЦК, а вони реєстрували не всіх. Я, як багато інших, ухилялися від цього, тим більше, що закону про таку реєстрацію не було».⁵⁴ З огляду на це, варто розуміти, що багато емігрантів залишалися поза впливом УЦК, намагалися самостійно вижити та адаптуватися до нових умов життєдіяльності, хоча зробити це було надзвичайно складно.

Роботі відділів УЦК перешкождали внутрішні суперечності, що послаблювали українську політичну еміграцію впродовж всього міжвоєнного періоду. Як відгомін суперечностей періоду революції, вибухали словесні звинувачення між уповноваженим філії УЦК, керівником трудової колонії емігрантів у Бабині Євгеном Білецьким та згаданим Володимиром Оскілком. Останній, ведучи боротьбу за вплив на місцеве населення, також критикував діячів місцевої «Просвіти», обіцяв надати поліції «компрометуючий матеріал на Нивинського і Домбровську» (Галина Журба – письменниця, емігрантка. – Р. Д.).⁵⁵ Водночас, перебуваючи серед українського оточення, діячі філій УЦК часто ставали ініціаторами урочистостей і культурних імпрез та брали участь в академіях і святах, які організовувала місцева громадськість.

Справою честі емігрантів було впорядкування могил загиблих побратимів, вшанування їхньої пам'яті. У міжвоєнний період збиралися кошти на встановлення надгробків Б. Магеровському у Здолбунові, О. Алмазову у Луцьку, К. Вротновському-Сивошапці, В. Тютюннику у Рівному та ін. Важливою була допомога в організації поховання, адже багато з померлих, залишивши родини у Великій Україні, жили самотньо. Не всі витримували моральні, фізичні, психологічні труднощі, тому траплялися випадки самогубств. Хвороби, старі рани, важкі умови життя та праці вкорочували вік емігрантів. «Замість радості, утіхи, все частіше лунають похоронні дзвони, відправляють панахиди, улаштовуються жалібні академії»,⁵⁶ – писав «Тризуб».

Процес адаптації наддніпрянців до нового місця проживання тривав болісно, супроводжувався злиднями, обмеженням політичних, економічних прав. Зокрема, вони не мали права самостійно, без співучасті з поляками, займатися підприємництвом, створювати торговельні чи фінансові установи. «Ці емігранти, з яких більшість емігрувала з причин політичних, перейшовши Збруч, не гарантуються правом особистої свободи рухів – не мають права вільно переїздити, вони приковані розпорядженням влади до даної місцевості – не мають права вільно обирати місце свого осідку, вони позбавлені змоги зайнятися роботою відповідно свого становища, працею, яка б давала їм засоби до існування» – підкреслювалося у «Меморіалі про

⁴⁹ Вісті УЦК. – 1926. – № 5. – С. 11; Вісті УЦК. – 1926. – № 7. – С. 31.

⁵⁰ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 369. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 18.

⁵¹ Там само. – Ф. 580. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 16.

⁵² У Польщі. З емігрантського життя у Львові // Тризуб. – 1929. – № 19/20. – С. 41–42.

⁵³ Місцевий. Петлюрівські «соціалісти» // Дзвін. – 1924. – Ч. 80. – 15 листоп. – С. 3.

⁵⁴ Держархів Рівненської обл. – Ф. 2771. – Оп. 2. – Спр. 1101. – Арк. 56–57.

⁵⁵ Там само. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 68–68 зв.

⁵⁶ Тризуб. – 1932. – 3 лип. – Ч. 27 (335). – С. 11.

положення українців-емігрантів з Наддніпрянської України, перебуваючих на терені Східної Галичини».⁵⁷

Розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Польщі від 8 червня 1921 р. обмежувалося проживання емігрантів на території Східної Галичини, Західної Волині, великих міст тощо.⁵⁸ Для поселення на означених територіях потрібен був спеціальний дозвіл староства. Навіть на тимчасовий в'їзд до східних воєводств чи прикордонної смуги вимагалася спеціальна перепустка.⁵⁹ Прохання про постійне перебування емігранти мали складати через староство до воєводи, пояснюючи при цьому мотиви (служба, робота, родинні справи). В окремих випадках дозвіл міг отримати УЦК через МВС, але карти азилу видавалися з великими труднощами, а чимало емігрантів, як згадувалося, вели ізольоване життя, не контактували з УЦК.

Неврегульованість юридичного статусу емігрантів супроводжувалася свавіллям місцевої влади. На початку 1920-х років траплялося багато випадків «репатріації» чи депортації емігрантів до УСРР. Найбільшу заповзятість у цьому виявляли старости східних воєводств. УЦК наголошував: «З правного та морального погляду українська еміграція перебуває у сумному стані. Особливо важкі умови еміграції спостерігаємо у глухих кутках провінції і в першу чергу на кресах, звідки весь час ідуть скарги на утиски з боку нижчих агентів адміністративної влади».⁶⁰ У травні 1921 р. були арештовані й відправлені до Львова без повідомлення владі УНР полковник А. Долуд і поручник Пасічник.⁶¹ На початку 1922 р. поліція заарештувала Гната Куприйчука, у минулому начальника 18-ї української дивізії Північної групи армії УНР, звинувативши у «зраді Польської держави і вбивстві поляка під час українсько-польської війни 1918 р.».⁶² У серпні 1922 р. вислали з Кременеччини Марка Трепета, Якова Грабова, Івана Романченка, Василя Біднова.⁶³ Також залишив межі Польщі Аркадій Животко, котрий, працюючи у кременецькій «Просвіті», організував дитячий садочок, активно проводив культурно-освітню роботу.⁶⁴ Перед колишнім віце-міністром УНР Миколою Литвицьким, кооператором, поставили вимогу негайно залишити Польщу із погрозою, що «в іншому випадку його віддадуть більшовикам».⁶⁵

У листі до М. Шумицького С. Петлюра писав: «Наших людей, що навіть отримали право «азилу», виселяють з «кресів», а часто виселяють з Польщі. Це курс сучасної урядової політики, а ще більше сваволя місцевої адміністрації, з якою собі не можуть дати ради в центрі. В результаті все це підготовляє балканізацію «кресів» і копає психологічно прірву між українцями і поляками...»⁶⁶ Крім висилання, польська влада всіляко переслідувала емігрантів, проводила в них обшуки. У Ковелі поліція здійснила трус у будинку Миколи Пирогова, заарештувала його, однак за кілька годин, за браком доказів, змушена була відпустити.⁶⁷ За безпідставним звинуваченням у сприянні «поширенню комуністичних ідей» було звільнено з посади директора Луцької української гімназії Івана Власовського. Лише під тиском громади його повернуто на посаду.⁶⁸ Упослідження емігрантів відчувалося у здобутті права на грома-

⁵⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 187. – Арк. 46.

⁵⁸ Там само. – Ф. 580. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 107.

⁵⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Арк. 14.

⁶⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 9.

⁶¹ Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 65.

⁶² Мельниченко. Арешт б. начальника 18 укр. дивізії Північної армії Гната Куприйчука // Дзвін. – 1924. – 1 січ. – С. 3.

⁶³ З Волині // Діло. – 1922. – 10 верес. – С. 3.

⁶⁴ Висилка А. Животька // Діло. – 1923. – Ч. 7. – 14 квіт. – С. 1.

⁶⁵ «Мудрі політики» // Діло. – 1923. – Ч. 182 (10.063). – 16 листоп. – С. 2.

⁶⁶ П. (Петлюра). Лист до М. А. Шумицького. 30.XI.1923 р. // Симон Петлюра: статті, листи, док. – Том II. – Нью-Йорк: Видано Українською вільною академією наук у США, 1979. – 627 с. – С. 544–545.

⁶⁷ Масові арешти на Волині // Діло. – 1925. – Ч. 96. – 5 трав. – С. 1.

⁶⁸ Школа чи слідча експозитура? // Діло. – 1926. – Ч. 154. – 16 лип. – С. 3.

дянство, яке свідомо не надавалося вчителям, православним священникам. Яскравим прикладом обмеження прав емігрантів було позбавлення у 1923 р. уродженців Наддніпрянщини М. Пирогова та В. Комареви́ча депутатських мандатів.⁶⁹

Особливо насторожено місцева влада поставилась до появи в Західній Україні колишніх інтернованих, «людей військово вишколених і з цього погляду небезпечних»,⁷⁰ намагаючись «виселити їх у глибину краю, адже той елемент згідний підтримати кожний заклик, а вишколені солдати стануть на чолі української маси, формуючи з себе сильні кадри військових керівників».⁷¹ Інтерновані військові отримували дозвіл на виїзд до східних воєводств за умови працевлаштування. У жовтні 1923 р. до цукроварні Бабина, поблизу Рівного, прибуло близько 100 українських вояків, переважно старшин, під керівництвом генерала Євгена Білецького.⁷² Трудові осередки емігрантів були у селах Шпанові, Оржеві Рівненського повіту, Цумані.⁷³ Умови їхнього життя і праці були дуже важкими: «Бабинська цукроварня має сумний вигляд напівзруйнованого, закинутого в степу, городища... В кімнатах, ледве вистарчає на 8 – 10 осіб – міститься до 50 інтернованих юнаків. Крім того, у «кімнатах» цих немає підлоги, мало світла».⁷⁴ До цих проблем додавалися виснажлива робота по 14–16 годин на добу за мізерну зарплату, нестача одягу, ліків. Незважаючи на побутові проблеми, групи колишніх інтернованих військових вирізнялися організованістю, активною культурно-освітньою роботою.

Таким чином, інтеграція емігрантів у місцеве середовище не була легкою: брак необхідних документів, незнання законів, а часто й польської мови, відсутність зв'язків у місцевому суспільстві, безробіття чи важка фізична праця, сваволя чиновників ускладнювали їхнє життя.

На початках надії наддніпрянців на швидке повернення додому пов'язувалися з організацією походу в УСРР, де навесні 1921 р. розгорнувся повстанський рух. Поширення цього руху зумовило створення п'яти контрольно-розвідувальних пунктів Партизансько-повстанського штабу (ППШ) поблизу радянсько-польського кордону – у Тернополі, Крем'янці, Корці, Рівному, Сарнах, із 14 підпунктами, поточну діяльність яких контролювала польська розвідка.⁷⁵ Однак Другий Зимовий похід закінчився трагічним розгромом під Базаром... Після цього емігрантську спільноту поповнили повстанці, котрі вціліли після розгрому військ Ю. Тютюнника, та інтерновані, які поодинокі чи партіями виїздили на роботи чи просто втікали з таборів.

Радянська сторона у першій половині 1920-х років здійснювала у прикордонні т. зв. активну розвідку. С. Петлюра у листі до В. Кедровського писав: «На польсько-советському кордоні большевики систематично роблять «нальоти» організованими озброєними бандами. Мають вони плян викликати заворушення на місцях, щоб, як пощастить їх роздути, приєднати і Галичину і Бессарабію, і Волинь і Білорусчину до Союзу С.С.Р.».⁷⁶ Таємна постанова ЦК РКП(б) від 25 лютого 1925 р. передбачала перекидання на територію Польщі диверсійних військово-підривних груп, які постачались, забезпечувались зв'язком і вказівками з Москви.⁷⁷

⁶⁹ За права українського народу // Діло. – 1923. – Ч. 50. – 7 черв. – С. 1–2.

⁷⁰ Держархів Рівненської обл. – Ф. 30. – Оп. 18. – Спр. 863. – Арк. 7 зв.

⁷¹ Там само. – Спр. 1017. – Арк. 4.

⁷² Діяльність Секретаріату УЦК (за час з 20.VIII. – 20.X. б.р.) // Вісті УЦК. – 1923. – Ч. 2. – 1 листоп. – С. 5.

⁷³ Держархів Рівненської обл. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 69.

⁷⁴ *Бабинський*. Інтерновані вояки армії У.Н.Р. в Бабинській цукровні // Дзвін. – 1923. – Ч. 36. – 1 грудня. – С. 3–4.

⁷⁵ Вронська Т. В. Діяльність польської розвідки на теренах УСРР у 20-ті роки XX ст. // *Ucrainica Polonica*. – Вип. 2. – Київ; Житомир, 2008. – С. 88.

⁷⁶ П. (*Петлюра*). Лист до В. І. Кедровського. 9.IX.1924 р. Статті, листи, документи. Видано в тридцяту річницю з дня смерті Симона Петлюри. 1926–1956. – Нью-Йорк: Видано Українською вільною академією наук у США, 1956. – 481 с. – С. 429.

⁷⁷ Жив'юк А., Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями // Реабілітовані історією. Рівненська область. – Кн. 1 / упоряд. А. Жив'юк. – Рівне: БАТ «Рівненська друкарня», 19

У другій половині 1920-х років ситуація дещо стабілізувалася, однак Державне політичне управління (ДПУ) не припиняло активної діяльності, одним із напрямів якої стала організація терористичних актів проти діячів УНР. Найбільш резонансним було вбивство 25 травня 1926 р. Симона Петлюри, а менше, як за місяць, 19 червня, у с. Городок Рівненського повіту був убитий очільник проурядової Української народної партії Володимир Оскілко. Проводячи слідство, поліція дійшла висновку, що «вбивство Оскілкі має політичний характер і, як свідчать факти, було виконане з доручення ГПУ (ДПУ. Р.Д.)». ⁷⁸

Завербований ДПУ житель с. Самостріли Павло Підстригач у 1927 р. вчинив замах на життя Івана Трейка-Хойнацького. Поранивши колишнього сквирського отамана в обличчя, більшовицький агент перейшов до СРСР. ⁷⁹ Зауважимо, що рідний брат Павла Підстригача, Іван, працював війтом у с. Межирічі й мав тісні контакти з еміграцією УНР, а третій брат Василь був активістом українського культурно-освітнього життя в умовах Польщі. Приклад цієї сім'ї вкотре засвідчує, що ідеологічні погляди та внутрішня боротьба торкалася рідних людей, часто розділяючи родини.

Після травневого перевороту 1926 р. мережею контрольно-розвідувальних пунктів у польсько-радянському прикордонні опікувався полковник армії УНР Іван Литвиненко. Під його керівництвом діяли розвідувальні пункти УНР у Могилянах, Корці, Костополі, Острозі, Ланівцях, з 1928 р. – у Гусятині, Барсуках. Дислокація цих пунктів періодично змінювалася, до 1935 р. діяв лише один пункт у Рівному. ⁸⁰ У другій половині 1930-х років, у нових суспільно-політичних умовах, спецслужба УНР сповільнила роботу, очікуючи на слушний момент для антибільшовицького повстання.

Певне пом'якшення у ставленні до наддніпрянських емігрантів почало відчуватися після повернення до влади Ю. Пілсудського. Це, зокрема, виявилось у дозволі проживати на території Західної Волині й Східної Галичини колишнім урядовцям УНР. ⁸¹

З 1 січня 1927 р. заборона проживання у східних воєводствах була скасована, однак 18 листопада 1927 р. поновлена. ⁸² Прихильники маршала ставилися до емігрантів як до колишніх союзників, надавали їм фінансову, моральну підтримку, сподіваючись за їх допомогою цілковито інтегрувати західноукраїнські землі до складу Польщі. Окремі емігранти обіймали адміністративні посади, зокрема Дмитро Барченко був віце-президентом м. Ковеля, а у 1929 р. його обрали бурмістром м. Олика. ⁸³ Функції лавника магістрату в Луцьку виконував Олександр Ковалевський, у Рівному – Данило Ковпаненко. ⁸⁴ У січні 1927 р. до складу луцької міської ради увійшли шестеро українців-емігрантів. ⁸⁵

Зразковий приклад співіснування в одній державі поляків і українців протягом десяти років намагався реалізувати волинський воєвода Генрик Юзевський, спираючись на групу емігрантів, що консолідувалися навколо газети «Українська нива», переведеної у 1928 р. з Вар-

2006. – С. 8 – 78. – С. 10.

⁷⁸ Держархів Рівненської обл. – Ф. 30. – Оп. 18. – Спр. 1136. – Арк. 3.

⁷⁹ Жив'юк А. Самострілівська десятка // Реабілітовані історією. Рівненська область. – Кн. 1 / упоряд. А. Жив'юк. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – С. 352; *Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ: документи і матеріали* / Інститут історії України НАН України; упоряд.: В. Ф. Верстюк, В. В. Скальський, Я. М. Файзулін. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 616 с. – С. 220–221.

⁸⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ. – Спр. 10418. – Арк. 105; *Сідак В. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі у міжвоєнний період* // Воєнна історія. – 2002. – № 3–4. [Електронний ресурс]. – Місце доступу: www.warhistory.ukrlife.org

⁸¹ ЦДАВОУ. – Ф. 3322. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 19–24.

⁸² Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. – Toruń: MADO, 2004. – 752 s. – S. 73, 77, 139.

⁸³ Проводи д-ра Барченка // Українська нива. – 1929. – Ч. 36 (209). – 14 верес. – С. 2.

⁸⁴ О. К. (Олександр Ковалевський). Українці на громадській праці // Українська нива. – 1927. – Ч. 3 (8). – 21 січ. – С. 2.

⁸⁵ Життя Волині // Українська нива. – 1927. – Ч. 4 (9). – 28 січ. – С. 2.

шави до Луцька.⁸⁶ З ініціативи близьких до воєводи наддніпрянців Петра Певного, Сергія Тимошенка, Степана Скрипника, Миколи Маслова та ін. у червні 1931 р. з'явилася регіональна партія Волинське українське об'єднання (ВУО) та низка проурядових культурно-освітніх, громадських організацій. Допмагаючи втілювати у життя «волинський експеримент», будучи послами і сенаторами парламенту Польщі, ці діячі подекуди підтримували плани, що перешкоджали спільній українській справі, зокрема, політику регіоналізму чи ідею «сокальського кордону».⁸⁷

Таким чином, на діяльність наддніпрянської еміграції у Волинському воєводстві впливала як політика Генрика Юзевського, так і слабший, порівняно зі Східною Галичиною, рівень національної самосвідомості місцевого населення, пов'язаний з попереднім перебуванням цієї території у складі Російської імперії.

Поява «групи П. Певного» спричинила подальше розмежування в еміграційному середовищі краю. Відтак, «петлюрівський» табір за ступенем лояльності до Польської держави поділився на окремі групи. Одні сприймали її як даність, не протидіяли їй: національно-демократична група – М. Багринівський, І. Карнаухов, А. Кентржинський, О. Карпінський, М. Черкавський, Б. Козубський; ліберально-демократична група – Є. Білецький, І. Литвиненко, А. Долуд, О. Волосевич. Інші активно співпрацювали з польською владою – Горемика-Крупчинський, Володимир Оскілко, «група Петра Певного». З останньою, за словами М. Ливицького, не підтримував відносин уряд УНР в екзилі, обмежуючись комунікаціями лише зі С. Скрипником та С. Тимошенком, водночас контактуючи з багатьма галицькими діячами.⁸⁸ Зауважимо, що емігранти змінювали свої погляди, очевидно піддавшись тиску, вмовлянням або переоцінивши ситуацію. Прикладом є діяльність Олександра Ковалевського чи Олександра Калюжного.

У рамках польської політики регіоналізму всіляко обмежувалися контакти між Західною Волиню та Східною Галичиною, які намагалися розділити «сокальським кордоном», підживлювалися суперечності, поглиблювалася ідеологічна полеміка між галичанами й наддніпрянцями, що ґрунтувалося на відмінному баченні зовнішньополітичних орієнтацій, протилежних оцінках окремих подій, ставленні до постаті Симона Петлюри. Зауважимо, що ці суперечності та розчарування накопичувалися ще з революційних часів, найгострішою з яких була Варшавська угода. Відчувалися відмінності у менталітеті, що засвідчував О. Саліковський: «В той час як у галичан переважають риси, утворені австрійськими, а особливо польськими впливами, в нас більш збереглися риси нашого народу з доброю домішкою московської інтелігентщини... Але не можна заперечувати тому, що галичанин у своїх культурних звичках, у своїй діловій праці значно ближче стоїть до європейця, аніж ми».⁸⁹

Наддніпрянські емігранти говорили про незалежну Україну з центром у Києві, а західно-українську проблему вважали вторинною, посилаючись на слова С. Петлюри: «Я вірю і певен, що Україна, як держава буде. Може не зразу такою великою, як нам хотілось би, але буде. Думаю я, що шлях для Української Державності стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли Українська Державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами».⁹⁰

⁸⁶ Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CA MSW). – K – 674 // II – 31. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych. – S. 9.

⁸⁷ Детальніше див.: *Кучерена М., Давидюк Р.* Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.): моногр. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.

⁸⁸ Ливицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен-Філадельфія: Вид-во Українське Інформаційне Бюро, 1984. – С. 56–58.

⁸⁹ Саліковський Ол. Не громадським шляхом // Українська трибуна. – 1921. – Ч. 55. – 10 лип. – С. 1.

⁹⁰ Петлюра. Лист до Ю. Гуменюка. 10.V.1926 р. // Симон Петлюра: статті, листи, док.: видано в тридцяті річницю з дня смерті Симона Петлюри. 1926–1956. – Нью-Йорк: Видано Українською вільною академією наук у США, 1956. – 481 с. – С. 448–454. – С. 453.

Галичани дедалі частіше закидали наддніпрянцям полонофільство, а наддніпрянці говорили про галицький сепаратизм. Загибель С. Петлюри дещо згладила гострі суперечності, однак не ліквідувала їх. Врешті-решт «питання про «автохтонів» і «емігрантів», «місцевих» і «петлюрівців», «тутейших» і «закордонців» пішло лише на користь чужих елементів»,⁹¹ – слушно зауважувало «Волинське слово» у відповіді на статтю І. Кедрина у газеті «Діло».

Попри суперечності, політичну еміграцію об'єднувала антибільшовицька позиція, що підтверджував О. Лотоцький: «Однією з головніших підвалин внутрішньої державної української політики є боротьба з большевизмом, як чинником, що розкладає самі основи життя нації».⁹² Емігранти, котрі проживали на західноукраїнських землях, перебували найближче до рідної землі, тому, як писав «Триzub», «найсильніше відчувають усе те, що діється на поневоленій отчизні, з якої до них все ж найлегше доходить вітер».⁹³ Особливо рельєфно ставлення до більшовицької влади виявилось у реакції на голодомор 1932–1933 рр. в УСРР. Наддніпрянські емігранти (М. Корчинський, В. Дорошенко, А. Жук та ін.) працювали в межах Українського комітету рятунку України у Львові.⁹⁴ На Волині зусиллями емігрантів-наддніпрянців (М. Маслов, С. Тимошенко, І. Власовський, О. Алмазов, О. Ковалевський, В. Сочинський та інші) утворено Волинський громадський комітет допомоги голодуючим (ВГКДГ) у Радянській Україні.⁹⁵ Спільними намаганнями 29 жовтня 1933 р. було оголошено Днем національної жалоби і протесту усього українського суспільства поза межами СРСР проти голоду в Радянській Україні.

З метою інформування світу про цю трагедію українці за межами Радянського Союзу апелювали до міжнародних інституцій, урядів різних країн. До їхнього голосу долучилися представники політичної еміграції Рівненського повіту за підписом Івана Литвиненка, які 2 вересня 1934 р. звернулися до секретаріату Ліги Націй у Женеві з «Меморандумом», де закликали «в ім'я засад людскости до всіх Культурних Народів Світа, представлених у Лізі Націй – зупинити свою високу увагу на мільйонах трупів українців планово вимордованих московитами».⁹⁶

Більшовики, зі свого боку, не припиняли боротьби з «петлюрівщиною», хоча її вплив оцінювали досить скептично. В інформації 7-го відділу штабу Українського військового округу «Про становище на окупованій поляками території Волині» у січні 1929 р. до секретної частини ЦК КП(б)У повідомлялося: «Могло б здатися, що Волинь, киплячи у котлі «панського пекла», легко може піти на вудочку УНР і цим допомогти інтервенційним планам панів-союзників з Варшави. Але в дійсності справа не є такою: унерівці живуть своїм власним життям, хіба тільки працюють у деяких кооперативах, не маючи з населенням нічого більш близького. Говорити тут про якийсь вирішальний політичний вплив не приходитьсь, такого немає».⁹⁷

Незважаючи на таку оцінку, наддніпрянські емігранти зробили посильний внесок у різні сфери життєдіяльності західноукраїнських земель. Виховані у глибокій православній вірі, вони стали активними борцями за українізацію православної Церкви в Польщі. У 1920-х роках нововисвячені священники та капелани армії УНР, які після закриття таборів отримали парафії на Волині (Павло Пашевський, котрий у 1928 р. отримав титул протопресвітера, Петро Видибіда-Руденко, Яків Костецький, Тихон Костюк, Микола Редько, Іван Губа, Василь Варварів, Михайло Павловський та ін.), попри спротив проросійськи налаштованої церковної ієрархії,

⁹¹ Балябо А. «Ми» і «ви» в українській нацполітиці // Волинське слово. – 1937. – № 8. – 25 лют. – С. 4.

⁹² Лотоцький О. Засади української державної політики // На ріках вавилонських: зб. ст. – Львів: Накладом Видавничої кооперативи «Хортиця» у Львові, 1938. – 192 с. – С. 13–19. – С. 18–19.

⁹³ Триzub. – 1937. – Ч. 45 (595). – 21 листоп. – С. 3.

⁹⁴ Детальніше див: *Патуга Я.* Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально-політична і матеріальна допомога постраждалим. – Львів: Астролябія, 2008. – 248 с.

⁹⁵ Детальніше див.: *Давидюк Р., Жив'юк А.* «Почутися одним нерозривним зі своїми братами і сестрами Великої України». Відлуння Голодомору 1932–1933 років на Рівненщині. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. – 91 с.

⁹⁶ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.). – Ф. 199. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 122–123.

⁹⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2999. – Арк. 2–5.

проводили богослужіння українською мовою, служили панахиди за померлими побратимами, ініціювали збірки коштів на потреби емігрантів та їхніх родин. Польська влада практикувала постійні переведення таких священників, відмовляла їм у громадянстві, а на окремих чекали переслідування та арешти.

Емігранти стали ініціаторами й учасниками Українського церковного з'їзду, сприяли виданню церковної періодики. «Улегалізованою формою українського церковно-громадського руху» стало створення у 1931 р. Товариства прихильників православної освіти й охорони традицій православної віри ім. митрополита Петра Могили,⁹⁸ управу та п'ять філій якого репрезентували наддніпрянці (С. Тимошенко, П. Пашевський, І. Власовський, М. Тележинський, Є. Богуславський, В. Серафимович та ін.).⁹⁹ До налагодження роботи Луцької та Кременецької підкомісій перекладу Святого Письма й богослужбових книг на українську мову, відновлення Луцького Чеснохресного братства також долучилися емігранти. Зрештою, активізація церковно-релігійного руху привела до відновлення Луцької єпископської кафедри й висвячення архімандрита Полікарпа (емігрант Петро Сікорський).

Завдяки сприятливим політичним умовам, активності частини духовенства і мирян, часто за ініціативи емігрантів, ширилися ідеї українізації православної Церкви в Польщі, але у другій половині 1930-х років ці процеси призупинилися. Ілюстрацією нового курсу польської політики стали акції навернення православних українців у римо-католицизм, масове виселення та арешти православного духовенства. У цих умовах емігрант С. Скрипник 10 липня 1938 р. звернувся з «Інтерпеляцією до голови Ради Міністрів Речі Посполитої у складі нерегульованого дотепер правного становища православної церкви в Польщі», де наголошував, що «акція навернення у римо-католицизм є акцією державною».¹⁰⁰

Важливою складовою самореалізації емігрантів та їхнього внеску в розбудову життя регіону були ініціативи щодо відродження та розвитку кооперативного руху. Зокрема, у кооперативних установах Волині близько 25 % працівників були українськими емігрантами, а 40 % брали участь у їх організації,¹⁰¹ серед них Олександр Ковалевський, Платон Доманицький, Сергій Бачинський, Харитон Лебідь-Юрчик та ін. У кооперації Східної Галичини працювали Андрій Жук, Михайло Корчинський, Михайло Пересада-Суходольський та ін. Зокрема, А. Жук очолював статистичну секцію Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК), був засновником Товариства українських кооператорів у Львові.

Упродовж 1920-х років налагоджувалися організаційні зв'язки та правове об'єднання волинської та галицької кооперації, що було негативно сприйнято польською владою. Генрик Юзевський 5 грудня 1932 р. заявляв: «Задля вищої державної рації ціле суспільне життя Волині, отже і кооперативне, мусить творити відокремлену від Галичини цілість».¹⁰² У боротьбі з коопераціями, підпорядкованими РСУКу, воєвода використовував наблизених до нього емігрантів. Як наслідок, з 1 січня 1935 р. союз отримав право ревізувати кооперативи лише на території Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств, відтак був витіснений з Волині.¹⁰³

Подібне відбувалося з жіночим рухом. З огляду на те, що польська адміністрація не дозволила поширити діяльність галицького «Союзу українок» на Волинь, тут виник «Союз українок» з центром у Рівному, у роботі якого, поряд з місцевими активістками, брали участь емі-

⁹⁸ Держархів Волинської обл. – Ф. 198. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 15.

⁹⁹ Там само. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1.

¹⁰⁰ Держархів Рівненської обл. – Ф. 479. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1–3.

¹⁰¹ О. К. (Олександр Ковалевський). Українська еміграція і кооперативний рух на Волині // Вісті УЦК. – 1927. – Ч. 10. – Берез. – С. 42–45.

¹⁰² Що каже представник влади про майбутність нашої кооперації на Волині // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 3–4. – 15 січня. – С. 8.

¹⁰³ Відтята частина від цілості // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – № 7. – 17 лют. – С. 6.

грантки – Станіслава Томкович, Марія Бульба, Олена Кентржинська, Парасковія Багринівська, Марія Волосевич та ін. Громадська робота супроводжувалася намаганнями орієнтуватися на галицький жіночий союз, тому організація потрапила під пильний контроль поліції. Подальша заборона «Союзу українок» у Рівному вписувалася у тактику «сокальського кордону». За вже відпрацьованим сценарієм група емігранток (Віра Маслова, Олена Ковалевська, Зінаїда Певна, Ганна Білогуб, Оксана Пилипчук, Алла Пашевська, Марія Тимошенко та ін.) ініціювала у 1932 р. створення Союзу жінок – українок громадської праці з центром у Луцьку. Новий союз проводив культурно-освітню роботу серед жінок, здійснював опіку над дітьми, водночас обстоюючи ідею польсько-української співпраці.

У Львові жінки-емігрантки Таранович, В. Панченко, Х. Кононенко у 1933 р. започаткували «Союз українок-емігранток», як філію варшавського центру. Організація займалася лише питаннями гуманітарного, педагогічного характеру, насамперед допомогою хворим і безробітним емігрантам, опікою і вихованням дітей.¹⁰⁴

Намагаючись реалізувати громадянську позицію, багато емігрантів були організаторами й активістами місцевих «Просвіт», серед них І. Власовський, Х. Лебідь-Юрчик, Ф. Сумневич, С. Полікша на Волині, А. Петренко, М. Таранович, Г. Мінченко-Сіятовський у Галичині. Однак, знову-таки в межах «експерименту Генрика Юзевського», на Волині розпочалася заміна «Просвіт» на проурядові організації. Газета «Діло» зазначала: «Замість протидержавних виникають продержавні тенденції... Замість Львова центром української Волині стала Варшава».¹⁰⁵ У таких умовах у Ковелі емігранти створюють товариство «Основа», у Володимирі та Острозі – «Українське культурно-доброчинне товариство», у Кременці – «Українське доброчинне товариство». З 1931 р. у селах Волині виникають «Просвітянські хати» як культурно-освітні осередки ВУО. У містах ініціюється заснування «Рідної хати»: у Луцьку (1929 р., під керівництвом Пилипа Пилипчука), у Рівному (1931 р., на чолі зі Степаном Скрипником), у Володимирі (1932 р., керівник Микола Звойницький). Поява таких культурно-освітніх товариств мала на меті створення нового чинника в суспільному житті українців, який базувався на засадах співпраці і повної лояльності до влади та був би цілком віддалений від товариств Східної Галичини.

Зауважимо, що криза «волинського експерименту» після смерті Ю. Пілсудського призвела до внутрішніх трансформацій проурядового табору у другій половині 1930-х років, виявившись у переході на автономістські позиції групи Степана Скрипника та його подальшому вступі до УНДО. Такий вчинок не залишився поза увагою поліції, яка порушила справу проти С. Скрипника, звинувативши його у підтриманні контактів «з українськими емігрантами поза кордонами Польщі».¹⁰⁶

Наддніпрянська еміграція активізувала театральне життя регіону, набувши мистецького досвіду ще в таборах інтернованих. Улаштував вистави у м. Сарни в минулому генерал-хорунжий флоту УНР Володимир Савченко-Більський, курси режисерів у Рівному організував Петро Зінченко, організацією драматичних гуртків у селах поблизу Рівного займався Андрій Дубиновський. Театральний гурток, струнний оркестр (мандоліністи й гітаристи), світський та духовний хори діяли у трудовому поселенні колишніх інтернованих у Бабині, у цуманській колонії Олекса Танцюра започаткував український хор, у Рівному працював композитор і диригент Созонт Кальмуцький, у Володимирі – Михайло Тележинський. Високопрофесійною бандуристкою була дружина полковника армії УНР Ганна Білогуб, хореографічні школи на західноукраїнських землях відкривав танцівник Василь Авраменко.

Універсальною мобільною формою театральної практики емігрантів стали мандрівні групи. Серед них театр під керівництвом Теодори Руденко у Ковелі, реорганізований у подаль-

¹⁰⁴ Х. К. (Х. Кононенко). З життя львівської філії Союзу українок-емігранток // Тризуб. – 1935. – № 25. – С. 7–8.

¹⁰⁵ У волинській, тихій стороні... // Діло. – 1928. – Ч. 83. – 13 квіт. – С. 1.

¹⁰⁶ Держархів Рівненської обл. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2454. – Арк. 3–3 зв.

шому в «Український наддніпрянський театр», «Український наддніпрянський театр» Ольги Міткевич, театральні трупи М. Орла-Степняка, М. Коморовського, Г. Березовського. Директором Української драматичної школи, заснованої у 1922 р. при Музичному інституті ім. М. Лисенка, був Олександр Загаров.¹⁰⁷ Під керівництвом наддніпрянця Миколи Певного з 1928 р. почав працювати в Луцьку Волинський український театр.¹⁰⁸ Підтримку йому надавало Волинське українське театральне товариство на чолі з емігрантом Миколою Масловим.¹⁰⁹ Однак із часом польська влада всіляко намагалася ізолювати український культурний простір на західноукраїнських землях у межах «сокальського кордону».

За участю наддніпрянських емігрантів у Львові з 1922 по 1927 р. діяв «Гурток діячів українського мистецтва» (ГДУМ), що об'єднував художників, літераторів, архітекторів на чолі з Петром Холодним. Колишній міністр освіти УНР ще в Тарнові організував малярську майстерню, у Львові малював, реставрував ікони, розписував стіни, проектував вітражі. До ГДУМ належав емігрант Юрій Магалецький, уродженець Поділля, художник при штабі Армії УНР, який написав серію портретів діячів УНР, у Львові розписував церкви й каплиці, писав ікони, редагував альманах «Дніпро». Павло Ковжун із Житомирщини займався книжковою графікою, малярством, театальною декорацією, був редактором і автором мистецтвознавчих праць, сатирично-гумористичного журналу «Гедзь».¹¹⁰

У Рівному емігранти створили «Літературно-мистецьке товариство», де працювали Іван Карнаухов, Михайло Павловський, Петро Зінченко, Андрій Дубиновський, Сергій Полікша.¹¹¹ На західноукраїнських землях збереглися будівлі, спроектовані талановитим архітектором Сергієм Тимошенком. Серед них храми у Клепарові та Левандівці, монастир Студитів у Зарва-ниці, відновлення Братської церкви у Луцьку, кілька цивільних споруд та пам'ятників.¹¹²

Долучилися емігранти й до літературної творчості. До подвижників української національної ідеї, що уособлювали наддніпрянську політичну еміграцію, можна віднести Галину Журбу (Домбровська), автора сценічного етюдів «Маланка» (1921 р.), повісті «Зорі світ заповідають» (1933 р.), роману «Революція іде» (1937 р.). Співпраця з «Літературно-науковим вісником», «Літописом Червоної калини», «Веселкою», листування з Дмитром Донцовим, написання літературних творів, публіцистичних статей характеризували творче життя Романа Бжеського, що оселився у Кременці.¹¹³ Відомим автором невеликих оповідань, описів із народного життя, «Читанки» та низки перекладів був лікар і педагог Модест Левицький.¹¹⁴

Емігранти переймалися питаннями шкільництва й освіти, виступали проти утравізму, працювали вчителями (Надія Шульгіна-Ішук, Іван Власовський, Роман Бжеський, Євген Богуславський, Петро Зінченко та ін.). На Волині з їхньої ініціативи виникли товариства, які опікувалися проблемами українських приватних гімназій. Зокрема, «Українська школа» дбала про Рівненську українську приватну гімназію, видавала часопис для дітей «Сонечко», ініціювала будівництво Українського дому. Товариство ім. Лесі Українки турбувалося справами Луцької, а пізніше і Кременецької українських приватних гімназій. Однак у боротьбі за українську

¹⁰⁷ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами. – Ч. перша. – Прага, 1942. – С. 311, 313.

¹⁰⁸ Степанюк С. Діяльність Волинського українського театру (1928–1939) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; голова редколегії Ярослав Ісаєвич; упор. М. Литвин, В. Футала. – Львів, 2008. – С. 320–326.

¹⁰⁹ Держархів Волинської обл. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 53; Волинське Українське Театральне Товариство // Українська нива. – 1932. – Ч. 1–2. – 7 січ. – С. 1.

¹¹⁰ Голубець М. Павло Ковжун // Діло. – 1939. – Ч. 111. – 17 трав. – С. 3.

¹¹¹ ГДА СБУ, м. Рівне. – Ф. П. – Спр. 5219. – Арк. 43.

¹¹² Держархів Волинської обл. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 116.

¹¹³ Чернихівський Г. Маловідомий Роман Бжеський // Портрети пером. – Кременець; Тернопіль: Папірус, 2001. – С. 136–147. – С. 136.

¹¹⁴ Дорошенко Вол. Пам'яті Модеста Левицького // Діло. – 1932. – Ч. 139. – 26 черв. – С. 3–4.

школу емігранти обмежувалися закликами, меморандумами, резолюціями, протестами, а для польської адміністрації шкільництво залишалося основним засобом асиміляційної політики.

Будучи людьми старшого віку, емігранти розуміли важливість опіки над молоддю, студентством, їх навчанням, національним вихованням. Уряд УНР у екзилі налагодив тісні контакти з керівником «Лугу» Романом Дашкевичем, вбачаючи в цій організації основу майбутньої української армії.¹¹⁵ На Волині спортивні товариства «Горинь» у Рівному, «Стир» у Луцьку, «Гарт» у Здолбунові виникали й діяли в межах проурядової ідеології, тому не користувалися авторитетом у молоді, переважна частина якої поділяла націоналістичну ідеологію.

До формування та поширення цієї ідеології долучився емігрант Дмитро Донцов, котрий проживав у Львові, був редактором «Літературно-наукового вісника» (1922–1932), часопису «Заграва» (1923–1924), «Вісника» (1933–1939), написав низку праць, зокрема «Юнацтво і Пласт», «Патріотизм», «Націоналізм», які мали великий вплив на молодь. У згадані видання дописували емігранти Самійло Підгірський, Ігор Лоський, Роман Бжеський.

Націоналісти вбачали в Державному центрі УНР свого основного супротивника, звинувачуючи його у полонофільстві. Еміграція УНР навзаєм дистанціювалася від націоналістичних угруповань, категорично засуджувала їхню ідеологію. Зауважимо, що у другій половині 30-х років поширюються симпатії окремих діячів УНР до націоналістичної ідеології, які яскраво виразилися під час Другої світової війни (Іван Литвиненко, Леонід Ступницький, Петро Смородський, Василь Мороз, Олександр Даниленко, Іван Трейко та ін. воювали в УПА).

Основним політичним та ідейним суперником Державного центру УНР на еміграції був гетьманський рух, якому також була притаманна внутрішня боротьба між осередками, що орієнтувалися на Павла Скоропадського, Василя Вишиваного, Івана Полтавця-Острияниці. З останнім було пов'язане формування на Волині наприкінці 1924 р. II Коша Українського національного козацького товариства (УНАКОТО) на чолі з колишнім офіцером армії УНР Іваном Волошином.¹¹⁶ В УНАКОТО працювали Михайло Богацький, Аркадій Валійський, Михайло Душенко, Володимир Савченко-Більський, Захар Дорошенко та інші емігранти. Запланований осередок УНАКОТО в Галичині на чолі з генералом Борисом Неїловим (Палій-Неїло), на той час мешканцем Перемишля, створити не вдалося.¹¹⁷

Як авторитарна організація монархічного спрямування УНАКОТО втратило вплив через переслідування поліції, плінність кадрів, малий авторитет серед місцевого населення, започаткування «волинського експерименту», виїзду активних діячів. З наступником УНАКОТО, створеним у 1935 р. Українським народним козацьким рухом (УНАКОР), емігранти на території Волинського воєводства не співпрацювали, хоча ним також опікувався Іван Волошин, який ще з травня 1934 р. переїхав до Німеччини.¹¹⁸

Таким чином, явище української еміграції було невідокремлюваним від політичного контексту міжвоєнної доби. У Західній Україні емігранти позиціонували себе як наддніпрянські українці, однак більшість, унаслідок наддніпрянсько-галицьких суперечностей, намагалася оселитися на Волині. Економічні труднощі, обмеження у свободі пересування, проблеми адаптації, утиски з боку влади, внутрішні суперечності ускладнювали непросте життя наддніпрянців. Однак, оселяючись на території західноукраїнських земель, вони опинялися серед українського середовища, а у випадку Волині – ще й православних віруючих, що знімало гостроту психологічної адаптації та інтеграції в суспільно-громадське життя. Цьому сприяли як допомога місцевого населення, так і різні форми самоорганізації. Наддніпрянські емігранти долучилися до створення низки громадських, культурно-освітніх, релігійних, мистецьких організа-

¹¹⁵ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками... – С. 26–27.

¹¹⁶ Держархів Волинської обл. – Ф. 46. – Оп. 9-а. – Спр. 105. – Арк. 114.

¹¹⁷ Там само. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1081. – Арк. 1.

¹¹⁸ Там само. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1978. – Арк. 207.

цій, що засвідчує їхній внесок у розбудову політичної системи Другої Речі Посполитої. Пошук моделей конструктивного розвитку українсько-польських відносин змушував частину з них іти на компроміс з владою. Водночас емігранти ніколи не відмовлялися від ідеї Української держави, послідовно займаючи антибільшовицьку позицію.

Ігор Соляр

Між ідеями негачії польської держави і здобуття автономії

Ідея автономії як тактичний засіб

Новий міжнародно-правовий статус Східної Галичини після 14 березня 1923 р. поглибив суперечності у національно-державницькому таборі Західної України. Українські політичні партії переглянули свої програми, щоб модифікувати ідеологію до нових внутрішньополітичних та міжнародних обставин. Найвиразніше ці процеси виявились в Українській народно-трудовій партії (УНТП). На засіданнях Народного комітету партії (березень – травень 1923 р.), а також на сторінках преси розгорнулася жвава дискусія щодо подальшої тактики УНТП.¹¹⁹

Першу апробацію нова політична лінія партії отримала на засіданні Народного комітету 19 квітня 1923 р. В. Охримович, виступаючи з рефератом про лінію УНТП, наголосив: «Засоби легальної боротьби можуть бути різні – парламентарні і позапарламентарні».¹²⁰ У третьому рефераті «Відношення до поляків» д-р А. Говикович розділив цю тему на кілька питань. Щодо Польщі як держави, то її, вважав він, потрібно «втягати в такі комбінації, які могли б її значно ослабити, а тим самим нас зміцнити». У ставленні до польських партій обрано позицію, що уможлиблювала б співпрацю з окремими з них у відповідний момент для розпаду єдиного польського фронту. На той час це була партія «Визволення», яка не мала впливу в Галичині, але могла допомогти у боротьбі з «П'ястом». Окрім того, А. Говикович підтримував створення спільної комісії з Українською парламентською репрезентацією для вироблення проекту автономії. Розуміючи, що Сейм не сприйме цю пропозицію, він пропонував вийти зі стану пасивності й стати на шлях легальної боротьби «чи то через громадську самоуправу, поширення мовних прав і т.». ¹²¹ Обговорення цих рефератів засвідчило, що з багатьох питань тактики керівництво УНТП не було однотайним.

15 березня 1923 р. після ухвали Ради Амбасадорів ідею автономії Західної України УНТП розглядала як тактичний засіб. Діячі партії називали різні причини, серед них: 1) необхідність встановити єдиний національний загальноукраїнський фронт по західний бік ризької лінії; 2) вироблення спільної політичної платформи для всіх українських земель, які перебувають під польською владою; 3) проголошення окремими польськими політичними колами гасла автономії Східної Галичини; 4) спроба нормалізувати польсько-українські відносини.

На з'їзді УНТП у травні 1923 р. майбутній голова партії В. Охримович запропонував «домогатися повної територіально єдиної автономії для всіх українських земель під владою Польщі».¹²² Подальше дотримання цієї тактики спричинило критику опонентів. «Я знаю, що ми цього швидко не досягнемо, може взагалі не досягнемо, – зауважував голова партії, але це гасло буде гаслом найдавшого стану до повного з'єднання з цілістю українських земель у власній державі і одночасно все ж таки близькою, можливішою для досягнення ціллю».¹²³

¹¹⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 12.

¹²⁰ Там само. – Арк. 23.

¹²¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 17.

¹²² Сучасне політичне положення й наша тактика: (Зміст реферату д-ра Володимира Охримовича на Народному З'їзді 21 травня 1923) // Діло. – 1923. – 24 трав.

¹²³ Там само.

У підсумковій резолюції з'їзду зазначено: «В теперішніх політичних умовах Народний з'їзд стоїть за об'єднання всіх українських земель, що найшлися під владою Польщі, себто Східної Галичини, Лемківщини, Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя в одноцільну правно-політичну одиницю в повноті політичних прав української нації на своїй землі; натомість Народний З'їзд рішучо протестує проти т. зв. воєвідської автономії». ¹²⁴ Позицію УНТП підтримав Народний з'їзд Холмщини, а також голова Української парламентської репрезентації (УПР) С. Підгірський у виступі 2 червня 1923 р.. ¹²⁵

Водночас Володимир Охримович пояснив необхідність гасла національно-територіальної автономії: «Він нам необхідно потрібний як максимальний легальний клич для нашої організаційної і агітаційної роботи, бо робота нашої партії, хочемо того – чи ні, мусить бути легальна, а для легальної роботи нелегальні засоби є напридатні [...]. Сей клич і сей постулат національно-територіальної автономії потрібний нам також як дороговказ до нашої найвищої національної мети, щоби ми прямуючи до неї не заблудили, так як блудили наші провідники, що блукаючи між Денікіним і большевиками, між Камінцем Под. [ільським] і Варшавою, між Парижем і Москвою – не тільки найвищої, але й найближчої мети не досягнули, аж заблудилися вкінці до ухвали Ради Амбасадорів з 14 березня 1923 р.». ¹²⁶

Резолюція Народного з'їзду УНТП (травень 1923 р.) про автономію спричинила розкол не тільки в самій партії, а й у національно-державницькому таборі Західної України. Під тиском Незалежної групи УНТП (перебувала під впливом Є. Петрушевича і Закордонної групи УНТП), інших політичних партій національно-державницького табору Західної України цю резолюцію було анульовано з'їздом УНТП у квітні 1924 р.. ¹²⁷

Нову програму партії було затверджено на з'їзді УНТП 21 травня 1923 р. у Львові. Захищаючи позицію самостійності й соборності Української держави, трудовики висунули «домагання повної, однопільної національно-територіальної автономії Галичини з Лемківщиною, Волиню, Холмщиною, Підляшшям і Поліссям з окремим повноправним сеймом і окремою автономною владою цих земель». ¹²⁸ Повністю порвавши із закордонним проводом і відкинувши ідею «спільного фронту» українських партій, голова партії В. Охримович заявив: «Треба зірвати з поглядом одної тактики для різних груп і партій». ¹²⁹ Негативно ставлячись до радянської влади в Україні й орієнтуючись передусім на власні сили, партія таки наполягала: «мусимо орієнтуватись на наш національний центр, на Київ». ¹³⁰

Українська парламентська репрезентація також переживала складний процес формування своєї політичної програми. Від січня до березня 1923 р. українські послы намагались уможливити співпрацю з польською владою. Тогочасний прем'єр-міністр Польщі В. Сікорський обіцяв голові УПР А. Васильчуку поступки для українців у господарській та культурній галузях, якщо їхні послы визнають польську державність і голосуватимуть за державний бюджет. У лютому 1923 р. УПР проголосувала за довіру урядові В. Сікорського, однак той не дотримав обіцянок. Дискусії щодо політичної платформи призвели до відставки голови УПР А. Васильчука; 22 березня новим головою обрано С. Підгірського.

Новообраний голова висунув таку програму: «1) домагатись практичних результатів праці по програмі: «Чого хоче список 16»; 2) свою політику оперти на потребах широких

¹²⁴ Народний з'їзд. До політичних резолюцій Народного з'їзду // Діло. – 1923. – 26 трав.

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Охримович В. За автономію (Моя відповідь) // Діло. – 1923. – 1 лип.

¹²⁷ Детальніше див.: Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). – Львів, 1995. – С. 4 – 20; Його ж: Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928). – Львів, 2010. – С. 35–59.

¹²⁸ Головні точки програми Української Народної трудової партії. – Львів, 1923. – С. 4.

¹²⁹ Діло. – 1923. – 24 трав.

¹³⁰ Діло. – 20 трав.

народніх українських мас та тісному зближенні організацій з українськими громадянами Галичини; 3) для скріплення тактичних позицій поновити єднання з клубами меншостей».¹³¹

Налагодження контактів з Народним комітетом УНТП, безперечно, було позитивним чинником у розробленні єдиної програми українського визвольного руху, однак інші політичні сили не підтримували її. На засіданні українського сеймового клубу 20 червня Самійло Підгірський запропонував скликати Національний конгрес усіх українських земель під Польщею. Незважаючи на відмінності у партійних програмах, він наголосив: «Ніхто соціального елементу не затирає і затерти не може, але бідний і багатий однаково відчують національний гніт і при цьому всі об'єднуються[...]. Але яке велике моральне значіння, глибоке і історичне, буде мати Національний Конгрес, на котрому під одним дахом зустрінеться Коломиєць з Підляшук, коли тисячі 2 людей, представників всіх українських земель під Польщею, скажуть своє слово».¹³²

Однак польська адміністрація, яка бажала зберегти т. зв. сокальський кордон між Галичиною і північно-західними землями та запобігти вплив на інші етнографічні українські території, заборонила проведення конгресу. У цей історичний період дедалі більше зростала кількість політичних сил, котрі схилялися до тимчасового примирення з польським режимом, очікуючи від уряду поступок – національно-територіальної автономії та ін.

Поступово ініціативу в політичному житті краю захопила Незалежна група УНТП. Більш довірливо поставились до програми Українська радикальна партія (УРП) і група «Заграва». У той час, коли керівники партій не змогли зійтись на спільній платформі, активність у цьому процесі виявили низові організації. 17 лютого 1924 р. у Станіславові відбувся Міжпартійний з'їзд, у якому взяли участь близько 100 делегатів – членів Незалежної групи УНТП, групи «Заграва», Незалежної робітничої групи й УРП, де пролунав заклик створити крайову канцелярію національної оборони. Крім того, засновано Станіславівську окружну політичну раду, до складу якої увійшли по два представники УРП, Незалежної групи УНТП, групи «Заграва» і Незалежної робітничої групи.¹³³ Подібні з'їзди відбулись – у Раві-Руській (25 березня 1923 р.), Перемишлі (28 березня), Львові (29 березня), де також було створено окружні політичні ради й окружні канцелярії національної оборони.¹³⁴

На з'їзді трудовики заявили про доцільність національно-політичного представництва за кордоном. На їхню думку, склад цього представництва слід було обговорити з іншими українськими партіями, зокрема з УРП. Щодо Радянської України, то, на відміну від радикалів, з'їзд із задоволенням відзначив «великі поступки українського народу Наддніпрянщини в напрямі розбудови свого національно-державного життя і висловив тверду віру в рішучу волю золотoverхого Києва відносно долі пошматованих кордонами українських земель».¹³⁵ Обидва з'їзди продемонстрували спільність позицій радикалів і трудовиків у питаннях захисту прав українського народу перед екстермінаційним наступом польського уряду, доцільності співпраці українських партій та створення Верховної ради як координаційного центру. Однак розбіжності в інших питаннях не давали змоги сформувати єдиної платформи національно-визвольного руху.

¹³¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 21.

¹³² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 55.

¹³³ Там само. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 434. – Арк. 65–66.; Держархів Львівської обл. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 1221. – Арк. 14–14 зв.; Наш прапор. – 1924. – 24 лютого.

¹³⁴ Новий час. – 1924. – 3 квіт.

¹³⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2606. – Арк. 1 зв.

Антиукраїнський наступ польських націонал-демократів

За таких зовнішньополітичних умов польський уряд Владислава Грабського (грудень 1923 – листопад 1925 рр.) розпочав безоглядне впровадження польських націонал-демократів концепції про однаціональну державу, спрямованої на закріплення польського панування у краю, винищення українства загалом.

Антиукраїнський наступ польського уряду виявлявся в усіх ділянках суспільно-політичного, економічного та культурного життя. Обстоюючи «інтегральність держави», польський уряд ліквідував усі місцеві органи самоврядування і призначив урядових комісарів із широкими повноваженнями для здійснення колоніальної політики на цих землях. Зокрема, від 1924-го до середини 1926 р. у Львівському воєводстві було розпущено 35 % сільських громад, у Станіславівському – 87, у Тернопільському – 94 %. Упродовж цього періоду ліквідовано 53 % міських управ у Львівському, 76 – у Станіславівському і 57 % у Тернопільському воєводствах.¹³⁶

У відповідь було створено консолідаційну комісію, до складу якої увійшли від Народного комітету УНТП – С. Голубович, А. Малецький, М. Струтинський; від групи «Діло» УНТП – В. Охримович, Д. Левицький, М. Стефанівський; від Української партії національної роботи (УПНР) – Д. Паліїв, В. Кузьмович, В. Целевич. Цій комісії вдалося розробити програму консолідації, яку запропоновано й УПР через Михайла Черкавського.¹³⁷

¹³⁶ Діло. – 1926. – 15 серп.; 28 верес.; *Кугутяк М. В.* Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 168.

¹³⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 77.

Консолідація українських центристів

Щоб подолати розбіжності у політичному таборі Західної України, обидві групи УНТП, УПНР і УПР із одностайними із Західної Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя проголосили створення єдиної партії – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), узявши за основу організаційні установи УНТП і пристосували програму, тактику й організаційний статут до тогочасних політичних умов.

Головою УНДО обрано Д. Левицького, котрий на установчому з'їзді 11 липня 1925 р. закликав до співпраці всіх присутніх: «Тільки збірним зусиллям цілої суспільності зможемо побороти лихоліття, яке переживаємо. Провід тільки тоді зуміє виконати вложені на нього обов'язки, коли його ініціатива в кожній справі знаходитиме широкий відгомін на місцях, коли в підмурівок нашої будівлі діючи на місцях покладуть якнайбільшу суму праці і доброї волі». Однією з передумов успішної та результативної роботи УНДО він назвав атмосферу взаємної довіри, подолання особистих і групових непорозумінь і ворожнечі.¹³⁸

У відозві УНДО до української громади від 11 липня 1925 р. розтлумачено основну політичну лінію партії – здобуття самостійної, соборної Української держави. У зверненні партія наголосила, що «від нинішнього дня весь український національний табір виступає як одна цілість, стає в одній оборонній і боєвій лаві, в одній суспільній фаланзі».¹³⁹ Створення УНДО як партії демократичного європейського типу змінило політичну ситуацію не тільки у краю, а й у всій Польщі. Для польських правлячих кіл об'єднання національно-демократичних сил краю стало несподіванкою, адже вони все робили для того, щоб запобігти цьому.

Перша велика політична акція УНДО – вічева кампанія протесту проти колонізації та осадництва 11–18 жовтня 1925 р. зняла питання про лідера в українському політичному житті Західної України.¹⁴⁰ Віча у великих містах – повітових центрах Західної України – продемонстрували одностайну підтримку населенням краю політики націонал-демократів, спрямованою на ліквідацію польського панування на українських землях, а також закликали українське селянство заснувати окружні та місцеві комітети оборони землі. Польська влада, перелякана організаційним розмахом УНДО, вдалася до тиску й репресій на місцях.

Аби опанувати всіма ділянками суспільного життя краю, ЦК УНДО призначив відповідальних за напрями роботи: О. Марітчак опікувався закордонними справами; М. Волошин – внутрішніми; В. Целевич – організаційними; Ю. Павликовський – економічними; М. Гаврисевич – фінансовими; І. Ліщинський – освітніми; В. Мудрий – пресою і пропагандою; о. Садовський – справами церкви.¹⁴¹ Це був своєрідний таємний український уряд.

Політичні акції УНДО засвідчили, що в регіоні з'явилася консолідаційна сила, здатна продовжувати визвольну боротьбу за державність та соборність України, захищати інтереси краю. Ця нова сила виражала загальнонаціональні інтереси, на відміну від інших партій Західної України. Ідея національної консолідації, пропагована УНДО, мала підтримку в повітах, містах і сілах, адже розпорошеність національних сил унеможливлювала рішучу протидію польському антиукраїнському наступові, координацію політичних акцій.

У постанові ЦК УНДО від 13 травня 1926 р. націонал-демократи рішуче виступили за утворення в Західній Україні спільного національного фронту всіх українських партій, щоб розробити й успішно реалізувати спільний план боротьби.¹⁴² Однак соціалістів-радикалів не

¹³⁸ Діло. – 1925. – 15 лип.

¹³⁹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Т. 2. – С. 112.

¹⁴⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Oddział Rękopisów. – Zespół UNDO. – Mf. 75611. – S. 13.

¹⁴¹ ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 52.

¹⁴² ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 82.

влаштовувала політика УНДО щодо польського уряду, яку Українська соціалістична радикальна партія (УСРП) разом із комуністичними партіями й організаціями назвали «угодовською». У ставленні до Радянської України соціалісти-радикали й надалі залишалися на позиціях повного несприйняття політики українізації та ін. Загострення боротьби за «Просвіту», «Луги» та за інші товариства зробило неможливим створення широкого міжпартійного об'єднання чи міжпартійної ради. Інші державницькі партії потрапляли під вплив КПЗУ і КП(б)У.

Наголосимо, що ставлення членів УНДО до українських партій краю було різним. Діяльність КПЗУ, москвофільських та угодових партій вони вважали «шкідливою» і «протинаціональною». Тому націонал-демократи закликали до рішучішого їхнього поборювання. Незадоволення виявлялося також в оцінці діяльності УСРП і Сельсоюзу: «стоячи на виключно класовому становищі, в останньому часі звертають головну увагу на поборювання національного табору і тому ослаблюють сили української партії як цілості в боротьбі з ворожим наступом».¹⁴³ Але саме з цими партіями націонал-демократи об'єднувались у боротьбі проти політики польських владних структур.

Програму партії затвердив II Народний з'їзд УНДО 19–20 листопада 1926 р. Підтвердивши мету націонал-демократів – здобути соборну і незалежну демократичну Українську державу, захищати принцип політичного самовизначення українського народу на західно-українських землях, суверенність його прав, конституційно-парламентський устрій, програма не передбачала створення міжпартійної ради та порозуміння з іншими національними меншинами, до того ж вилучено пункт, у якому Радянська Україна розглядалась як проміжний етап до незалежної Української держави. Припускаємо, що це було зроблено з тактичних міркувань: програма, яка претендувала на платформу консолідації всіх національно-державницьких сил, уникала конкретизації положень із найгостріш ідеологічних проблем. Цю функцію виконували резолюції Народного з'їзду відповідно до динамічних змін політичного життя Західної України.

В економічних питаннях партія виступала за надання землі без викупу безземельним і малоземельним селянам, за перехід промислових підприємств у власність держави, за розвиток кооперативного руху, дрібного промислу, ремесел, торгівлі та за охорону умов праці робітників. Передбачалося створення Головної економічної ради, яка б координувала діяльність економічних установ краю: «Центросоюзу», «Маслосоюзу», «Сільського господаря» та ін.

У питаннях культури націонал-демократи виступали за єдину трудову українську школу, національне виховання, безплатну науку, державну допомогу малозабезпеченій молоді. Греко-католицьке духовенство, яке мало важливе значення для згуртування населення Західної України, підтримало релігійну програму УНДО: «Приймаючи засади християнської моралі в основу духового розвитку нації, партія обстоює науку і права Греко-католицької церкви в Галичині і православної на інших українських землях».¹⁴⁴

У резолюціях другого з'їзду детально викладалися політичні завдання УНДО. Виступаючи проти політики польського уряду, Об'єднання закликала всі національні українські партії до політичної співпраці й боротьби за здійснення найвищої національної мети. Щодо Радянської України, то відзначено, що українське населення, яке перебуває під владою Польщі, орієнтується на ту національну силу і на ті національні успіхи, що «ростуть» над Дніпром. У політичних умовах, що склалися, УНДО своїм обов'язком вважало насамперед захист національно-політичних, культурних та господарських інтересів і прав населення Західної України.¹⁴⁵

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 205 зв.

¹⁴⁵ Черкавський О. Чого хоче Українське національно-демократичне об'єднання? Коротке пояснення програми УНДО. – Перемишль, 1928. – С. 31.

Хоча голова партії Д. Левицький тільки свою партію вважав єдиною сконсолідованою національною силою, націонал-демократи не були політично однорідними. У їхніх лавах можна вирізнити три групи: 1) прихильники переговорів із польським урядом (В. Бачинський, А. Говиків та ін., згуртовані навколо часопису «Політика»); 2) центр, у руках якого було керівництво об'єднанням (Д. Левицький, В. Целевич, Д. Паліїв, В. Мудрий та ін., котрі зосередились навколо часописів «Діло», «Свобода», «Новий час»); 3) прихильники орієнтації на Радянську Україну (П. Евин, О. Марітчак, Г. Микитей, Л. Петрушевич та ін., згуртовані навколо часопису «Рада»).

Після з'їзду УНТП (квітень 1924 р.) нечисленна й маловпливова група В. Бачинського захищала автономістську позицію. Однак ініціативи порозумітися з польськими владними інституціями восени 1926 р. зазнали краху. 1937 р. Д. Левицький назвав це «другою спробою нормалізації».¹⁴⁶ II Народний з'їзд УНДО у листопаді 1926 р. відкинув пропозиції В. Бачинського.

На з'їзді виступили права й ліва опозиції. Прихильники В. Бачинського вважали доцільною т. зв. реальну політику, досягнення поступок бодай у поодиноких економічних і культурних питаннях, але не зрікаючись державницьких позицій. Однак ця група становила меншість. Щоправда, судячи з підпільного партійного листування діячів КПЗУ, у керівних колах УНДО обговорювали ідею створити партію реальної роботи із прихильників В. Бачинського – членів УНДО.¹⁴⁷ Проте самого Бачинського 12 грудня 1926 р. за порушення статуту партії відраховали з УНДО, і ця ідея так і не була реалізована.

Частина колишньої Незалежної групи – радянофіли – різко критикували антирадянську спрямованість політики УНДО та лояльність до Польської держави. «Радники» вважали, що Радянська Україна якраз і є українською державою. Однак опозиція була нечисленною (група «Рада» налічувала менше ніж десять делегатів з'їзду, а прихильників В. Бачинського було ще менше). Тому з'їзд висловив довіру партійному керівництву й рішуче відкинув фракційну роботу в партії. Внаслідок усунення «опозиціонерів» із лав УНДО стало більш єдиним і сконсолідованим.

¹⁴⁶ Левицький Д. Мусимо творити моральні вартості... // Діло. – 1937. – 11 лип.

¹⁴⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 265. – Арк. 92.

Парламентські вибори 1928 року

Вибори 1928 р. – своєрідний індикатор зрілості політиків національно-державницького табору та й усього українського населення Західної України. Як і вибори 1922 р., вони мали характер плебісциту. Для польської сторони вибори мали ствердити, насамперед, територіальну цілісність держави і засвідчити підтримку політики уряду Юзефа Пілсудського. Особливістю голосування стала участь у ньому населення Східної Галичини на відміну від бойкоту 1922 р. Саме в період парламентських виборів консолідаційні процеси у краю досягли піку.

Польські владні структури дуже ретельно готували політичну програму до парламентських виборів. Особливу увагу було звернено на Західну Україну. Завдання польських місцевих державних органів, партій та організацій полягало в досягненні максимальної кількості мандатів на цій території, запобіганні згуртуванню українських партій. У Варшаві 10 листопада 1927 р. відбулася зустріч К. Світальського з головою УНДО Д. Левицьким, на якій представник уряду запропонував створити в Західній Україні спільний польсько-українсько-єврейський блок. Кількість мандатів залежала від чисельності національностей, які населяють край. При цьому було висунуто умову: українці мають піти в цей блок єдиним сконсолідованим табором, інакше «ціла концепція є для нас з практичного боку нереальна». Голова УНДО дав дипломатичну відповідь: «Не можу нічого сказати від імені УНДО без згоди на це Центрального Комітету. Сам вважаю таку концепцію передчасною і для українського суспільства, і для польського». Окрім цього, Д. Левицький додав, що радикали і селяробиці використовують це на виборах для «побиття ундовців».¹⁴⁸ Однак К. Світальський заперечив передчасність такої акції, нагадавши, що під час виборів до органів самоврядування такі компроміси були. До того ж попередив: якщо національні сили підуть за окремим списком, то не вдасться уникнути міжнаціональних конфліктів і гальмування дотеперішнього процесу укладання *modus vivendi* в Західній Україні.¹⁴⁹

Відкинувши пропозиції уряду, українські політики визнали актуальною проблему єдності дій національних політичних сил, які всі без винятку старанно готувалися до виборів та створення блоку непольських народів. Доцільність участі у парламентських виборах населення Західної України один із лідерів УНДО В. Загайкевич аргументував так: «1) щоби перед цілим світом засвідчити характер українських земель під Польщею, щоби доказати, що земля, на якій ми живемо, є українською землею; 2) щоби здобути повноправну, ніким незаперечувану, загальним голосуванням вибрану репрезентацію українського народу і щоби здобути вільну трибуну, з якої лунало б важне слово в обороні природних насутих прав українського народу, з якої проголошено би перед цілим світом важне обвинувачення проти нашого поневолення, з якої падали б зазиви для боротьби за основне право нації».¹⁵⁰

У виборах до польського Сейму (4 березня 1928 р.) і Сенату (11 березня) (насправді не вільних і не демократичних) українське населення виявило неабияку активність. Про це свідчать такі цифри: у Львівському воєводстві в голосуванні взяло участь 75,7 % населення, Станіславівському – 76,2 %, Тернопільському – 77,9 %, Волинському – 68,7 %. Шість загальнодержавних українських списків і близько двадцяти локальних (наслідок розпорошення національних сил) отримали у Східній Галичині 49,7 % голосів, на Волині 50,5 %.¹⁵¹

¹⁴⁸ Świtalski K. *Diariucz. 1919–1935.* – Warszawa, 1992. – S. 214.

¹⁴⁹ Там само. – S. 214–215.

¹⁵⁰ Загайкевич В. *Одною лавою – спільним фронтом!* – Львів; Перемишль, 1928. – С. 3.

¹⁵¹ Feliński M. *Ukraińcy w Polsce Odrodzonej...* – S. 68; Зайцев О. Ю. *Парламентська діяльність політичних партій Західної України (1922–1939): автореф. дис... канд. іст. наук.* – Львів, 1994. – С. 15.

Українське населення Західної України продемонструвало високий рівень національної свідомості, організованості, віддавши національно-державницьким силам понад дві третини своїх голосів. Із партій державницької орієнтації найбільшу кількість голосів (601 тис.) отримало УНДО. Комуністи, «угодовці», москвофіли беззаперечно програли державницькому табору. Зокрема партії комуністичного табору разом набрали 387 тис. голосів.¹⁵²

Загалом до польського Сейму обрано 46, до Сенату – 11 українців. Національно-державницькі сили отримали найбільше парламентське представництво за всю історію міжвоєнного періоду: УНДО, Сельсоюз, УСРП і УПП разом мали 35 представників у Сеймі та 10 – у Сенаті.¹⁵³ В опозиції до політики Польської держави національні сили підтримували представники комуністичного табору (Сельроб, Сельроб-лівиця), яких нараховувалося 6 у Сеймі та 1 у Сенаті. Співпрацю з польським урядом підтримували 5 представників «угодовського» табору, обраних до сейму (1 – у Галичині, 4 – на Волині).

Для підтримки програми негачії в українському суспільстві партії розгорнули активну пропагандистську діяльність. Виступи представників УНДО в парламенті й поза ним часто спрямовувались проти держави. На вічах, з'їздах і нарадах ухвалювали протести щодо політики держави, висловлюючи водночас довіру тактиці УПР і ЦК УНДО. У суспільстві підтримували думку, що українці в Польщі покривджені.¹⁵⁴ Антидержавні настрої мас виявилися на початку листопада 1928 р. у Львові та у Східній Галичині. Урочисті святкування 10-ї річниці утворення ЗУНР, у яких члени УНДО брали активну участь, було використано для пропаганди ідеї боротьби за незалежність.¹⁵⁵

З одного боку, УНДО ставило за мету розвинути легальний український суспільно-господарський сектор у Польщі, з другого – не визнавали за останнього права на Західну Україну. III з'їзд УНДО, що відбувся 24 грудня 1928 р., підтримав політичну лінію ЦК, проведену в період від останнього з'їзду 1926 р. Перебіг нарад мав спокійний, конструктивний характер. Партійна преса в коментарях наголосила, що не було висловлено жодного закиду керівництву партії. За успіх визнано виборення поважної кількості мандатів на виборах до органів місцевого самоврядування 1927 р. і до парламенту 1928 року.¹⁵⁶

У перший день з'їзду відбулися вибори керівництва УНДО і партійного суду. Головою УНДО залишився Д. Левицький, його заступниками обрали В. Мудрого, о. Л. Куницького, Г. Тершаковця, В. Целевича, С. Хруцького. У ЦК не знайшлося місця діячам, які відповідали за політику порозуміння з урядом, а також двом учасникам рауту в львівські воеводи 4 вересня 1927 р. – Д. Лопатинському і А. Говиковичу. Не обрано також В. Охримовича. Усунення цих діячів із ЦК УНДО свідчило, що партія відкидала можливість порозумітися з урядом. А наявність у ЦК осіб, близьких часописові «Новий час» (напр. О. Боднаровича), і вибір генеральним секретарем Л. Макарушку зміцнили радикальну групу на чолі з Д. Палієвим.¹⁵⁷

III Народний з'їзд підтримав програму, ухвалену 1926 р., а також затвердив низку резолюцій у політичних, економічних, організаційних, культурно-освітніх і самоврядних справах. Новий елемент в ухвалених резолюціях – критика діяльності наддніпрянської (петлюрівської) еміграції. Народний з'їзд акцентував на потребі боротися за українське шкільництво, зобов'язав парламентарів від партії висвітлювати на міжнародній арені стан українського шкільництва в Польщі.¹⁵⁸

¹⁵² Кугутяк М. Голодомор 1933-го і Західна Україна. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 10.

¹⁵³ Діло. – 1928. – 15 берез.

¹⁵⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 200. – Арк. 4.

¹⁵⁵ Діло. – 1928. – 4 груд.

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 16.

¹⁵⁸ Нова ера // Новий час. – 1927. – 17 верес.

З'їзд закликав утворити Фонд боротьби за школу і Раду оборони, які б мали підтримати національний розвиток. Чимало уваги приділялося організаційним питанням, вказувалося на потребу внутрішньої консолідації об'єднання та українського суспільства.

І. Кедрин-Рудницький у спогадах стверджував, що разом із Д. Левицьким і Д. Палієвим критично ставився до тактики УВО-ОУН на території Східної Галичини. За його словами, керівництво УНДО негативно оцінювало матеріальне узалежнення від закордонних чинників УВО-ОУН. Представники ЦК УНДО наполягали на потребі організувати від української еміграції в Північній Америці фінансову допомогу для національного руху.¹⁵⁹

Офіційно з ідеологією націоналізму на III Народному з'їзді полемізував В. Мудрий. Зауважмо, що на першому етапі діяльності партії постали два напрями, тісно пов'язані з персональними зв'язками: легальний (УНДО) і нелегальний (УВО-ОУН) як складові українського руху. УНДО і ОУН намагалися поділити ролі на політичній арені, змагаючись передусім за вплив на молодь. Але ця боротьба не мала ворожого характеру. Під час пацифікації 1930 р. УНДО не проголошувало декларації проти терористичної діяльності УВО-ОУН. Опозиційне становище в Сеймі й підтримка антидержавних настроїв на посольських вічах могли свідчити про скоординовану акцію підпілля та УНДО, принаймні наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років.¹⁶⁰ І. Кедрин-Рудницький, перебуваючи в еміграції у США, у газеті «Свобода» (13 листопада 1982 р.) підтвердив: українські лідери визнали, що політику проти Польщі належало проводити у двох рівнорядних напрямках – легальному і нелегальному. Підпілля вимагало від УНДО охорони і захисту перед поліцією та в судах.¹⁶¹

Польська поліція і воєводський уряд у Львові достатньо добре орієнтувалися у внутрішній ситуації в УНДО. Зауважмо, що, попри пропаговане гасло націоналістів «ізолюватися від урядових чинників», контакти на воєводському рівні все ж відбувалися, хоча й на дуже обмеженому рівні. Це гасло втратило актуальність після виборів 1928 р., коли члени ундо увійшли до парламенту й були змушені у важливих для української суспільності справах контактувати з міністрами польського уряду. У 1927–1928 рр. спроби українсько-польського зближення здійснював воєвода П. Дунін-Борковський. Достатньо резонансною стала участь членів УНДО в урядовому рауті 4 вересня 1927 р. з нагоди відкриття у Львові Східних торгів.¹⁶² З українського боку в акції брали участь К. Левицький, А. Говикович, Д. Лопатинський, М. Заячківський, О. П'ясецький, М. Рудницький, Я. Колтунюк і Л. Кульчицький. Жорстку критику цих діячів розпочав «Новий час» Д. Палієва, назвавши участь діячів УНДО «угодовими тенденціями», що суперечили ідеології та тактиці об'єднання, і вимагаючи відрахування цих діячів із партії.¹⁶³

Воєвода П. Дунін-Борковський прагнув зближення поляків і українців, передусім на товарисько-приватному рівні. На організовані зустрічі (т. зв. «чорні кави») приходили відомі польські (Голуховський, Г. Дідушицький та ін.) та українські (Д. Левицький О. Луцький, Ю. Павликовський, І. Кедрин-Рудницький) громадсько-політичні діячі. «Чорні кави» давали змогу реально оцінити відносини між обома народами в неофіційній обстановці. На цих зустрічах члени УНДО могли зорієнтуватися в тому, які представники польської сторони мали реальний вплив на зміну політики уряду щодо українців. Натомість польські діячі намагалися співпрацювати з правим крилом УНДО, що виступало за «реальну політику» і, маючи авторитет в українському суспільстві, могло б впливати на зменшення ворожих настроїв щодо держави. Водночас зустрічі-конференції, які почастишали у 30-х роках ХХ ст., на практиці мали для

¹⁵⁹ Кедрин І. Життя – події – люди. – Нью-Йорк: Червона калина, 1976. – С. 214.

¹⁶⁰ Ukraincy // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – № 1. – S. 14.

¹⁶¹ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 216.

¹⁶² Прикрий інцидент // Діло. – 1927. – 14 верес.

¹⁶³ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 214.

урядовців невелике значення, адже відомо, що у них не брали участі головні дійові особи польського політикуму.¹⁶⁴

Прихильники «реальної політики» в УНДО, які симпатизували П. Дуніну-Борковському, намагалися використовувати його для залякування уряду так само, як і останній використовував воєводу для заспокоєння українців. Варто наголосити, що організовані зустрічі у воєводи загалом сприймали негативно по обидві сторони: поляки звинувачували П. Дуніна-Борковського та його прихильників у «запроданстві українцям»; українці критикували діячів, котрі зустрічалися з поляками і «продавали Україну».¹⁶⁵

Незважаючи на те, що Народний з'їзд 1928 р. свідчив про необхідний наступ по всьому фронту національного життя, в УНДО відбувалися зміни на користь «реальної політики» і налагодження відносин із польською стороною. Цього потребувала ситуація в освітньо-культурній та господарській галузях українського суспільства. Виразніше вимагали цього представники господарських кіл, пов'язаних з УНДО, зокрема Центробанку, Земельного гіпотетичного банку «Сільський господар», «Дністра» і «Карпатії», Українського педагогічного товариства «Рідна школа» і «Просвіти».¹⁶⁶

На цю тему розгорнулися дискусії у Львівському міщанському братстві та інших організаціях «легального сектору». Помірковані діячі висловлювали незадоволення політикою Центрального комітету. Така ситуація склалася в час виборів 1928 р., однак ці голоси були ще слабкі й поодинокі. Про це, зрештою, свідчив спокійний перебіг III з'їзду, на якому підтримано попередній політичний курс. Серед тих діячів, котрі дотримувалися «еластичного» ставлення до польського уряду, можна назвати А. Горбачевського, В. Охримовича, В. Децикевича, А. Говиковича, Д. Лопатинського, О. Луцького, В. Мудрого, С. Біляка та ін. Проти «реальної політики» та її прихильників рішуче виступала група на чолі з Д. Палієвим. Молодь, близька Д. Палієві, припускала можливість актів терору. Доходило навіть до зневаги поміркованих діячів. Жертвою побиття став 15 жовтня 1928 р. В. Мудрий.¹⁶⁷ Про тих, хто був схильний до «реальної політики», Д. Паліїв говорив так: «Це ті люди з нереальним мисленням. Фантасти, які живуть духом австрійських взаємин, і мріють про т. зв. реальну політику у вульгарному значенні слова. Нехай пам'ятають, що ґрунт для такої політики перестав давно існувати і в майбутніх взаєминах ніколи не заіснує».¹⁶⁸

Наприкінці 1920-х років ситуація ускладнилася у зв'язку з подіями в Радянській Україні. Змінилися відносини з петлюрівською еміграцією. Хоча III Народний з'їзд відзначив факт національного розвитку українського народу над Дніпром, однак розкритикував плани політиків наддніпрянської еміграції, які робили ставку на Польщу та збройну інтервенцію на Україну.¹⁶⁹

УНДО критично оцінювало домовленості польської влади з петлюрівцями, із членами еміграційного уряду УНР, яких фінансувала Варшава. Постійними посередниками між еміграційним урядом УНР і польським урядом були Р. Смаль-Стоцький і журналіст М. Ковалевський. Посередником з II Відділом Генерального штабу став генерал В. Змієнко, колишній заступник шефа штабу в Корпусі січових стрільців. Важливу роль у переговорах відіграв голова уряду в екзилі А. Лівицький, який підтримував контакти з поляками і галицькими українцями, зустрічався з Л. Василевським, С. Стемповським, Я. Бодун де Куертенем, С. Лосем, С. Папроцьким, Г. Юзерським, С. Бараном, О. Луцьким, В. Кузьмовичем, Д. Левиць-

¹⁶⁴ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 214.

¹⁶⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 11.

¹⁶⁶ Єдність думок // Діло. – 1928. – 22 жовт.

¹⁶⁷ Діло. – 1928. – 24 жовт.

¹⁶⁸ Паліїв Д. Три табори // Новий час. – 1928. – 25 жовт.

¹⁶⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 46.

ким, Є. Коновальцем. У постійному контакті з ним був І. Кедрин-Рудницький – кореспондент «Діла» у Варшаві, член клубу парламентських журналістів.¹⁷⁰

А. Лівіцький у листі до генерала В. Сальського писав, що 1928 р. розпочав розмови з Д. Левицьким і В. Целевичем, котрі мали приготувати ґрунт до порозуміння галичан із урядом. Уряд вимагав від Українського клубу в Сеймі заяви, де українці б стали на позиції визнання Польської держави. Президія клубу мала висунути низку вимог у господарській та культурно-освітній галузях. Після їх виконання Д. Левицький мав розпочати відповідні кроки в межах клубу. Звичайно, розмови членів УНДО з А. Лівіцьким мали характер політичних консультацій.¹⁷¹

Зауважмо, що зв'язки діячів УНДО з наддніпрянцями були досить близькими, часто родинними (напр., О. Луцький був швагром Р. Смаль-Стоцького). А Лівіцький писав також, що між президією Українського клубу і Безпартійного блоку співпраці з урядом є деяким чинником порозуміння, який, однак не перешкоджає перебуванню УНДО в опозиції до уряду. Проте до цього твердження, як і до всього листа, можна мати застереження в аспекті його автентичності. Є й інші джерела, що підтверджують контакти лідерів УНДО з представниками урядової команди. Відомим фактом є зустріч Д. Левицького з К. Світальським 10 листопада 1927 р. у Львові.¹⁷²

У польських джерелах напередодні виборів 1928 р. дискутувалося питання політичної боротьби між урядовою командою та опозиційними польськими партіями на території Східної Галичини. УНДО мало забезпечити дотримання зобов'язань «очистити» територію Східної Галичини від впливів польських народно-демократичних і селянських партій і залишити за собою свободу політичної діяльності. Натомість українці мали проголосити із сеймової трибуни свою лояльність Польській державі.¹⁷³

М. Галушинський мав авторитет у післятравневому 1926 р. політичному таборі. Начальник відділу національностей МВС Г. Сухенек-Сухецький поважав його як відповідального політичного діяча, із яким можна підтримувати зв'язки. Звичайно, ці контакти мали неофіційний статус і без повноважень ЦК УНДО не були обов'язковими. Більшість розмов лідерів УНДО з польською стороною (навіть згодом, коли вже були повноваження ЦК УНДО) були таємними. Учасники розмов зберігали таємницю, заборонялося друкувати у пресі інформацію про ці зустрічі. Тому оцінити характер і результати цих розмов складно.¹⁷⁴

Зусилля уряду щодо пошуку співпраці з УНДО не дали результатів, хоча після III з'їзду виразно зміцніла поміркована група, яка схилилася до проведення «реальної політики». Д. Паліїв називав намагання порозумітися з урядом виявом легкодумства і надмірної довіри. На запитання редактора «Варшавської інформації пресової» у середині 1929 р. про цілі та наміри уряду щодо пошуку порозуміння з українцями він відповів: «Перший раз чую про такі намагання. З дотеперішньої політики післятравневих урядів заявляю, що таких старань немає. Проте є старання схилити українців до капітуляції. Але вони до цього часу безрезультатні».¹⁷⁵

¹⁷⁰ Під національним прапором // Діло. – 1928. – 28 груд.

¹⁷¹ Biblioteka Narodowa. – Warszawa, № 70046. – Арк.12.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 15.

¹⁷⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 15.

¹⁷⁵ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 4.

Зростання антирадянських настроїв

Злам 1929–1930 рр., поза складною економічною ситуацією, позначився зростанням антикомуністичних та антирадянських настроїв в українському суспільстві. Восени 1929 р. УНДО провело інтенсивну вічеву й призовну кампанію проти комуністичного уряду в Харкові та комуністичного руху в Польщі.¹⁷⁶ Активність у цій акції виявила Греко-католицька церква в окремих публікаціях і під час богослужінь. Відповідно до листа митрополита А. Шептицького до вірян, який зачитувався на богослужіннях 1930 р., греко-католицькі священники заявляли: «Бог хоче війни проти Радянського Союзу» (Ватикан закликав до «хрестового походу» проти Радянського Союзу. Папа Пій XI визнав 1930 р. за слушний момент для початку боротьби проти комуністичного руху під патронатом церкви. У 1937 р. Пій XI видав енцикліку «Про безбожний комунізм»).¹⁷⁷

Міністр Г. Юзевський разом із директором Політичного департаменту МВС К. Стаміровським і начальником відділу національностей у цьому департаменті Г. Сухенком-Сухецьким приїхали до Східної Галичини у травні 1930 р. У Львові міністр розмовляв із митрополитом А. Шептицьким, у Станіславові – з єпископом Хомишиним. Бесіди про проблеми православної Церкви було використано для ширшої дискусії про питання українсько-польських відносин. Розмову з А. Шептицьким згадував Г. Юзевський: «Митрополит порушив проблему стану польсько-українських взаємин у Східній Малопольщі. Митрополит признався, що полагодження взаємин вимагає довшого часу і не можна вимагати розв'язання проблеми в цю хвилину! Залишається таємницею, чи митрополит виступив у ролі медіатора між групою прихильників реальної політики (у цьому близько зв'язаними з католицькими діячами і митрополитом) в УНДО і представниками МВС. Якщо брати під увагу рішучі виступи митрополита на захист УНДО у період пацифікації в другій половині 1930 р., то це припущення не можна відкидати».¹⁷⁸ Однак дії Г. Юзевського не дали очікуваних результатів. Провідні діячі УНДО не довіряли ні Юзевському, ні Сухенку-Сухецькому. Польська сторона, оцінюючи цю місію міністра, заявила, що українці поставилися до неї з «поблажливим зацікавленням» і вважали це «капризами уряду».¹⁷⁹

УНДО було зобов'язане співпрацювати з польським урядом під час парламентських виборів, пізніше – у сеймі. Партія мала зміцнити структуру організацій «Луг» і «Січ» як осередків підготовки офіцерських кадрів для майбутньої національної армії, що змагатиметься за Велику Україну. Польська преса дуже гостро відреагувала на зарахування «Лугу» і «Січі» до параліментарних організацій, указавши на ворожу Польщі атмосферу, яка в них панувала. Прихильниками використання цих організацій у майбутній війні виступала частина офіцерів вищого командування Війська Польського. Підтримував цю ідею генерал М. Карашевич-Токаржевський, котрий виступав за створення у складі Війська Українського легіону. Таку концепцію він репрезентував І. Кедрину-Рудницькому, який поставився до неї критично. Генерал також вважав, що компетентними в цій проблемі були б військові частини з табору петлюрівської еміграції. У першій половині 1930 р., поза розмовами з представниками галицьких українців, мали відбутися зустрічі з генералом В. Сальським – представником еміграційного уряду УНР, про що повідомляв перемишльський «Український голос».¹⁸⁰ Ці факти заперечила

¹⁷⁶ Мудрий М. Становище українців в СРСР // Діло. – 1929. – 3 листоп.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 18.

¹⁷⁹ Там само.

¹⁸⁰ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 234.

«Газета польська». Відкидаючи факт переговорів з УНДО, часопис обмежився запереченням описаних вимог у пресі, які мали «міжнародний характер».¹⁸¹

Після арештів керманичів під час пацифікації і парламентських виборів восени 1930 р. УНДО опинилося у складній ситуації.¹⁸² Бурхливе обговорення тогочасного політичного життя відбулося на засіданні Президії ЦК УНДО 13 і 14 жовтня 1930 р. Було визнано, що таким знаком готовності до зміни могли бути вміщені в «Ділі» статті, присвячені проблемі ідеології, політики і тактики УНДО та УПР. Вони мали виявити легальний характер УНДО, його відчуття реалізму, а також виразно окреслити антикомуністичний і антирадянський характер партії. Порозумівшись із М. Галушинським та іншими прихильниками «реальної політики», І. Кедрин-Рудницький, котрий заступив заарештованого В. Мудрого на посаді головного редактора «Діла», опублікував цикл статей (21 листопада – 3 грудня 1930 р.) під загальною назвою «Українська парламентська репрезентація на порозі нових завдань».¹⁸³

У першій статті, «Небувале важке становище», він схарактеризував ситуацію, в якій опинилася партія, президія була заарештована, а увесь тягар випав на 10 послів, котрі перебували на свободі. Перед ними постало складне завдання – визначити політичну тактику представництва УНДО в Сеймі. Ті специфічні умови, як писав І. Кедрин-Рудницький, фізична відсутність усіх членів партійної влади і неможливість провести нормальні повітові та крайові партійні наради зобов'язали новообраних послів і сенаторів брати на себе ініціативу.¹⁸⁴ У наступних статтях фахово проаналізовано парламентську діяльність представників об'єднання. У статті «Один чи два парламентські клуби?» автор критично оцінив поділ українського представництва в попередньому Сеймі та обґрунтував потребу в єдиному клубі українських послів національних партій.¹⁸⁵

Хоча ЦК УНДО не зайняв офіційної позиції щодо статей І. Кедрина-Рудницького, ці матеріали стали предметом дискусії на засіданні 31 січня – 1 лютого 1931 р. за участю послів і сенаторів. Дебати розгорнулися навколо парламентської тактики репрезентації УНДО. Члени ЦК не мали одностайної думки стосовно згаданих статей І. Кедрина-Рудницького. Прихильники лінії Д. Палієва вимагали засудити автора. Голова засідання – В. Мудрий визнав єдине: статті з'явилися в невідповідний час. Офіційна резолюція ЦК УНДО у справі діяльності УПР не віщувала зміни тактики. Наголошено, що репрезентація «виконувала своє завдання захисту найістотніших прав свого народу», водночас наказувала «бути в майбутньому непохитною у зайнятих позиціях і гідно вести цю надзвичайно важливу і відповідальну працю».¹⁸⁶

Зауважмо, що на початку сеймової каденції окремі послы та сенатори проводили лінію прихильників «реальної політики». Парламентські виступи членів УНДО в Сеймі на початку 1931 р., незважаючи на заяви про брак довіри до національної політики уряду і відповідні голосування проти бюджету, виразно свідчили про бажання українців отримати територіальну автономію. Це питання вперше порушив О. Луцький. У дискусії 9 січня 1931 року стосовно бюджету Міністерства внутрішніх справ О. Луцький від імені УПР заявив: «Територіальна автономія є обов'язковим постулатом практичної політики, від якої не відступимо».¹⁸⁷ Вимогу територіальної автономії висунув 20 лютого 1931 р. Я. Олесницький під час нарад комісії закордонних справ Сейму. Із такою самою умовою виступив 4 березня 1931 р. на засіданні сенатської комісії (під час обговорення бюджету) і А. Горбачевський.

¹⁸¹ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 199.

¹⁸² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 57.

¹⁸³ Кедрин І. Українська парламентарна репрезентація на порозі нових завдань // Діло. – 1930. – 21 листоп. – 3 груд.

¹⁸⁴ Кедрин І. Небувало важке становище // Діло. – 23 листоп.

¹⁸⁵ Кедрин І. Один чи два парламентські клуби? // Діло. – 1930. – 25 листоп.

¹⁸⁶ Народи // Діло. – 1931. – 24 січ.

¹⁸⁷ Діло. – 1931. – 12 січ.

Осуд пацифікації

На початку діяльності Сейму другої каденції (1931–1932 рр.) найголовнішим питанням репрезентації УНДО була справа пацифікації. Відповідний законопроект щодо Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств у вересні-листопаді 1930 р. оголошено 17 грудня в Сенаті. Документ складався із 75 сторінок машинопису, містив описи ревізій, перелік зловживань, а також аналіз діяльності уряду й відповідних міністерств в українському питанні. Уряд закликано усунути зловживання і покарати винних. Цей документ у формі петиції було надіслано до Ліги Націй. О. Луцький у згаданому виступі 9 січня 1931 р. висловив чимало претензій до поліції та війська під час пацифікації.¹⁸⁸

Питання оголошених петицій українцями Польщі в Лізі Націй стало поштовхом до офіційних переговорів уряду з УНДО, що супроводжувалися активними діями тимчасової президії УПР, мета яких – пом'якшити наслідки пацифікації. Президія УПР звернулася до Т. Голувка і Я. Єнджеєвича з проханням скасувати всі репресивні накази, що й надалі залишалися чинними. У середині січня 1931 р. М. Галушинського й О. Луцького заслухали у справі звільнення заарештованих послів УНДО (головно – Д. Левицького) у маршалка Сейму К. Світальського. Ці факти використала президія ББСУ, яка запропонувала розпочати переговори з парламентською репрезентацією УНДО. Вони мали порушити важливі політичні, господарські й культурні питання з метою сприяння покращанню українсько-польських відносин. Пропозицію було прийнято в ЦК УНДО, що уповноважив президію УПР розпочати переговори.¹⁸⁹ Громадськість цікавив обсяг повноважень, отриманих президією УПР для ведення переговорів. Комунікат ЦК УНДО, опублікований у «Свободі» й «Ділі» в середині березня 1931 р., уповноважив президію УПР до початку переговорів з урядовими чинниками у справі відшкодувань для українців. Проте 17 березня 1931 р. «Діло» опублікувало статтю «Як то було насправді», де йшлося і про повноваження УПР обговорити, як Польща виконує міжнародні зобов'язання щодо українців.¹⁹⁰

Переговори розпочали 25 лютого 1931 р. з українського боку – М. Галушинський, О. Луцький, В. Загайкевич, з польського – Т. Голувко і Я. Єнджеєвич. Українці вимагали звільнити ув'язнених послів, відкрити ліквідовані гімназії, надати фінансові державні субвенції українській суспільності.¹⁹¹

Після оголошення цих вимог члени президії УПР пропонували створити узгоджувальну комісію, до складу якої б увійшли послы Українського клубу ББСУ та члени уряду. Своєю чергою, Голувко і Єнджеєвич поставили умову – Український клуб має оголосити декларацію лояльності уряду та відкликати петиції з Ліги Націй. Однак українці пропозицій не прийняли.¹⁹²

Для УНДО таємні переговори мали зондувально-інформаційний характер. Умови польської сторони не були прийнятними для партії в момент, коли справа пацифікації набрала розголосу й мала стати темою дебатів у Лізі Націй. Ще один важливий привід – відсутність заарештованих керівників партії, без яких прихильники «реальної політики» не могли ухвалювати важливих політичних рішень. У подальших офіційних повідомленнях, президія УНДО і УПР акцентували на браку доброї волі й небажанні польської сторони реалізувати оголошені

¹⁸⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 24.

¹⁸⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 117.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Діло. – 1932. – 3 берез.

¹⁹² Там само.

законопроекти щодо «пацифікації».¹⁹³ Т. Голувко писав про спроби порозумітися з УНДО: «Щире визнання українським суспільством польської державності, визнання польським суспільством українського за співгосподаря краю – це платформа польсько-української угоди в Східній Малопольщі. Виразом зміни засадничого становища повинна стати заява клубу українських послів про лояльність і активну співпрацю».¹⁹⁴

Інформація про переговори у пресі спровокувала атаку на прихильників зміни політичного курсу УНДО. Проводячи акції в Лізі Націй, В. Панейко вимагав припинити переговори з поляками, адже їх використовував міністр закордонних справ А. Залевський. Ці переговори могли зашкодити вирішенню українського питання за кордоном. В. Панейко попереджав, що українсько-польські переговори можуть вплинути на рішення Комітету трьох, котрий розглядав українські скарги. На повідомлення про переговори з поляками відреагувала українська еміграція на Заході, зокрема в США і Канаді.¹⁹⁵ Її представники звернулися до М. Галушчинського з проханням припинити переговори з урядом. У цій справі з'явилося чимало листів і звернень. Зокрема, М. Галушчинський і О. Луцький отримали листи з вироями смерті «за свої контакти з ляхами». Критично оцінювали зміну тактики об'єднання ОУН, УСРП, УСДП. Критична оцінка лунала в повітах Східної Галичини у Стрию, від якого обрано до Сейму О. Луцького, негативно сприймали співпрацю з ББСУ на локальному ґрунті, навіть під час виборів до органів місцевого самоврядування.¹⁹⁶

У квітні 1931 р., щоб не дати підстав для подальших звинувачень в угодовстві, президія ЦК УНДО видала розпорядження утриматись на певний час від офіційних контактів з урядовими колами. Водночас 15 квітня 1931 р. УПР видала комунікат, знову роз'яснивши питання українсько-польських переговорів (також надіслано до Ліги Націй). Ішлося про те, що українці як скривджена сторона розпочали переговори, сподіваючись, що уряд – як інституція державної влади – конкретними фактами стане на шлях нової політики у ставленні до українців. Проте ці надії виявились марними. Українські представники були змушені відкинути умови польської сторони щодо ведення переговорів.¹⁹⁷ Однак прихильники порозуміння в УНДО наполягали на продовженні діалогу з представниками уряду для того, аби знайти вихід зі сліпого кута в польсько-українських відносинах.

¹⁹³ Свобода. – 1931. – 12 берез.

¹⁹⁴ Biblioteka Narodowa. – Warszawa, № 71016. – Арк. 18–19.

¹⁹⁵ Генеральний бій // Діло. – 1931. – 15 трав.

¹⁹⁶ Biblioteka Narodowa. – Warszawa, № 70049. – Арк. 2.

¹⁹⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 167. – Арк. 17–18.

Нові українські ініціативи

На початку червня 1931 р. В. Мудрий ініціював створення спеціальної комісії, перед якою постало завдання – опрацювати пункти найважливіших українських вимог.¹⁹⁸ Комісія досить швидко сформулювала вимоги, а уряд, виконавши їх, висловив добру волю і бажання порозумітися з українцями. Серед вимог – звільнення під заставу до часу суду заарештованих ундовців (Д. Левицького, Л. Макарушку і Д. Паліїва); легалізація осередків організацій «Лугу» і «Січі» за статутами, на які українці дадуть згоду; відкриття закритих гімназій у Тернополі, Рогатині та Дрогобичі; швидке закінчення судових процесів над українцями; виділення концесій українським установам (переважно в експорті товарів); надання субвенцій культурно-освітнім й економічним товариствам («Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар»); заснування кафедри української історії у Львівському університеті; створення двох-трьох державних українських шкіл; заснування середньої господарсько-технічної школи, перенесення Сільськогосподарської академії з Подєбрадів; призначення кваліфікованих українських політиків до урядів першої та другої інстанцій.¹⁹⁹ Окрім того, провід УНДО виступив з ініціативою сформувати міжпартійний Комітет порозуміння українських партій.

Аналіз внутрішньої ситуації в Польщі, здійснений на засіданні екзекутиви ЦК УНДО й УПР 2 липня 1931 р., викликав сумніви щодо можливості реалізувати українські вимоги. За відхилення переговорів з урядом до вересневої сесії Ліги Націй виступила М. Рудницька. Під її впливом вирішено надіслати петиції до Ліги Націй у справі національно-територіальної автономії. Про скерування такої петиції до Ліги Націй нагадував В. Панейко.²⁰⁰

Обговорення 2 липня 1931 р. виявило розбіжності в керівництві УНДО. Група на чолі з М. Рудницькою наполягала на тому, щоб посилити міжнародну акцію і не проводити переговорів (навіть приватних розмов) із представниками уряду до вересня 1931 р. – від часу відкриття наступної сесії Ліги Націй. Поміркована група на чолі з М. Галушинським і В. Мудрим не погоджувалася на загострення конфлікту. Вони вважали недоцільним надсилати петиції про автономію і очікувати рішення Ліги Націй.²⁰¹ Прихильники «реальної політики» схилилися до проведення переговорів з урядом, якщо їх підтримає польська сторона. Цю позицію схвалив В. Мудрий під час неофіційної розмови з довіреною особою МВС. Водночас він застерігав, що в разі пасивності уряду в УНДО зміцниться прагнення шукати способи вирішення українського питання на міжнародній арені. Начальник відділу національностей МВС Г. Сухенек-Сухецький, аналізуючи ситуацію в УНДО, визнав, що керівництво партії зазнало впливу закордонних осередків, які хотіли розв'язати польсько-українське протистояння через Лігу Націй. Відзначаючи пасивність поміркованої групи в керівництві партії, він наголосив, що уряд не має жодних намірів виступати з ініціативою безпосередньо порозумітися з цією групою.²⁰²

Зауважимо, що Г. Сухенек-Сухецький не мав авторитету серед українців, передусім через свою діяльність у постпацифікаційний період. За інформацією, поширеною серед українців, він здійснював спроби схилити заарештованого Д. Левицького (ціною звільнення) до подальших переговорів з урядом. Натомість голова УНДО відмовився це зробити і заявив, що саме уряд повинен виступити з ініціативою переговорів.²⁰³

¹⁹⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 76.

¹⁹⁹ Там само.

²⁰⁰ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 92.

²⁰¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 23.

²⁰² Там само.

²⁰³ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 23.

Начальник відділу національностей МВС покладав надії на розв'язання проблем українсько-польських відносин саме на Д. Левицького. Для цього було опубліковано документ, де розкривалися зв'язки президії УНДО з УВО-ОУН і німцями. «Ілюстрований кур'єр годзинни» 11 вересня 1931 р. умістив листи двох урядників Міністерства закордонних справ Німеччини до генерального консула у Кракові – Клемана. Автори листів (одним із них, припускають, був барон ван Гахн) писали про фінансову й політичну залежність українського підпілля від берлінського уряду, а також про тісний зв'язок керівництва УНДО (тобто й Д. Левицького) з УВО-ОУН. Польська газета зробила закид о. Л. Куницькому, котрий 1926 р. проводив переговори з німецьким Міністерством закордонних справ у питаннях співпраці й фінансової допомоги.²⁰⁴

Провід УНДО 12 вересня 1931 р. опротестував ці повідомлення. о. Куницький відреагував на них листом до редакції «Ілюстрованого кур'єра годзинного» у Кракові. Д. Левицький стверджував, що сам факт його розмов із німецьким консулом ще нічого не доводить, і додав, що ініціатором діалогу була німецька сторона, однак змісту його він не пам'ятав.²⁰⁵ На оприлюднені у краківській газеті (згодом їх було опубліковано в інших польських газетах) документи відреагувало пресове бюро німецького уряду, яке заперечило згадані контакти з українськими політичними партіями. Проте після цих публікацій у пресі вже 13 вересня 1931 р. німецький уряд на певний час припинив фінансування пропагандистської й організаційно-партійної діяльності УНДО. Офіційно у «Свободі» В. Мудрий висловив сумнів у правдивості опублікованих документів, а також вказав, як негативно вплинули атаки польської преси на майбутнє польсько-українського порозуміння, що вже з другої половини 1931 р. не видавалось таким близьким.²⁰⁶

На львівському рівні переговори консультативного характеру ініціював П. Дунін-Борковський. У середині березня 1931 р. відбулося три такі зустрічі у приватних помешканнях прихильників порозуміння (в УНДО їх названо «чорними кавами»). Подібну зустріч 13 червня 1931 р. провели у приватному помешканні Д. Лопатинського. У комунікаті президії УНДО і УПР від 20 червня 1931 р. стверджувалося, що на зустрічі 13 червня З. Пеленський виступив із рефератом про економічну політику в Західній Україні. У зустрічі не брали участі керманічі поміркованої групи УНДО – прихильники порозуміння (М. Галущинського і О. Луцького).²⁰⁷ І. Кедрин-Рудницький, який присутній на цій зустрічі як звичайний член ЦК УНДО, пояснив, що «керманічі УНДО не брали участі в зібранні, оскільки з польської сторони були репрезентовані кола, які не відіграють політичної ролі в політичному житті. Українські чинники звертали увагу на нав'язання взаємин з урядовими колами».²⁰⁸

За формування *modus vivendi* в польсько-українських відносинах, що зняли б напруженість після пацифікації, виступили угодовці, які не потрапили до в'язниці і керували політичною діяльністю партії на межі 1930–1931 рр. У період відсутності угодовського керівництва, УПР порушила питання про територіальну автономію. Її впровадження вимагали в сеймових комісіях О. Луцький (9 січня 1931 р.), Я. Олесницький (20 лютого 1931 р.). У сенатській комісії з цією пропозицією виступив А. Горбачевський (4 березня 1931 р.).²⁰⁹

²⁰⁴ Biblioteka Narodowa. – Warszawa, № 70053. – Арк. 11.

²⁰⁵ Левицький Д. Між двох сил // Діло. – 1931. – 12 верес.

²⁰⁶ Свобода. – 1931. – 14 жовт.

²⁰⁷ Комунікат УНДО // Діло. – 1931. – 22 черв.

²⁰⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1–2.

²⁰⁹ Політика чину і політика фрази // Діло. – 1931. – 4 берез.

Законопроект про автономію

Навесні 1931 р. законопроект про автономію для українців підготував і виголосив у сеймі Союз парламентських польських соціалістів (СППС). У цьому законопроекті автономія охоплювала територію Волинського, Станіславівського, Тернопільського воєводств, східних повітів Львівського воєводства (Бібрка, Доброміль, Дрогобич, Городок, Яворів, Ліско, Львів, Мостиська, Рава-Руська, Самбір, Стрий, Сокаль, Жовква) і Камінь-Каширський повіт Поліського воєводства. Проект автономії був готовий ще перед травневим переворотом 1926 р. У СППС його опрацювала комісія на чолі з І. Дашинським, до складу якої також входили Т. Голувко, Ф. Перла, Г. Діамонд, М. Недзялковський.²¹⁰

IV Народний з'їзд 1932 р., на якому під впливом опозиції Палієва з резолюції вилучено пункт про автономію, не полишав автономічних вимог. Шістнадцять англійських парламентарів 6 жовтня 1932 р. внесли петицію у справі автономії Східної Галичини до Секретаріату Ліги Націй. У петиції, покликаючись на рішення Ради Амбасадорів 1923 р., зверталася увага на ухилення польського уряду від запровадження автономії. Запропоновано через Лігу Націй передати вирішення цього питання Трибуналу справедливості в Гаазі. Англійці дорікали українським представникам у Лізі Націй (1932 р.) М. Рудницькій і О. Луцькому за те, що українці в Польщі не висувають консолідованої автономістської програми. Відсутність цих вимог, на думку англійських парламентарів, значно обмежувала можливості українських послів. Делегати УНДО визнали справедливість цього зауваження.²¹¹

Автономістська вимога прозвучала також у Сеймі 3 листопада 1932 р. від голови УНДО Д. Левицького: «Вимагаємо від Польської держави, згідно з ухвалою Ради Амбасадорів, виконати своє міжнародне зобов'язання у формі територіальної автономії. Вимагаємо тільки, щоб автономія була поширена на всі українські землі, в межах Польської держави. Дана позиція Українського клубу не суперечить правно-державній заяві Українського клубу 29 березня 1928 р. Висуваючи автономічну вимогу, український народ не зрікається принципу самовизначення націй, які завдяки президентові Вільсонові здобули собі право вільного розвитку».²¹²

Декларація УНДО і УПР не становила тільки реакцію на закиди англійських парламентарів. Вона також була продиктована складним політичним і економічним становищем українців. Проте лідери УНДО в цей період (1931–1932) не вірили в можливість порозуміння з польською стороною у питанні територіальної автономії. Зневіра у зміні ставлення Польської держави до українців посилювала активність УНДО в таких напрямках національного життя, як освітній та релігійний. Це мало підтримати в суспільстві стан напруженості.²¹³

На початку 1930-х років зростає активність польських публіцистів, які виступали з ініціативою польсько-українського діалогу. За підтримки II відділу Головного штабу та за згодою відділу національностей, МВС і Східного відділу МЗС започатковано видання «Польсько-українського бюлетеня». Із його редакторами співпрацювали відомі польські знавці національного питання – Л. Василевський, С. Лось, С. Панроцький, з українського боку – І. Кедрин-Рудницький. Усі вони були членами організованого 8 червня 1933 р. Польсько-українського товариства. Проблему польсько-українських відносин обговорювали на сторінках інших польських часописів: «Бунт молодих» (згодом «Політика»), «Наше майбутнє», «Епоха».²¹⁴

²¹⁰ Проект автономії // Діло. – 1931. – 15 берез.

²¹¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5.

²¹² Sprawozdanie stenograficzne z 70 posiedzenia Sejmu 3.11.1932, – 1.56.

²¹³ За єдиний фронт народу // Діло. – 1932. – 18 жовт.

²¹⁴ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 187. – Арк. 34.

Преса УНДО, аналізуючи ситуацію на межі 1933–1934 рр., розповідала про те, що уряд в цей період не був схильний до дискусії щодо українських питань і не висловлював бажання співпрацювати з представництвом об'єднання в парламенті. «Діло» назвало безперспективними сподівання українців на співпрацю з урядом.²¹⁵

Лідери УНДО і УПР були вражені також польсько-німецькою декларацією про незастосування сили (26 січня 1934 р.). Цю тему зауважливо схаарактеризував Д. Левицький у згаданій промові в Сеймі 6 лютого 1934 р.: «Є свідками, що сучасна Польща є сильною державою з сильною внутрішньою владою, яка в останній період має значні успіхи в зовнішній політиці і власне цей момент, в якому сьогодні знаходиться Польща, дає їй відповідні можливості розв'язувати українське питання в дусі згоди обох народів. Ми чекаємо зміни цілого політичного напрямку щодо нашого народу, усунення тих аномалій; вважаємо, що аномалії цих відносин дійшли до останньої межі, що найкращий час покласти кінець цій нівеляційній політиці щодо українського народу».²¹⁶ Промова Д. Левицького викликала в українській пресі критичні виступи проти УНДО. Про капітуляцію Д. Левицького перед польським урядом Д. Паліїв заявив у органі Фронту національної єдності (ФНЄ) «Перемога». Проте польська преса назвала виступ Д. Левицького заявою, спрямованою на порозуміння.²¹⁷

Наступною подією в зовнішній політиці Польщі, що викликала реакцію УНДО, стала декларація міністра Й. Бека від 13 вересня 1934 р. на пленарному засіданні Ліги Націй у Женеві. Міністр виступив за співпрацю з міжнародними організаціями в питаннях, що виникали із зобов'язань трактату про національні меншини. Наступного дня після Женевської декларації Д. Левицький прокоментував цю подію, зазначивши, що виступ Й. Бека був для нього неочікуваним. Водночас він висловив свою оцінку: «Крок п. міністра Бека спрямований в першу чергу проти Ліги Націй. Про авторитет Ліги Націй ніколи не боролися і не думаємо боротися, оскільки Ліга Націй є організацією держав-переможців, які ніколи не задумувалися над проблемою національних меншин, скривджених цими державами у версальському трактаті. Звично, коли dokonаним є вступ Радянської Росії до Ліги Націй, Росії, яка нещадно нищить всі неросійські народи, зокрема український – вчорашній польський виступ можемо прийняти за певну сатисфакцію».²¹⁸

Офіційна позиція партії була ухвалена 14 вересня 1934 р. на засіданні ексекютиви ЦК. Ухвалені на ньому резолюції польська цензура не дозволила опублікувати у пресі. Статтю «Порадник для меншин і дискредитація Ліги Націй» в «Ділі» 16 вересня 1934 р., де містилося підтвердження слів Д. Левицького, висловлених для Агенції Гаваса, було конфісковано. «Скарг з приводу виступу Бека український народ не висловлює. Катаклізму у цьому для себе не бачить. Ставимося до нього холодно, тверезо і критично, витягуємо для себе такі наслідки, які диктує український національний інтерес. УНДО, звичайно, не відмовилося з можливості дальшого звертання до Ліги Націй з метою захисту прав українського громадянства в Польщі».²¹⁹

Позиція УНДО зазнала нищівної критики УСРП. «Громадський голос» писав: «Не можна погодитися з твердженням, що щось в Лізі Націй може бути для нас (українців. – І. С.) певною сатисфакцією, не треба плакати над гробом Ліги Націй». Наголошуючи, що УНДО готове й надалі звертатися до Ліги Націй у справі захисту прав українців, газета писала: «Як може до

²¹⁵ Діло. – 1934. – 21 лют.

²¹⁶ Sprawozdanie stenograficzne ze 111 posidzenia Sejmu z 14.II.1934. – 1.9 – 10.

²¹⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 14.

²¹⁸ Sprawy NarodowoŚciowe. – 1934. – № 5–6. – S. 591.

²¹⁹ Sprawy NarodowoŚciowe. – 1934. – № 5–6. – S. 592.

Ліги звертатися політик, чи політичний чинник, який цю інституцію публічно критикує?». ²²⁰ Виступ міністра Й. Бека також гостро розкритикував Д. Паліїв.

Убивство П'єрацького і Бабія сколихнуло українське суспільство. Інституції влади провели низку арештів членів ОУН, які опинилися в «Березі Картузькій». Ці події спровокували зростання компромісових тенденцій в українському середовищі. Для керівництва УНДО важливим сигналом став перебіг виборів до місцевих органів самоврядування восени 1934 р. Пропаганда ББСУ, підтримана державною адміністрацією, висунула гасло компромісу та порозуміння, а також активної праці на користь власного села і громади, незважаючи на партійно-політичні та національні погляди; це гасло знайшло належний відгук у сільських мешканців. ²²¹

Ідея спільної праці у громадах була одним з польсько-українських компромісів. Як підкреслювала «Свобода», задля цих компромісів українці погодились на серйозні поступки. Орган ЦК УНДО бачив у цьому брак політичної активності в сільських осередках, обмеження власних, місцевих інтересів. УНДО також говорило про виборче порозуміння, хоча початково йшлося про компроміс саме в містах. ²²² Про українські голоси в містах думав не тільки ББСУ; наприклад, у Добромилі бургомістр Я. Павловський, агітуючи за списком блоків Стронництва Людового і Стронництва Народового, намагався дійти порозуміння з місцевими діячами УНДО. Проти таких комбінацій і виступив ББСУ. У результаті компромісу він прагнув домогтися підтримки українців та євреїв.

Методи ББСУ й державної адміністрації під час виборів самоврядування розкритикували Д. Левицький від УНДО й польські політичні партнери – Стронництво Людове, Польська соціалістична партія, Народна робітничка партія. ²²³ Дослідник цієї проблеми А. Лучак оприлюднив відомості, що УНДО здобуло на виборах до громадських рад найбільшу кількість українських мандатів у Львівському воєводстві (7849), Станіславівському (49 945), Тернопільському (6726). ²²⁴ У львівській газеті «Нові часи» зазначено, що прихильні до держави та уряду українці загалом здобули 7709 мандатів. ²²⁵ Вибори до громадських рад продемонстрували бажання українського села до конструктивної праці на місцевому рівні, без шовіністичних гасел та різних потрясінь. Редакція проурядових «Нових часів» писала: «Еволюція ставлення українського населення до держави від абсолютної негачії до [афірмації] лояльності відбувається швидше і радикальніше, ніж в УНДП». ²²⁶ Ця еволюція відбувалася без виразного дозволу політичних чинників, змушувала легальний український естаблішмент до швидкого самовизначення. Хоча керівництво УНДО висловлювалося за автономічну програму, то політична тактика була неясна, яка «блукала між негачією, автономізмом та безпосереднім порозумінням з урядом». ²²⁷

²²⁰ Там само.

²²¹ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 147. – Арк. 17.

²²² Свобода. – 1934. – 11 листоп. – С. 1.

²²³ Лучак А. Названа праця. – С. 309.

²²⁴ Там само.

²²⁵ Nowe Czase. – 1934. – 21 груд.

²²⁶ Там само.

²²⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 12.

Проти проекту Конституції 1935 року

У другій половині грудня 1934 р. у Сенаті під час обговорення проекту нової Конституції Український клуб знову зробив заяву: «Український сенатський клуб виголосив внесок з метою добитись конституційної постанови, яка б визнавала для території з більшістю українського населення територіальну автономію з крайовим сеймом, урядом, адміністрацією, судівництвом, шкільництвом, фінансовою системою і територіальними збройними силами. Кордони і лад цієї адміністративної одиниці мають бути встановлені окремим законом, який був би інтегральною частиною Конституції Польської держави».²²⁸

На засіданні Сейму 5 лютого 1935 р. українське питання знову порушив Д. Левицький. Згадуючи сенатський законопроект про територіальну автономію, він наголосив: «Розуміємо, що в даній ситуації цієї мети не досягнемо і за це право будемо тяжко боротися».²²⁹ Далі зазначено, що «тільки нормалізація вносить заспокоєння слухних вимог українського народу, створення в межах Польської держави П'ємонту для українських визвольних намірів принесе Польській державі велику користь».²³⁰ Голова УНДО і УПР свою промову закінчив такими словами: «Не хочемо національної боротьби, хочемо працювати конструктивно [...]. Вважаємо, що найкращий час покласти кінець цій нівеляційній політиці у ставленні до українського народу. Від вас, як реальних можновладців у державі, залежить унормування наших відносин. Або панове задовільнять слухні вимоги українського народу і підемо шляхом взаєморозуміння до щастя [...] або кожний народ сам у важкій боротьбі буде шукати здійснення своїх національних ідеалів».²³¹

Виступ Д. Левицького у Сеймі 5 лютого 1935 р. оцінили як нове звернення до уряду. Наслідком цього стала чергова атака української преси проти УНДО. Агресивно виступив орган ФНЄ «Батьківщина», відбираючи в парламентській репрезентації УНДО право висловлювати погляди від імені всього українського народу. Таку само позицію зайняв орган УСРП «Громадський голос».²³²

Атакований пресою ЦК УНДО, прагнучи зміцнити свій авторитет й активізувати діяльність партії у краю, скликав 2 березня 1935 р. Народний комітет. На нараду прибуло 85 делегатів із 43 повітових організацій, а також представники УПР. Один із головних пунктів обговорення – подальша тактика УНДО і УПР. Члени Народного комітету підтримали напрям політичного реалізму, який визначило керівництво партії. «Народний комітет, – ішлося в одній з ухвал, – після звіту голови УНДО Дмитра Левицького про діяльність УНДО і УПР заявляє, що непохитно стоїть при своєму вибраному мандатовому керівництві, яке залишиться єдиним виразником думки і волі українського населення і висловлює йому цілковите визнання і подяку за його тяжку та відповідальну працю».²³³ Керівництво УНДО ініціювало широку акцію підтримки напряму політичного реалізму. У лютому – березні 1935 р. відбулися повітові з'їзди УНДО, які також підтримали керівництво партії та УПР.²³⁴

Відхилення міністром М. Зиндрамом-Косцялковським пропозиції порозумітися загострило польсько-українські відносини. У цей час визріла ідея налагодити відносини з польською антисанаційною опозицією, якій симпатизував Д. Левицький. За його дорученням І.

²²⁸ Діло. – 1934. – 16 груд.; Biuletyn Polsko-Ukrainski. – 1934. – 22–31.XI. – № 51–52.

²²⁹ Sprawozdanie stenograficzne ze 128 posidzenia Sejmu z 5.II.1935. – S. 9.

²³⁰ Там само.

²³¹ Там само. – S. 31–32.

²³² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 15.

²³³ Постанови Народного Комітету УНДО // Свобода. – 1935. – 10 берез.

²³⁴ Свобода. – 1935. – № 8, 10–13, 15.

Кедрин-Рудницький провів розмови зі С. Тугутом (І. Кудрин-Рудницький дописував у його часописі «Тиждень»), щодо можливого тактичного союзу УНДО з польською антисанацийною опозицією. Однак С. Тугут не бачив перспектив утворення такого союзу. Він відверто висловився що польська опозиція є безликою і не має реального впливу на уряд і сейм, а маніфестація солідарності з українцями їй не допоможе, а радше навпаки – ослабить її через відповідну реакцію польської преси і польських громадських організацій. С. Тугут радив українцям шукати компромісу з урядом за допомогою посередників.²³⁵ І. Кедрин-Рудницький повідомив про цю позицію на засіданні виконавчої ЦК УНДО, яка ухвалила рішення про початок безпосереднього діалогу з урядом.

У квітні 1935 р. УНДО, як і УСРП, утрималося від голосування за новий проект Конституції 4 липня 1935 р. Виступаючи в Сенаті, Ю. Павликовський визнав позицію Українського клубу в цій справі «гідною і тактовною».²³⁶

Партія дуже серйозно відреагувала на повідомлення про смерть Ю. Пілсудського 13 травня 1935 р. Співчуття львівському воєводі висловили заступник голови УНДО В. Мудрий і генеральний секретар В. Целевич, а також голови «Просвіти» І. Брик і РСУК – Ю. Павликовський. УПР надіслала телеграму співчуття прем'єр-міністрові В. Славеку, яку підписали голова УПР Д. Левицький і секретар Д. Великанович.²³⁷ Провідні діячі УНДО також брали участь у поховальній церемонії у Варшаві та Кракові. Преса УНДО, інформуючи про смерть і останню дорогу Ю. Пілсудського, оцінила його діяльність.²³⁸

Утримання від голосування щодо проекту нової Конституції, а також поважне ставлення до смерті Ю. Пілсудського свідчили про добру волю партії у прагненні зняти напруженість у польсько-українських відносинах. Обговорення проекту змін до закону про вибори до Сейму прискорило початок переговорів УНДО з польським урядом. Цей проект відбирав право вільного вибору кандидатів, узалежуючи вибір від рішення окружних виборчих комісій, де, на думку В. Целевича, домінували поляки. «Українці, – писав він, – без згоди поляків, зокрема без згоди польської влади, не будуть мати можливості оголосити у виборчих округах незалежних українських кандидатів на послів».²³⁹ Політик оголосив, що УПР розпочне боротьбу за зміни проекту виборчого закону. В ухвалі від 24 травня 1935 р. УПР визнала, що проект виборчого закону позбавляє «український народ можливості створення своєї незалежної репрезентації в законодавчих органах держави».²⁴⁰

У зв'язку з навислою загрозою ініціативу в справі порозуміння з урядом перебрали О. Луцький і В. Мудрий. О. Луцький за посередництва Р. Смаль-Стоцького запитав міністра внутрішніх справ М. Косцялковського про готовність уряду до нормалізації відносин з українцями. Відповідь була позитивною.²⁴¹ Водночас 29 травня 1935 р. відбулася зустріч М. Косцялковського з В. Мудрим, О. Луцьким та В. Целевичем. Зустріч, за словами членів УНДО, відбулася в атмосфері «взаємного довір'я, щирості».²⁴²

²³⁵ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 253.

²³⁶ Виборча ординація до сейму під обрадами сенату // Свобода. – 1935. – 14 лип.

²³⁷ Вислови співчуття УНДО і наших центральних установ з приводу смерті маршала Пілсудського // Свобода. – 1935. – 26 трав.

²³⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 4.

²³⁹ Целевич В. Вибори до законодавчих тіл та українці // Діло. – 1935. – 12 трав.; *Sprawy Narodowościowe*. – 1935. – № 3–4. – S. 269.

²⁴⁰ Домагання Української Парламентської Репрезентації // Свобода. – 1935. – 2 черв.; Діло. – 1935. – 25 трав.; *Belcikowska A. Partie...* – S. 112.

²⁴¹ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 253.

²⁴² Tomczuk R. – S. 215.

Компроміси політики нормалізації

Важливим етапом на шляху нормалізації польсько-українських відносин був інспекційний візит 4–9 липня 1935 р. міністра внутрішніх справ М. Зиндрама-Косцялковського до трьох воєводств Східної Галичини. Із міністром поїхав директор Політичного департаменту МВС Г. Кавецький і начальник відділу національностей Г. Сухенек-Сухецький. Під час інспекції 6 липня 1935 р. засідав народний комітет УНДО, який за участю представників 35 повітових організацій ухвалив рішення про участь партії в парламентських виборах і про продовження подальших переговорів з урядом. В останній день інспекційної поїздки (9 липня 1935 р.) відбулися дві зустрічі політичних і господарських діячів із міністром та із владою регіону.

Перша зустріч у воєводському уряді Львова М. Зиндрама-Косцялковського та воєводи В. Беліна-Пражновського відбулася з делегацією українських господарських інституцій: Крайового господарського товариства, «Сільського господаря», РСУК, Центрального блоку (Центробанку), Центросоюзу, Маслосоюзу, Народної торгівлі, товариств «Карпатія», «Дністер», Земельного гіпотечного банку та ін. із сенатором Ю. Павликовським. До складу української делегації ввійшли К. Левицький, І. Мартюк, А. Палій, Ю. Мудрак і В. Кривульський. Після реферату Ю. Павликовського про становище українців у Польській державі й поточну політичну ситуацію відбулася дискусія. Передусім обговорено комплекс питань, пов'язаних із селом і сільським господарством. Визначено інвестиційні потреби для розвитку аграрного комплексу. Українська сторона вимагала парцеляції землі для місцевих селян, ліквідації безробіття в селі та місті, узгодження кредитної політики державних банків.

Міністр М. Зиндрам-Косцялковський у прикінцевому слові прихильно поставився до українських вимог, наголосивши, що окремі з них вже будуть реалізовані, а інші найближчим часом розглядатимуться.²⁴³ Увечері 9 липня 1935 р. львівський воєвода запросив представників місцевої цивільної та військової влади, судівництва, прокуратури; прибули також воєводи Ягодзінський зі Станіслава і Гінтовт-Дзієвалтовський із Тернополя. Українські господарські, культурно-освітні, суспільні організації репрезентували: К. Левицький, В. Децикевич, І. Раковський, Ю. Павликовський, В. Мудрий, І. Кедрин-Рудницький, М. Рудницька, С. Біляк, Д. Великанович, А. Палій, І. Мартинюк, Р. Дашкевич, Хронов'ят, а також священики – Й. Сліпий, Ковалевський і В. Лаба.²⁴⁴ На цій зустрічі Зиндрам-Косцялковський запевнив українців, що колонізацію буде зупинено. Так він вирішив після поїздки Галичиною, де серед місцевого селянства панував земельний голод.²⁴⁵

Перебування міністра внутрішніх справ у Галичині почасти зняло напруженість у польсько-українських відносинах. Із візитом міністра УНДО пов'язувало надії розв'язати найважливіші проблеми українського суспільно-політичного життя. Група поміркованих членів партії відігравала роль посередника українських інтересів у польському провладному політикумі. Підтримуючи часті контакти з урядом, ця група прагнула розв'язати накопичені проблеми.

УНДО заснувало місячник «Шлях нації» за редакцією колишнього редактора «Українського голосу» і співробітника «Перемоги» З. Пеленського. Розпочинаючи пронормалізаційну кампанію, 6 липня 1935 р. Народний комітет ухвалив директиви для повітових організацій, які мали організовувати віча, збори та з'їзди, де планувалося ухвалити резолюції на підтримку

²⁴³ З побуту міністра Косцялковського у Львові. Делегація українських господарських кіл міністра // Свобода. – 1935. – 22 лип.

²⁴⁴ Там само.

²⁴⁵ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 256.

діяльності ЦК УНДО і УПР.²⁴⁶ Однак рядові члени партії ставилися до виборчого порозуміння і концепції нормалізації критично. Передусім вони очікували конкретних результатів співпраці з урядом. Переговори з представниками уряду були перервані через виборчу кампанію до польського парламенту. Саме парламентські вибори, які проводилися згідно з новим виборчим законом, були першим етапом нормалізації відносин.²⁴⁷

Згідно з ухвалами УПР від 25 травня 1935 р., негативне ставлення до нового виборчого закону було озвучене з парламентської трибуни і подане на сторінках преси. На засіданні Конституційної комісії Сейму 13 червня 1935 р. С. Хруцький заявив, що новий виборчий закон спрямований проти політичних партій.²⁴⁸ На пленарному засіданні під час дебатів щодо цього закону С. Біляк від імені УПР зауважив, що «запропонований проект виборчого закону до парламентських палат не створює для українського народу можливості вибору такого представництва, яке було би результатом вільного вибору українських громадян. Запропонований проект мав реалізувати принцип однонаціональної держави».²⁴⁹ С. Біляк виступив за участь УНДО у виборах, хоч Український клуб голосував проти виборчого закону. Не можна погодитись із висновком Р. Томчика, що декларація участі у виборах була пов'язана з роллю УНДО в легальному національному русі, а й із повчальним уроком – бойкотом виборів 1922 р. Політичні ситуації 1922-го і 1935 рр. були різні як у зовнішньополітичному, так і внутрішньополітичному аспектах. Тому ніде й ніколи офіційно Народний Комітет УНДО не висловлював жалю з приводу бойкоту виборів 1922 року.

²⁴⁶ Свобода. – 1935. – 14 лип.

²⁴⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 18–20.

²⁴⁸ Belcikowska A. Названа праця. – S. 113.

²⁴⁹ Sprawozdanie stenograficzne ze 145 posidzenia Sejmu z 25.6.1935. – S. 60.

Виборчий компроміс 1935 року

Виборчий компроміс, запропонований УНДО через Міністерство внутрішніх справ, передбачав участь у Сеймі по одному українцю з кожного із 15 виборчих округів у трьох галицьких воєводствах. Компроміс підтримали члени Української народної обнови (УНО) й Українського католицького союзу (УКС), але УСРП і УСДП оголосили бойкот виборів. «Діло» 1 серпня 1935 р. заклиало українську громадськість до участі у виборах.²⁵⁰ Виборчий компроміс давав УНДО змогу сформувати поважну парламентську репрезентацію, однак він мав і негативні сторони: по-перше, обмежувався лише територією Східної Галичини без Волині та інших українських територій; по-друге, затвердження кандидатів на послів відбувалося в Міністерстві внутрішніх справ.²⁵¹ На практиці МВС не погодилося на дві кандидатури: Д. Левицького і М. Рудницької. ЦК УНДО розпочав передвиборчу кампанію, організовуючи повітові та окружні наради, під час яких обговорювали новий виборчий закон і необхідність участі у виборах.²⁵²

Справу участі у виборах широко обговорювали у пресі УНДО, що полемізувала з пресою політичних партій, які бойкотували вибори. Негативно до виборів поставився Союз українок, очевидно, через відсутність у списку кандидатів на послів його голови Мілени Рудницької. В опублікованому комунікаті О. Федак-Шепарович, М. Більська, А. Палій, М. Мудрик проінформували, що через відсутність жінок серед кандидатів на послів від УНДО організація не братиме участі у сеймових виборах.²⁵³

В опублікованій виборчій програмі УНДО («Свобода») задеклароване таке: «1. Територіальна автономія для всіх українських земель в Польщі; 2. Право українського народу до вільного розвитку у всіх сферах національного життя; 3. Розвиток селянських господарств; 4. Право українців в містах на українську територію; 5. Українська національна школа всіх ступенів; 6. Амністія для політичних в'язнів; 7. Зупинення колонізації українських земель; 8. Збільшення прав для громадських, міських і повітових самоврядних інституцій; 9. Ліквідація поліцейської системи у відносинах з українцями» та ін.²⁵⁴ У виборчій відозві, опублікованій у часописі «Діло» 4 вересня 1935 р., ЦК УНДО вкотре закликав до масової участі в голосуванні.²⁵⁵

У результаті виборів 8 вересня 1935 р. до Сейму ввійшло 13 членів УНДО та 1 представник УНО. Не було обрано В. Соловія із 77-ї округи (Сяноцького воєводства). Цей факт українська преса визнала недотриманням умов компромісу з польського боку. «Діло», шукаючи причин втрати одного мандата, визнало, що «тамтешнім чинникам йшлося на виборах передусім про те, щоб цю округу позбавити українського представництва і проводити там дальшу політику відрубності Лемківщини».²⁵⁶ В. Мудрого запевнили, що замість мандата на Лемківщині українці отримають компенсацію у вигляді додаткового сенаторського мандату, проте польський уряд цієї обіцянки не дотримав. Мандат отримав поляк Й. Волошиновський, котрого вважали «українофілом і знавцем української мови».²⁵⁷

До Сенату від Львівського воєводства було обрано В. Децикевича. Без голосування до сенату ввійшли з Тернопільського воєводства О. Луцький, зі Станіславівського – о. Р. Лобо-

²⁵⁰ Діло. – 1935. – 1 серп.

²⁵¹ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 254.

²⁵² Там само.

²⁵³ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 254.

²⁵⁴ Чому йдемо до виборів? // Свобода. – 1935. – 1 верес.

²⁵⁵ Діло. – 1935. – 4 вересня; Sprawy Narodowościowe. – 1935. – № 5. – S. 445–446.

²⁵⁶ Sprawy Narodowościowe. – 1935. – № 5. – S. 448.

²⁵⁷ Кедрин І. Життя – події – люди. – С. 255.

дич з УНО. Інші національні меншини у Східній Галичині – євреї та німці – не мали представників у Сенаті. Президент І. Мосціцький 23 вересня 1935 р. назвав додатково 32 сенаторів. Серед них було два члени УНДО – А. Горбачевський (Чортків) і Ю. Павликовський (Львів). Загалом у польському парламенті працювали 13 послів до Сейму і 4 сенатори від УНДО. Прихильники нормалізації польсько-українських відносин у керівництві УНДО високо оцінили результати виборів. В. Мудрий, виступаючи на засіданні ЦК УНДО і УПР 5 листопада 1935 р., визнав результати виборів як перемогу партії. Активну участь галицьких українців у виборах (українська сторона нарахувала 738 тис., польська – 400 тис.) було оцінено в УНДО як висловлювання підтримки нової політики.²⁵⁸

Голосуючи за список УНДО, українські виборці стали співвідповідальними за нормалізаційні процеси й сподівалися на відповідні преференції. Однак розмови з польським урядом і вибори поділили українське суспільство на два ворожі табори. Перший із них – прихильники нормалізації, котрі шукали шляхів забезпечення умов суспільного та господарського розвитку українського народу. Другий табір – противники порозуміння з урядом, які захищали подальшу політику негачії. В УНДО виник внутрішній конфлікт. Після виборів ЦК розпочав «чистку» в лавах партії. Новим головою УНДО 12 жовтня 1935 р. обрано В. Мудрого. З огляду на ініційоване порозуміння, важливе значення для партії мала діяльність її представників на парламентській арені. Новообрана УПР уконституювалася 2 жовтня 1935 р. Обрано президію у такому складі: голова – В. Целевич, його заступники – О. Луцький і Ю. Павликовський. До ревізійної комісії увійшли: В. Децикевич, Г. Тершаковець, С. Біляк. Члени УНО – о. Р. Лободич і І. Волянський – увійшли до УПР, застерігши собі право вільно голосувати в питаннях, які з огляду на партійну програму УНО вимагали б іншої позиції. Не дійшли до порозуміння і стосовно спільного парламентського клубу УНДО і ВУО. Із такою пропозицією виступила «Нова зоря» в кількох статтях у листопаді 1935 р. УНО офіційно ухвалила 1 грудня 1935 р. рішення, у якому закликала створити парламентську репрезентацію Східної Галичини і Волині. УНДО бачило у ВУО суспільну групу з національним забарвленням як інструмент у політиці польської влади. У такій ситуації УНДО не брало до уваги можливості утворити спільну репрезентацію.²⁵⁹

Перед першим засіданням новообраних палат парламенту 4 жовтня 1935 р. «Діло» домагалось вибору на віце-маршалків Сейму і Сенату українців зі Східної Галичини. У зв'язку з цим на другому засіданні Сейму 5 листопада 1935 р. одним із п'яти віце-маршалків став В. Мудрий. Інавгураційне засідання в польському Сенаті 4 жовтня 1935 р. проводив А. Горбачевський, котрого наступного дня було обрано одним із трьох віце-маршалків.²⁶⁰ Додамо, що 13 грудня 1935 р. в Сеймі утворилася парламентська польсько-українська група з воеводств Східної Галичини, головою якої став Т. Щацель. Ця група мала працювати над проблемами Східної Галичини, які б стали предметом обговорення на парламентських засіданнях. ББСУ позитивно оцінив утворення спільної групи.

²⁵⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 28.

²⁵⁹ Діло. – 1935. – 12 груд.

²⁶⁰ Діло. – 1935. – 7 жовт.

Політика нормалізації

Після виборів 1935 р. керівництво УНДО посилило пропагандистську кампанію, метою якої було вгамування суспільних настроїв і пошук ширшої підтримки для нормалізаційних процесів.²⁶¹

19 листопада 1935 р. перед початком бюджетної дискусії в сеймі В. Мудрий, В. Целевич і О. Луцький вели переговори з прем'єр-міністром М. Зиндрамом-Косцялковським, інформуючи його про українські вимоги до бюджетного закону. Ундовська репрезентація на початку каденції парламенту обрала собі мету, яку прагнула досягнути, – територіальну автономію для всіх українських етнічних земель у Польщі.²⁶² Мінімальна мета – задовольнити потреби у сферах освіти, культури, економіки, домогтися участі українців у роботі державних інституцій. Для цього президія партії підготувала і передала владі 18 меморіалів, які охоплювали принципи оздоровлення українського життя. Вони стосувалися питань термінології і прав української мови, табору в Березі Картузькій та амністії, колонізації на українській території, «Народного дому» у Львові, політики держави на Лемківщині, територіального самоврядування, Православної церкви, українського шкільництва, участі українців у державній службі в інституціях і банках, долі інвалідів колишньої української армії, участі українців у колегіальних органах при різних міністерствах, вимог українських фінансових і господарських інституцій, товариств «Дністер», «Карпатія», «Сільський господар», «Українська щадниця» в Перемишлі, вимог до бюджету держави.²⁶³

Виступи членів УПР у комісіях і на пленарних засіданнях Сейму відрізнялися від аналогічних із попередніх каденцій. У них не було гострої і неприхильної критики уряду. Представники УНДО утримувалися від декларативних виступів із демагогічним забарвленням, змістовно аналізували проблеми щоденного життя українського суспільства. В. Мудрий у програмному виступі 6 грудня 1935 р. у дискусії над бюджетом на 1936–1937 рр. проголосив вимоги партії в добі нормалізації: «Увійшли сюди для того, щоби загоїти старі рани, щоб конструктивно працювати для покращення відносин. У зв'язку з тим зобов'язані ствердити, що головною нашою політичною вимогою в Польщі є постулат територіальної автономії для всіх українських земель в Польщі».²⁶⁴

Незалежно від того, чи дійшло б до реалізації вимоги автономії, голова УПР висунув постулати, які вимагали безоглядного врегулювання. В. Мудрий запропонував обговорити їх під час дискусій над бюджетами відповідних міністерств. Закінчуючи промову, він визначив перешкоди на шляху нормалізації відносин у Східній Галичині з боку місцевого населення регіональної і місцевої адміністрації. Виступи інших членів УПР у Сеймі та Сенаті були насичені поважним і змістовним фактажем. Передусім наголошувалося на позитивному ставленні до польської державності.²⁶⁵ Крім того, українські політики виступили за збільшення кількості греко-католицьких і православних парафій у війську (1935 р. у польському війську було 8 греко-католицьких парафій і 6 православних); за надання допомоги українським спортивним організаціям від Державного інституту фізичного виховання.²⁶⁶

Українські послы були активними в обговоренні бюджету на 1936–1937 рр. В. Мудрий, В. Целевич, О. Луцький, З. Пеленський складали інтерпеляції, запити і проекти законів. Важли-

²⁶¹ Sprawy NarodowoŚciowe. – 1935. – № 6. – S. 619.

²⁶² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 2.

²⁶³ Tomchuk R. Названа праця. – S. 226–227.

²⁶⁴ Sprawozdanie stenograficzne ze 4 posiedzenia Sejmu z 5–6.12.1935. – S. 98–99; Sprawy NarodowoŚciowe. – 1935. – № 6. – S. 620; Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин. – Львів, 1936. – С. 9.

²⁶⁵ Sprawy NarodowoŚciowe. – 1936. – № 1–2. – S. 68.

²⁶⁶ Українська армія // Свобода. – 1936. – 26 січ.

вий законопроект запропонував Д. Великанович у справі зміни частини постанов про організацію українського шкільництва, ухвалених ще 1924 р. (Lex Grabski). Ундовці заявили, що тільки реалізація цих змін може покращити польсько-українські відносини, інакше – цілий проект закону УНДО залишиться знівеченим.²⁶⁷

Новий уряд прагнув здійснити певні кроки для утримання хиткого порозуміння. Однак це не вплинуло на зростання прономалізаційних настроїв в українському суспільстві. Брак реалізації українських постулатів в уряді став предметом дискусії ЦК УНДО і членів УПР 13–14 липня 1936 р. У виданому комунікаті після дводенної дискусії, на якій проаналізовано політику польської влади на українських землях, стверджувалося, що вона позбавлена елементів системності і плановості, а нормалізаційний курс не зумовив змін на краще. Визнано, що крайова влада не узгоджує своєї діяльності з урядом.²⁶⁸

З боку уряду втіленням нормалізаційного курсу в 1935–1936 рр. були:

1. Обіжник Міністерства внутрішніх справ, який дозволяв запроваджувати двомовні написи в громадах і гмінах. На практиці цю рекомендацію не було виконано через те, що радні поляки та польський солтис таке рішення ухвалити не могли. Повітовий староста теж такої ухвали не затверджував би.

2. Обіжник Міністерства внутрішніх справ про визнання терміна українець-український рівно рядним терміном русин-руський. Обіжник був скерований до воєвод, щоб в управлінському процесі не спровокувати конфліктів і не утруднювати, не обмежувати вживання терміна українець-український. Однак, з огляду на закон від 31 липня 1924 р. про урядову мову, який вживав тільки термін русин-руський, українці цей обіжник визнали недостатнім. Справа мала практичне значення через рішення найвищого суду від 4 грудня 1935 р. про кримінальну відповідальність за відмову українців прийняти військовий квиток, у якому записано русин. Натомість УНДО домагалось вживання тільки терміна українець-український.

3. Відновлення умови угоди Загального закладу взаємного страхування зі страховим товариством «Дністер» на нових засадах. До Загального закладу взаємного страхування прийнято 25 співробітників «Дністра», проте ціною ліквідації відділу примусового страхування. Існування цього відділу в «Дністрі» уможливлювало безпосередній контакт із населенням села.

4. Розпорядження міністра релігії та освіти, яке запроваджувало класи з українською мовою навчання в польській гімназії в Тернополі. Це була компенсація за ліквідацію тут 1930 року української гімназії. Оскільки українські класи мали підпорядковуватися директорові – полякові, батьки учнів бойкотували запис до тих класів.

5. Усунення з львівського «Народного дому» урядового комісара-русофіла і створення замість нього тимчасового виділу як дорадчого органу, до складу якого входили б українці. Адміністратором надалі залишився поляк, що викликало незадоволення українців.

6. Розпорядження міністра релігії й освіти про створення кафедри української мови у Львівському університеті. Хоча кандидата на завідувача кафедри було обрано серед професорів гуманістичного виділу, однак офіційної номінації той не отримав.

7. Прийняття сотні вчителів-українців до праці у шкільництві (у 1937 р. їх мало бути двісті).

8. Прийняття кільканадцяти українців до структур Міністерства фінансів.

9. Прийняття двох українців (С. Левинського і Р. Олесницького) на контрактні посади в польських консульських установах.

10. Доступ до польського радіо у Львові, хоча й з обмеженим часом мовлення.

²⁶⁷ Sprawozdanie stenograficzne ze 10 posidzenia Sejmu z 17.02.1936. – S. 68–69; Sprawy NarodowoŚciowe. – 1936. – № 1–2. – S. 69.

²⁶⁸ Sprawy NarodowoŚciowe. – 1936. – № 3–4. – S. 486.

11. Залагодження низки особистих справ-скарг.²⁶⁹

Ці рішення не мали характеру істотних умов, важливих для українського суспільства. Найважливіші питання не були предметом зацікавлення уряду. Не цілком адекватна політика уряду активізувала УНДО. У жовтні 1936 р. президія УНДО і УПР розгорнула діяльність, спрямовану на пришвидшення реалізації польським урядом важливих українських вимог.²⁷⁰

Прем'єр-міністр і міністр внутрішніх справ С. Складковський 7 жовтня 1936 р. прийняв делегацію у складі В. Мудрого, В. Целевича і О. Луцького. Крім того, представники вели переговори з віце-прем'єром і міністром фінансів Е. Квятковським і міністром суспільної опіки М. Зиндрамом-Косцялковським. 9, 28 і 29 жовтня В. Целевич і С. Витвицький зустрілися з міністром справедливості В. Грабовським. Ішлося про звільнення політичних в'язнів і умови утримання у в'язницях. Хоч амністію було ухвалено 3 січня 1936 р., однак другий постулат – щодо Берези Каргузької – реалізовано не було. Д. Великанович і В. Кузьмович на зустрічі з міністром релігії і освіти В. Святославським порушили проблему праці вчителів і українського шкільництва. В. Мудрий, О. Луцький, директори «Дністра» Я. Колтонюк та іпотечного земельного банку В. Сінгалеви́ч мали 22 жовтня зустріч із міністром фінансів, 23 жовтня – із міністром сільського господарства і земельних реформ Ю. Понятовським. Делегати УНДО В. Мудрий, В. Сінгалеви́ч вимагали від міністра організувати конференцію із земельного питання за участю українських фахівців. Окрім того, відбулися зустрічі в усіх трьох воєводських урядах Східної Галичини. Висунуті українцями претензії наприкінці 1936 р. стосувалися трьох пунктів:

1. Уряд за півтора року нормалізації не тільки не реалізував українських вимог, а навіть виявив тенденції до обмеження прав українського населення.

2. Польське суспільство у краю займало антиукраїнську позицію.

3. Місцева адміністративна влада керувалася антиукраїнськими настановами польського населення й проводила власну політику щодо українців, яка не мала нічого спільного з офіційними зобов'язаннями представників уряду.²⁷¹

²⁶⁹ Діло. – 1936. – 12 груд.

²⁷⁰ Там само.

²⁷¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 23–30.

Земельні проблеми

Восени 1936 р. напруженість у польсько-українських відносинах спровокувало порушення земельного питання. Місцеві польські організації Східної Галичини, зацікавлені в захисті інтересів і стану посідання, голосно вимагали участі польського суспільства в парцеляції землі. Вони отримали підтримку в урядових колах. Поширилась інформація, що Міністерство сільського господарства і земельних реформ видало інструкцію, яка передбачала продаж землі тільки полякам. Міністерство оголосило 1 жовтня 1936 р. список маєтків, котрі підлягають парцеляції. УНДО відреагувало розглядом питання колонізації та її недопущення (засідання ЦК 26 вересня; 5, 22, 27 жовтня; 2 листопада 1936 р.). Поза актуальною на той час проблемою боротьби з комуністичним рухом, здійснено спроби організувати в суспільстві акції протесту проти колонізаційної акції. Партійні керманічі хотіли підвищити активність місцевих організацій, УНДО. Адже «Свобода» зауважила значне ослаблення активності повітових організацій. Генеральний секретаріат надіслав спеціальну інструкцію до повітових народних комітетів, мужів довіри, послів і сенаторів, де розписав проведення антиколонізаційних віч у Східній Галичині. Велике віче, відбулося 15 жовтня 1936 р. у Львові. У ньому взяли участь посли і сенатори, представники культурно-освітніх, господарських, наукових товариств та організацій, Греко-католицької церкви.²⁷²

Зважаючи на те, що аграрні відносини на українських землях повинен регулювати галицько-волинський сейм автономної української території в Польщі, УНДО вимагало від уряду:

1. Виконати закон від 26 грудня 1925 р. про парцеляцію на користь місцевого сільсько-господарського населення.
2. Ліквідувати інструкцію про заборону продажу земель українцям і передачу її колоністам.
3. Виділити концесії українському парцеляційному банку.
4. Призупинити надання дотацій на військову й цивільну колонізацію з оборотного фонду земельної реформи.
5. Надати кредити на закупівлю, комасацію з меліорацією з оборотного фонду земельної реформи зі спеціального адміністративного фонду земельного державного банку.²⁷³

Відповідно до повідомлень української преси, від 15 жовтня 1936 р. до 1 січня 1937 р. було проведено 166 антиколонізаційних віч. Акції зміцнили впливи УНДО в українському суспільстві, однак склалася ситуація, в якій офіційно партія підтримувала нормалізаційний курс щодо уряду. Водночас вона сприяла зростанню націоналістичних настроїв в українському суспільстві. Зрозуміло, що це посилює ворожість польських політичних партій та організацій.

Реакція УНДО у пресі та Сеймі сприяла появі проекту закону Міністерства сільського господарства і аграрних реформ «Про обіг новоутвореною в результаті парцеляції нерухомістю». В. Мудрий на пленарному засіданні сейму 2 грудня 1936 р., згодом З. Пеленський, виступаючи 26 січня 1937 р. у бюджетній комісії, наголосив, що політика міністерства та його колонізаційні плани мають політичний характер, спрямований проти українського селянина. На знак протесту представники УПР у бюджетній комісії голосували проти бюджету Міністерства сільського господарства і аграрних реформ. Проте за ухвалення бюджетного закону УПР проголосувала, чим виразно підтримала нормалізаційну лінію УНДО. В. Мудрий у промові на пленарному засіданні Сейму 27 лютого 1937 р. знову критично оцінив наміри міністерства. Він закликав припинити антиукраїнську аграрну політику уряду, однак чимало часу в промові відвів аналізу перебігу нормалізаційних процесів. «Велика ідея порозуміння двох народів, –

²⁷² Sprawy NarodowoŚciowe. – 1936. – № 6. – S. 611.

²⁷³ Баран С., Порай З. За рідну землю... – С. 70; Справа українська // Зошити історичні. – Париж, 1985. – № 71. – С. 125.

сказав В. Мудрий, – в ім'я кращого майбутнього не знайшла відповідного відгуку в значній частині польського суспільства».²⁷⁴

²⁷⁴ Sprawy Narodowościowe. – 1937. – № 1–2. – S. 90.

Криза політики нормалізації

У 1937 р. стало очевидним, що політика нормалізації українсько-польських відносин не виправдала сподівань української сторони. Такий перебіг подій сприяв еволюції настроїв українського громадянства проти Польської держави. Очікування і сподівання багатьох українських політиків змінювалися розчаруванням, яке дедалі більше набирало характеру незадоволення.

У липні 1937 р. скликано крайову нараду УНДО, де розгорнулася гостра дискусія щодо подальших політичних перспектив. Представники опозиції у складі Д. Левицького, В. Кузьмовича, С. Барана та ін. вимагали від керівництва партії заявити про банкрутство «нормалізації», а в Сеймі та Сенаті перейти до рішучої опозиції. В. Мудрий, В. Целевич та ін. не заперечували факту відсутності будь-яких позитивних результатів. Головний «архітектор» цієї політики, підбиваючи її дворічні підсумки, визнав, що «нормалізація» дала українцям «багато розчарувань, а мало позитивного».²⁷⁵ Однак керівництво УНДО висловилося за її продовження, з огляду на зацікавленість українців Польщі як потенційному військовому союзнику у боротьбі з СРСР.

УПР надіслала у липні 1937 р. урядові доповідну записку під назвою «Криза нормалізації польсько-українських відносин». У ній на підставі численних фактів доводилося, що польський уряд за більше ніж два роки реалізації нормалізаційного курсу не задовольнив жодної з істотних вимог українців. Водночас УПР висловила переконання, що «нормалізація польсько-українських відносин є для обох народів історичною необхідністю, і банкрутство цієї політики може мати трагічні наслідки і для Польської держави, і для українського народу». Окрім «максимальної політичної мети» – територіальної автономії українських земель, у документі перелічувалися найважливіші українські вимоги: скасування осадницької колонізації, кредити українським фінансовим інституціям, субсидії культурним, освітнім, науковим, господарським і спортивним організаціям, зміна політики на території Лемківщини, прийняття українців на державну службу тощо.²⁷⁶ Проте уряд залишався глухим до українських домагань.

У другій половині 1937 р. знову посилювалось незадоволення «нормалізаційною» політикою. Антинормалізаційні настрої зростали в повітових комітетах УНДО. Кампанію проти тактики керівництва УНДО проводила т. зв. група «Діла», яка сподівалася на загострення парламентської тактики й відхід від скомпрометованої політики «нормалізації». Важливою справою «Діло» називало також персональні зміни в керівництві, поділ функцій в УНДО й УПР, відновлення довіри та престижу партії в очах українського суспільства. ЦК УНДО 25 листопада 1937 р. утворив Комісію порозуміння, що складалася з членів пронормалізаційної більшості: Р. Перфецького, В. Мудрого, Д. Левицького, В. Целевича, В. Куницького і заступників – Л. Макарушки, Ю. Павликовського, І. Німчука, М. Стефінівського.

4 – 5 січня 1938 р. відбувся V з'їзд УНДО, який відкрив голова партії В. Мудрий. На з'їзді опозиція виступила проти зосередження всієї політики в руках УПР і суміщення посади голови УНДО та голови УПРВ в одній особі – В. Мудрому. І хоча з'їзд не підтримав цих пропозицій, він підготував основу для компромісу, доручивши ЦК УНДО, до якого ввійшли й п'ять членів опозиції, розробити відповідний документ.²⁷⁷ З'їзд змушений був констатувати, що «після 1935 р. у висліді «нормалізаційної» тактики настала не нормалізація життя на наших землях [...], лиш навпаки – повне відсунення українського народу [...] від впливу на власне зорганізоване життя на власній території».²⁷⁸ Промовці протестували проти полонізаційної та

²⁷⁵ Свобода. – Львів. – 1922–1939.

²⁷⁶ Держархів Львівської області. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 491.

²⁷⁷ Держархів Львівської обл. – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 2723. – Арк. 12.

²⁷⁸ Діло. – Львів. – 1938. – 12 січ.

колонізаційної політики польської влади на українських землях та закликали всі національні сили об'єднатися. З'їзд підтвердив вимогу територіальної автономії із власним Сеймом, урядом і територіальною армією. Новою була вимога змінити «виборчу ординацію до Сейму і Сенату в демократичному напрямі».²⁷⁹ І хоча на з'їзді не було досягнуто повної згоди, він став важливим етапом визначення подальших дій УНДО.

В оцінці підсумків з'їзду УНДО різні політичні сили були суперечливі. Лідер опозиції в УНДО Д. Левицький (який у 1936–1939 рр. був номінальним заступником В. Мудрого²⁸⁰) зазначив, зокрема, моральне зміцнення опозиції, якій, мовляв, удалося провести на з'їзді ідею консолідації українських національних сил та здобути значне представництво в ЦК партії.²⁸¹ Голова УСДП В. Старосольський оцінив результат з'їзду так: «Ніхто не переміг [...]. Мудрий не побідив і опозиція не прогала».²⁸² М. Стахів і Д. Паліїв вважали, що повернення до «нормалізаційного» курсу в політиці УНДО і вислід виборів на з'їзді були успіхом групи В. Мудрого.²⁸³ «З'їзд скінчився перемогою Мудрого»,²⁸⁴ – такий висновок зробила М. Рудницька 10 січня 1938 р. на засіданні КК. Більшість українських політичних сил відкидала можливість співпраці з керівною групою УНДО. Зрештою, В. Мудрий з однодумцями, зміцнивши свої позиції в партії, не прагнув порозумітися з іншими угрупованнями.²⁸⁵ Він продовжував вірити у правильність обраного шляху. Однак усвідомлення правдивості закидів учасників з'їзду щодо невиконання польською владою обіцянок, настрої політичних сил, відсутність реального покращання становища народу за останні три роки змусили В. Мудрого 23 лютого 1938 р. виступити із заявою на пленарному засіданні Сейму і заявити, що УПР утримується від участі в голосуванні бюджету.²⁸⁶

УРП серед іншого була зацікавлена у справах Церкви через занепокоєння української громадськості ворожим ставленням окремих польських політиків і римо-католицького духовенства до українських церков. Як підтвердження цих побоювань було розцінено промову посла від проурядового блоку С. Войцеховського, виголошену на засіданні бюджетної комісії Сейму 3 лютого 1938 р. Виступ був сповнений звинувачень митрополита А. Шептицького.²⁸⁷ У відповідь на цю промову в усій Галичині відбулися численні акції протесту. Із заявою про підтримку митрополита від УПР виступив посол В. Целевич. Після Служби Божої перед митрополичою палатою 6 лютого зібралися юрби народу. На зустрічі з митрополитом від імені української громадськості В. Мудрий заявив, що ця образлива за змістом і формою промова вдарила «по наших національних і релігійних почуваннях. [...] В ній же заатаковано найбільшу цінність української нації в нинішніх часах: непорушний авторитет Голови нашої Церкви». Він запевнив митрополита у «беззастережній відданості» йому та греко-католицькій Церкві.²⁸⁸ Також голова УПР гостро виступав у польському парламенті на захист майна і земель греко-католицьких та православних церков, проти перетворення їх на римо-католицькі костели. 1 липня 1938 р. під час обговорення проекту договору між Польщею і Апостольською Столицею, укладеного 20 червня, В. Мудрий указував, що «ані Польська держава, ані римо-католицький костел не можуть бути наслідниками уніатської церкви, бо ним може бути тільки Греко-

²⁷⁹ Там само.

²⁸⁰ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989. – S. 231.

²⁸¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 212. – Арк. 4.

²⁸² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 212. – Арк. 4.

²⁸³ Там само.

²⁸⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 15.

²⁸⁵ Там само. – Спр. 28. – Арк. 18.

²⁸⁶ Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 75 posiedzenia w dniach 23 lutego 1938 r. – S. 1 – 99.

²⁸⁷ Діло. – 1938. – 5 лют.

²⁸⁸ Свобода. – 1938. – 12 лют.

Католицька Церква». Закінчуючи виступ, він додав, що УПР на засіданні Сейму голосуватиме проти цього договору.²⁸⁹

Становище українського народу в Польщі розглядали на засіданні ЦК УНДО 7 травня 1938 р. Після виступу В. Мудрого дискусія тривала сім годин. У підсумку ЦК схвалив Декларацію про становище українців у Польській державі, у якій вказувалося на систематичний наступ польських шовіністів на українське національне життя (10 позицій) і констатувалося, що за три роки політика «нормалізації» не дала позитивних результатів саме через польську сторону, підтверджувався курс на запровадження територіальної автономії для Східної Галичини²⁹⁰ із власним сеймом і територіальною армією.²⁹¹ Отже, ЦК УНДО формально відмовився від політики «нормалізації», але фракційна боротьба у партії не припинилася.

У вересні 1938 р. президент І. Мосціцький несподівано розпустив парламент і призначив нові вибори на листопад поточного року. Усі опозиційні партії, включно з УСРП і УСДП, знову оголосили бойкот. В УНДО проблема ставлення до виборів викликала новий спалах емоцій. Остаточне голосування щодо участі у виборах 29 вересня 1938 р. відбулося на засіданні ЦК УНДО. Після тривалої дискусії за участь у виборах проголосували 40 членів ЦК, пропозицію Д. Левицького не брати участі у виборах підтримали 8 осіб, утрималися 2 члени ЦК.²⁹² Список кандидатур було повідомлено урядові. Питання виборів обговорювали на засіданні КК 28 вересня 1938 р..²⁹³ Опозиціонери – редактор «Діла» І. Кедрин-Рудницький, колишній посол В. Кузьмович і колишні сенатори О. Луцький та Юліян Павликовський – відмовилися балотуватися до парламенту, протестуючи проти вимоги узгоджувати кандидатури з польською владою.

Вибори було призначено на 13 листопада 1938 р. Для їх підготовки та проведення утворено окружні комісії, що переважно складалися з поляків.²⁹⁴ Завдяки виборчій угоді було збережено status-quo 1935 р. – кількісне представництво українських партій у Сеймі та Сенаті залишилося незмінним.²⁹⁵ Водночас, за словами В. Мудрого, під час виборів у Львові протягом трьох днів польська «ендецька» молодь і польська «вулиця» нищили на очах органів безпеки майно українців, однак влада на це ніяк не реагувала. Аналогічні акти вандалізму сталися й в інших містах.²⁹⁶

²⁸⁹ Діло. – 1938. – 7 лют.

²⁹⁰ Там само.

²⁹¹ Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939): zarys problemu // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 2002. – Z. 13/14. – S. 153–170.

²⁹² Держархів Львівської обл. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 939. – Арк. 43.

²⁹³ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 22.

²⁹⁴ Макачук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 23–24 верес. 1999 р.). – Львів, 2001. – С. 6 – 20.

²⁹⁵ Sprawy Narodowościowe. – Warszawa. – 1929–1939.

²⁹⁶ Там само.

Подих Другої світової війни

Складна політична ситуація у краю, зокрема події на Закарпатті, загострення українсько-польських відносин, діяльність КК, до складу якого входили лідери основних українських легальних партій – УСРП, УСДП, ФНЄ, УНО – і представники опозиції в УНДО, позначилися на політичній позиції лідерів УНДО. Про це, зокрема, свідчила перша промова голови УПР В. Мудрого у Сеймі, головна теза якої – порушення українсько-польського порозуміння з вини влади. Таку саму позицію зайняв від імені УВО С. Скрипник.²⁹⁷ В. Мудрого вдруге обрали віце-маршалком, але тепер його кандидатуру пропонувала не президія (як було 1935 р.), а депутати.²⁹⁸ На пленарному засіданні Сейму 3 грудня 1938 р. політик заявив, що три роки «нормалізації» дали незаперечні докази, що у політиці Польщі стосовно українського народу головним був і залишається курс – «поборювання всього, що українське». Спираючись на найновіші факти (антиукраїнські погроми під час виборчої кампанії, у яких брали участь навіть підрозділи Корпусу охорони пограниччя; зовнішньополітичні акції проти Карпатської України, зокрема пропагандистська кампанія за приєднання її до Угорщини), В. Мудрий стверджував: «Само життя доказало, що ніякі півзасоби у полагоджуванні українських постулятив у Польщі не доведуть до нічого позитивного. Українська проблема в Польщі вимагає основного й радикального полагодження, а єдиною формою розв'язки тієї проблеми є здійснення законодавчою дорогою територіальної автономії для всіх етнографічних українських земель у державі».²⁹⁹

Під впливом процесів на Закарпатті УПР 9 грудня 1938 р. внесла на розгляд Сейму «Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі». Відповідно до нього передбачалося надати територіальну автономію західноукраїнським землям (без західних повітів Львівського воєводства), створити автономний уряд і сейм, власні збройні сили, забезпечити рівноправність польської й української мов у державних установах.³⁰⁰ І хоча законопроект не було ухвалено, учинок УПР та промова В. Мудрого викликали значне зацікавлення серед української громадськості та широкий відгомін не тільки в Польщі, а й за кордоном. Як інформував Львівське воєводське управління староста Львівського повіту, окремі патріотично налаштовані українці говорили, що виступ В. Мудрого «був великим кроком вперед до здобуття не автономії, а повної свободи, здобути яку допоможе Гітлер, а доказом цього є акція, що провадиться на території Карпатоукраїни німецькими агентами».³⁰¹ Поширенню подібних чуток сприяли й німецькі засоби масової інформації, що натякали на майбутнє захоплення Німеччиною Західної України та УРСР і подальше створення Великої України.

За таких обставин зріс авторитет УПР, підірваний упровадженням курсу нормалізації, почасти навіть крайні націоналістичні й студентські представники почали ставитися до репрезентації з більшою прихильністю.³⁰² Схвально сприйняли ці акції і в Контактному комітеті. Відмова В. Мудрого від «нормалізаційної» політики у грудні 1938 р. допомогла розв'язати внутрішній конфлікт в УНДО. ЦК УНДО 4 лютого 1939 р. ухвалив резолюцію про порозу-

²⁹⁷ Medrzecki W. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej // Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze. – Kraków. – 1996. – Т. III. – С. 220–234.

²⁹⁸ Brzoza C. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej // Krakowskie zeszyty ukrainijnawcze. – Kraków. – 1992/1993. – Т. I/II. – С. 153–165.

²⁹⁹ Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja V / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 3 posiedzenia w dniach 3 grudnia 1938 r. – Ł. 1 – 109.

³⁰⁰ Sprawy Narodowościowe. – Warszawa. – 1929–1939. – С. 244.

³⁰¹ Держархів Львівської обл. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 1051. – Арк. 61.

³⁰² Там само. – Спр. 1053. – Арк. 32.

міння, а В. Кузьмович від імені внутрішньої опозиції заявив, що вона перестає існувати.³⁰³ Водночас змінилося ставлення В. Мудрого та його оточення до ідеї консолідації українських національних сил. На закритому засіданні президії та виконкому Народного комітету УНДО 12 лютого 1939 р. було розглянуто питання зовнішньої і внутрішньої політики партії та її участь у переговорах щодо створення Української національної ради (ідею створити цей представницький міжпартійний орган висунув на початку 1938 р. К. Левицький, а її реалізацію розпочав ФНЄ). На засіданні, зокрема, обговорювали проблему порозуміння з ФНЄ, Дружиною княгині Ольги (ДКО), УСДП і УСРП для формування спільного партійного органу.³⁰⁴ «Не знаю, що буде з Контактним Комітетом, коли Мудрий увійде до нього, – зізнавалася М. Рудницька на засіданні КК 16 лютого 1939 р., – перестане бути інтимним кружком».³⁰⁵ Провід УНДО 18 лютого 1939 р. приєднався до КК, відрядивши до нього офіційну делегацію, до складу якої увійшли В. Мудрий, Д. Левицький і В. Кузьмович.³⁰⁶ Початок діяльності В. Мудрого у КК М. Рудницька оцінила так: «Прийшла нова людина, але не бачу в тім трудности, бо ми всі зіспівані. Та тепер витворилася нова правна ситуація. Мудрого делегувала сюди партія, і він сказав, що його не обходить, що було, а КК уважає техн[ічним] органом для підгот[овки] міжпарт[ічного] порозуміння. Панове на те мовчали. Отже, і я не протестувала. Важніші тези політ[ичні]».³⁰⁷ Це знаменувало початок нового етапу в діяльності комітету, члени якого на засіданнях почали обговорення основних завдань КК та оформлення «правильника» – політичної платформи для порозуміння і співпраці різних політичних сил. Отже, відбулася часткова консолідація українських політичних сил на платформі легальної опозиції.

Під час дебатів щодо бюджету 24 лютого 1939 р. В. Мудрий заявив, що УПР не голосуватиме. «Найвимовнішим хіба доказом негативного відношення до потреб українського народу є факт, – заявив він, – що вимоги українського життя в самому бюджетному прелімінарі не узгляднені ні одною поважною позицією по стороні видатків».³⁰⁸ Під час загальнополітичної дискусії у КК 4 березня він був змушений визнати, що «нормалізація виявилася нереальною».³⁰⁹ Це означало, що УНДО знову перейшло в опозицію. «Але в політиці нема канонів, – продовжував В. Мудрий, – нереальне може стати реальним за два місяці. Отже, годі видумувати щось, що обмежувало б ініціативу».³¹⁰

Навесні 1939 р. суспільно-політична ситуація на західноукраїнських землях і далі загострювалася. Дедалі очевиднішою ставала можливість німецько-польського конфлікту. На спеціальному засіданні ЦК УНДО 22 квітня 1939 р. українські політики дали чітку оцінку міжнародній ситуації. У доповіді В. Мудрий як голова партії, розглядаючи розвиток українського питання на тлі формування двох великих блоків держав, протиборство яких наближало світ до катастрофи, зазначив, що після падіння Карпатської України воно утратило свою актуальність. Однак не виключав, що в майбутній війні українська справа може знову опинитися в центрі подій, вважаючи цей факт не дуже втішним для українців, оскільки у такій «великій грі» український народ мав стати не «підметом», а предметом зацікавлених сил. У період загострення міжнародних відносин політик заявив, що УНДО ніколи не зійде з позицій політичної боротьби за права українського народу в Польщі, а також наголосив: «Свої громадянські обов'язки супроти держави будемо виконувати, як досі виконували, але одночасно також вимагаємо від держави не тільки загарантувати і практично перевести в життя повну правовість

³⁰³ Там само.

³⁰⁴ Держархів Львівської обл. – Ф.1. – Оп. 52. – Спр. 2801. – Арк. 23.

³⁰⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 21–22.

³⁰⁶ Там само. – Спр. 214.

³⁰⁷ Там само. – Спр. 44.

³⁰⁸ Діло. – 1939. – 26 лют.

³⁰⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 42.

³¹⁰ Там само. – Спр. 44.

(прийняття закону про територіальну автономію. – І. С.), але й заспокоїти збірні національні потреби української нації в Польщі».³¹¹ Промову голови УНДО й УПР ЦК схвалив одностайно. Окремою постановою голову партії та виконавчий орган було наділено широкими повноваженнями.

Усвідомлюючи реалії міжнародних потрясінь, В. Мудрий вважав, що для збереження існування народу і його здобутків необхідно передусім врегулювати відносини з Польською державою. Увага до цих проблем була зумовлена новим курсом національної політики «санацийного» уряду, який на початку березня був остаточно закріплений у постанові Ради міністрів про зміцнення польського елемента у східних воєводствах. Обраний курс передбачав низку дискримінаційних щодо українців заходів у галузях економіки, культури, освіти та церковної політики.³¹² Подальше розгортання такого політичного курсу могло мати для українського суспільства тяжкі наслідки й завдати непоправних утрат у складних умовах нової міжнародної ситуації. Тому лідер УНДО і УПР вважав обставини, що склалися в західноукраїнському суспільстві після падіння Карпатської України, сприятливими для врегулювання українсько-польських відносин.

Негативно оцінюючи офіційну польську національну політику щодо Західної України, зауважмо, що не всі політичні течії в польському таборі її поділяли. Послідовно виступав за розбудову польсько-українських відносин на підставі взаємоповаги й уваги до інтересів обох сторін Я. Лось, який 1938 р. вкотре оприлюднив своє бачення польської політики в українському питанні. Окремі польські діячі, зокрема з табору ендеків – С. Грабський, В. Васютинський та ін. – відчували силу й динамічність української нації, однак сліпо закликали до асиміляції.³¹³ Тому в пошуках компромісу велике значення мали контакти з польськими політичними середками. На черговій зустрічі 3 травня 1939 р. з політиками демократичних і соціалістичних угруповань (українську сторону репрезентували В. Мудрий, О. Луцький, В. Кузьмович, І. Кедрин-Рудницький, М. Матчак, В. Старосольський) було обговорено актуальний стан українсько-польських відносин і шляхи їх поліпшення. Центральне місце серед постулатів українських політиків посідало визнання національної окремішності українців і надання їм територіальної автономії.³¹⁴

За таких обставин лідери УНДО і УПР знову почали шукати порозуміння з правлячим табором. Але надії на можливість досягти взаємовигідної угоди з урядом розвіяв візит В. Мудрого і В. Целевича до прем'єр-міністра Ф. Славоя-Складковського (25 травня 1939 р.). Атмосфера переговорів була більше ніж прохолодною. Голова уряду поклав усю відповідальність за загострення польсько-українських відносин на українську громадськість. Його незадоволення викликали навіть доволі поміркована промова В. Мудрого на засіданні ЦК УНДО 22 квітня 1939 р. та вимога українських представників, щоби Польща виконала свої міжнародні зобов'язання, зокрема надала українським землям територіальну автономію. «Автономії ніхто вам у Польщі не дасть», – заявив прем'єр. Подібною була його реакція і на слова В. Мудрого про доцільність формування урядової програми розв'язання українського питання. «Та це не Австрія [...]. То вона мала програми», – відповів голова уряду.³¹⁵

³¹¹ «Сповнимо наш громадянський обов'язок – вимагаємо здійснення повноти наших прав»: промова голови УНДО посла В. Мудрого на засіданні ЦК УНДО дня 22 квітня 1939 р. // Національна політика. – 1939. – 30 квіт. – Ч. 16. – С. 1–3.

³¹² Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К., 1985. – 271 с.

³¹³ Макачук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 23–24 вересня 1999 р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 6 – 20.

³¹⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 219. – Арк. 32.

³¹⁵ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни: (З історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) // Записки Наукового товариства імені Шевченка / гол. ред. Олег Купчинський. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. (Праці історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові). – С. 207–248.

Навесні 1939 р. вкотре загострилися відносини легальних політичних сил і націоналістичного підпілля. Тепер УНДО вбачало одну з головних причин поразки Карпатської України в політиці ОУН, яка значно впливала на державницькі змагання на Закарпатті. Своєю чергою, націоналістичні лідери гостро критикували УНДО, звинувачуючи його в капітуляції перед Польською державою. У лютому 1939 р. керівник ОУН А. Мельник, який змінив на цьому посту Є. Коновальця (убитого в травні 1938 р. більшовицьким агентом), поширив відозву, де український націоналізм проголошував єдиним і визнаним носієм чинної боротьби. У відозві також лунали звинувачення на адресу легальних партій. Вбачаючи у націоналістичному підпіллі конкурента, який активною діяльністю підриває довіру мас до УНДО, В. Мудрий вважав за доцільне використати поразку Карпатської України, аби підірвати авторитет ОУН. «Тепер найвідповідніша пора розправитися з націоналістами [...]. Нагода знаменита», – заявив він 20 березня на засіданні КК.³¹⁶ Разом з О. Назаруком, Д. Левицьким, М. Стахівим та М. Рудницькою В. Мудрий наполягав на публічному відмежуванні від дій ОУН. Від цієї заяви відмовилися В. Кузьмович і Д. Паліїв. Після тривалих дискусій представники УНДО, УСРП і УНО ухвалили опублікувати полемічну брошуру, спрямовану проти ОУН,³¹⁷ але вона так і не побачила світ.

Напередодні Другої світової війни пошук шляхів вирішення українського питання завершився поверненням влади до «ендецьких» теорій мононаціональної Польської держави. Провал політики «нормалізації» спричинив занепад ролі УНДО та інших легальних партій, розчарування в ідеях парламентаризму. Це штовхало українців до радикальніших засобів боротьби; до того ж популярність ОУН напередодні Другої світової війни дедалі зростала. В умовах, коли вибух війни був питанням кількох днів чи навіть годин, провідні українські політичні партії могли або виступити на підтримку Польщі, або обрати нейтральну позицію. Оскільки другий варіант поведінки влада неминує розцінила б як зраду, не залишалося нічого іншого, як офіційно підтримати поляків.³¹⁸ І. Кедрин-Рудницький наводить також інші причини подальшого курсу українських політиків: «Всі ми відчували, що просто «висить у повітрі» масовий погром українських установ польською вулицею під протекцією поліції».³¹⁹ Тому 24 серпня 1939 р., коли сумніву в початку Другої світової війни вже не було, відбулося засідання Народного комітету УНДО. Після виступу В. Мудрого було одноголосно ухвалено резолюцію, де зазначалося: у тогочасних важких для Польської держави часах український народ виконає громадянський обов'язок «крови і майна», який покладає на нього належність до держави, а не подолані досі українські справи будуть у майбутньому вирішені в інтересах народу.³²⁰ Бажання якнайкраще підготуватися до майбутніх потрясінь викликало серед української громадськості напередодні війни прагнення консолідувати свої сили. У канцелярії УНДО 31 серпня 1939 р. у Львові відбулися збори керівних діячів українських партій. На розгляд присутніх було винесено проект керівництва УНДО «Про створення Українського національного проводу». Однак війна, що розпочалася за кілька годин, перешкодила реалізації цього задуму.³²¹

Отже, у діяльності УНТП – УНДО проблема ставлення до Польщі була однією з визначальних. Підкреслюючи стратегічну мету – здобуття незалежності та соборності України, пар-

³¹⁶ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 219. – Арк. 54.

³¹⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 219.

³¹⁸ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни: (з історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) // Записки Наукового товариства імені Шевченка / [ред. Олег Купчинський]. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С. 207–248. – (Праці іст. – філософської секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові).

³¹⁹ Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі / Іван Кедрин. – Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1976. – С. 512.

³²⁰ Діло. – 1939. – 31 серп.

³²¹ Швагуляк М. На зламі епох: Львів у вересні 1939 р. // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura / [red. Kazimierz Karolczak]. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002. – Т. IV. – С. 361–372.

тія в умовах Другої Речі Посполитої намагалася здобути максимум політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх прав для українців краю.

На відміну від інших партій національно-державницького табору Західної України тактичний арсенал УНДО був набагато ширшим: від ідеї негачії Польської держави до здобуття національно-територіальної автономії у межах Польщі. Українська громадськість, з огляду на гострий характер польсько-українських відносин у другій половині XIX – на початку XX ст., малоефективність польсько-української угоди 1890 р. (т. зв. нової ери), польсько-українську війну 1918–1919 рр., польський владний режим у 1919–1923 рр. не сприймала прагнення УНТП – УНДО до порозуміння з польським урядом, зокрема гасла національно-територіальної автономії. Якщо УНТП й УНДО вважали реалізацію національно-територіальної автономії етапом до державності й соборності, то їх опоненти розглядали цю ідею як зраду державницько-соборницьких прагнень.

«Нормалізація» стала індикатором політики польських владних інституцій щодо розв'язання українського питання. УНДО – всупереч негативній реакції українського суспільства – намагалася її реалізувати з українського боку, натомість польська сторона використала її, щоб нівелювати українську проблему в державі як таку, послабити впливи провідної політичної сили краю. Нерозв'язаність аграрного питання, колонізація й осадництво, відсутність українського університету, полонізація шкільництва, пацифікація 1930 р. стали провідними у політиці УНДО. Як найчисленніша українська партія, УНДО позиціонувало себе як репрезентант українців у Польській державі.

Микола Кучерепа «Волинський експеримент» воєводи Г. Юзевського

Міжвоєнна Польща була багатонаціональною державою. Крім поляків, у ній проживало чимало представників білоруської, російської, литовської, єврейської, чеської, німецької та інших національностей. Проте другу за чисельністю національну групу в Польщі становили українці, які проживали в Західній Волині, Поліссі, Підляшші, Східній Галичині, Холмщині. Загалом західноукраїнські землі, що перебували у складі Другої Речі Посполитої, становили досить значну територію – більше 100 тис. км², тобто третину тодішньої Польської держави.³²² Згідно з офіційними даними перепису 1931 р., громадян української національності проживало в Польщі 4442 тис.,³²³ або 15–16 % усього населення.

Українська проблема була досить вагомим в політиці офіційної Варшави, оскільки відносини між українцями і Польською державою протягом усього міжвоєнного десятиріччя були досить непростими. Щодо її розв'язання в польському політичному таборі було багато підходів. «Ендеки», які перебували при владі до травневого перевороту 1926 р., прагнули створити однонаціональну державу, намагалися якнайшвидше асимілювати представників непольських меншин. Реалізація цього завдання не виключала й насильницькі методи.

Другий напрям представляли т. зв. пілсудчики – прибічники Юзефа Пілсудського. Вони добре розуміли необхідність вирішення української проблеми, з якою пов'язували, і не безпідставно, подальшу долю Речі Посполитої. Не полишаючи головної мети – колонізації українців, у національній політиці вони намагалися використовувати гнучкішу тактику.

Польські соціалісти пропагували ідею надання територіальної автономії Східній Галичині, а іншим західноукраїнським землям – територіального самоврядування. Найрадикальніший підхід пропонували комуністи. Експлуатуючи «право націй на самовизначення», вони виступали за приєднання західноукраїнських земель у складі Польщі до Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Офіційна Варшава, розробляючи політичну лінію щодо українців, намагалася поглибити регіональні особливості і розчленувати на окремі частини єдиний український народ. Зважаючи на відмінності в рівні національної свідомості, культури, політичної активності українців Волині й Галичини, урядові кола хотіли їх поглибити і запобігти згуртуванню українців у єдину політичну силу.

Західна Волинь увійшла до складу Польщі за Ризьким мирним договором 1921 р. Тут було утворене Волинське воєводство, яке за територією посідало друге місце в державі.³²⁴ Особливістю його адміністративного поділу були значні відмінності повітів як за територією, так і за чисельністю населення (табл. 1).³²⁵

³²² Зокрема, територія тодішніх Волинського воєводства становила 35,7 тис. км², Львівського – 28,4, Станіславівського – 16,9, Тернопільського – 16,5 тис. км². Крім цього, українці проживали у східних повітах Люблінського, південних повітах Поліського воєводств. Див.: *Mały rocznik statystyczny*. – Warszawa, 1939. – S. 12–14. Для порівняння: територія таких нинішніх держав, як Австрія становить 84 тис. км², Болгарія – 111, Данія – 44, Ірландія – 70, Ісландія – 103, Нідерланди – 41, Португалія – 92, Швейцарія – 41, Угорщина – 93 тис. км².

³²³ *Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. – Warszawa, 1973. – S. 374.

³²⁴ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 7 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*. – Warszawa, 1938. – T. 70. – S. 2.

³²⁵ Складено на основі: *Mały rocznik statystyczny*. – Warszawa, 1939. – S. 13.

Таблиця 1

Територія і населення повітів Волинського воєводства у 1931 р.

№	Повіти	Територія, кв. км	Населення	
			Загалом, тис. осіб	На 1 кв. км, осіб
1.	Володимирський	2208	150,4	68
2.	Горохівський	1757	122,1	69
3.	Дубнівський	3275	226,7	69
4.	Здолбунівський	1349	118,3	88
5.	Ковельський	5682	255,1	45
6.	Костопільський	3496	159,6	46
7.	Кременецький	2790	243,0	87
8.	Луцький	4767	290,8	61
9.	Любомльський	2054	85,5	42
10.	Рівненський	2898	252,8	87
11.	Сарненський	5478	181,3	33
У цілому по воєводству		35754	2085,6	58

Як бачимо, найменш заселеними були північні повіти: Сарненський, Любомльський, Ковельський, Костопільський. Водночас окремі з них були найбільшими за територією. Керувати такими великими адміністративними одиницями, зважаючи на незадовільний стан транспортного й телефонного зв'язку, було надзвичайно важко.

Ситуація ускладнювалась тим, що воєводство було багатонаціональним. Нині складно точно визначити кількість жителів воєводства тієї чи іншої національності. Це пов'язано з тим, що переписи населення, в 1921 і 1931 рр. були не досконалими, а то й сфальсифікованими. Проте як перший, так і другий переписи показали, що на Волині абсолютну більшість становили православні українці (табл. 2 і 3).

Порівнюючи дані таблиць, бачимо, що в 1921 р. понад 62 тис. поляків визнали себе православними, тоді як у 1931 р. – 20 тис. Значно зросла чисельність православних українців (на 412,5 тис.).

Таблиця 2

Населення Волинського воєводства за релігійною належністю і національністю у 1921 р., в тис. осіб³²⁶

Релігійна належність	Національність							Загалом
	українці	поляки	росіяни	євреї	німці	чехи	інші	
Православні	975,5	62,4	9,2	0,03	0,06	18,3	1,3	1066,8
Римо-католики	3,7	157,3	0,06	—	0,2	4,9	0,1	166,6
Греко-католики	0,4	0,2	0,05	—	—	—	—	0,61
Протестанти	1,6	9,1	0,05	0,01	23,8	1,8	0,3	36,7
Іудеї	1,7	11,3	0,08	151,7	—	0,02	—	164,8
Інші	0,02	0,06	0,01	0,01	—	—	0,06	0,16
Всього	982,9	240,66	9,41	151,7	24,0	25,0	1,76	1435,7

Таблиця 3

Населення Волинського воєводства за релігійною належністю і рідною мовою у 1931 р., тис. осіб³²⁷

Релігійна належність	Рідна мова								Загалом
	укр.	пол.	білорус.	рос.	чеська	нім.	євр.	інша	
Православні	1388,0	20,2	2,2	22,9	21,6	—	—	1,1	1455,9
Римо-католики	2,0	317,7	0,6	0,2	7,3	0,2	—	0,3	327,9
Греко-католики	9,7	1,2	0,1	0,1	—	—	—	—	11,1
Протестанти	5,2	4,6	—	0,1	1,3	42,1	—	0,1	53,4
Іудеї	0,1	2,0	—	—	—	—	205,5	0,3	207,9
Інші	21,8	1,0	—	0,1	0,8	4,5	—	1,0	29,3
Всього	1426,9	346,6	2,4	23,4	31,0	46,9	205,5	2,8	2085,6

У міжвоєнний період переважна більшість українців проживала в селі, де невирішеними залишалась низка політичних, економічних, соціальних проблем. До травневого перевороту польська влада зробили дуже мало для їх розв'язання.

Нові підходи до вирішення цих актуальних питань, пов'язані з іменем волинського воєводи Генрика Юзевського,³²⁸ котрий розробив т. зв. «волинську політику», або ж «волинський

³²⁶ Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. T. 23. Tab. XI.

³²⁷ Складено на основі: Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Wołyńskie. T. 70. – S. 2.

³²⁸ Генрик Юзевський народився 6 серпня 1892 р. у Києві. У 1914 р. закінчив Київський університет. Член польських підпільних молодіжних організацій та Польської військової організації. У 1920–1921 рр. – заступник міністра внутрішніх справ в уряді Симона Петлюри. 30 червня 1928 р. призначений волинським воєводою. З грудня 1929-го по червень 1930 р. – міністр внутрішніх справ Польщі. На початку червня 1930 р. знову волинський воєвода. Прихильник польсько-української співпраці. У квітні 1938 р. зайняв посаду воєводи у Лодзі. В роки Другої світової війни боровся у рядах підпільних організацій.

експеримент». Сучасники, політики, історики по-різному оцінюють його діяльність. Для одних він «могильник польськості на кресах», зрадник Польщі чи навіть український гетьман. Для інших навпаки – кат українського народу, українофоб. Його програма і діяльність вже були предметом наукових досліджень.³²⁹ Маючи нині у своєму розпорядженні архівні документи, монографічну літературу, спогади спробуємо дати оцінку «волинському експерименту» Генрика Юзевського.

Посаду волинського воєводи він прийняв, як сам неодноразово підкреслював у спогадах, «з наказу коменданта» – Юзефа Пілсудського 30 червня 1928 р..³³⁰ На Волині новий воєвода застав складну ситуацію. Особливо ускладнювали внутрішнє становище Волині національний і релігійний фактори. Відносини між місцевою адміністрацією, яка складалася майже виключно з поляків, і українським населенням Волині залишалися напруженими. Рівень професійності польської адміністрації був досить низьким. Місцевий апарат пов'язу з корупцією. Все це спричинило незадоволення населення тодішньою владою воєводства. Олії у вогонь постійно підливав конфлікт між місцевою адміністрацією і військовим керівництвом.

Г. Юзевський розумів, що політика його попередників викликала ненависть і обурення українців, створювала підґрунтя для антипольської опозиції. Тому новий адміністратор Волині вирішив радикально змінити політичний курс. Г. Юзевський добре знав Волинь, де сподівався найповніше себе реалізувати. У спогадах він занотував: «Їдучи до Луцька, я знав з чим зустрінусь на Волині... Вже у перші дні вималювався той стан, з яким я буду мати справу протягом десяти років мого керівництва. Маю на увазі форму і зміст польсько-українського співжиття. Йдеться про пошук «волинського скарбу» – спільного «ми», яке складалося із клубка непорозумінь, людських суперечок, злої волі. Потрібно було усунути тягар польсько-українських битв, подолати тупість окремих голів, усунути старі докори».³³¹

Із першими намітками майбутньої політичної лінії Г. Юзевський ознайомив 20 серпня 1928 р. волинських послів і сенаторів.³³² Більше року знадобилося воєводі для деталізації програми. На відміну від інших фахівців з української проблеми, Г. Юзевський враховував не лише внутрішній, а й зовнішній фактори. Він писав: «Моїми ворогами і ворогами Волині були комуністи. Мав клопоти з радянською Москвою. Вона не спускала очей з Волині. Не перебирала вона засобами – чинила постійні диверсії. Москва, маючи свою «модель» України,

цій з нацистськими окупантами. Після війни залишився у підпіллі для боротьби з комуністичним режимом. Заарештований спецорганами ПНР у 1953 р. Засуджений на довічне ув'язнення. У 1956 р. термін ув'язнення зменшено до 12 років. У цьому ж році через хворобу відпущений на волю. У подальшому від політичної діяльності відійшов і займався маллярством. Помер у Варшаві 23 квітня 1981 року.

³²⁹ *Кучерена М.* Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.) // *Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках»* (Варшава, 22–24 травня 1997). – Варшава, 1998. – Т. 1–2; *Його ж.* Українська проблема в політиці Другої Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період // *Україна – Польща: важкі питання: матеріали XI міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»* (Варшава, 26–28 квітня 2005 року). – Варшава, 2006. – Т. 10; *Його ж.* Волинський воєвода Ян Генрик Юзевський // «Роде наш красний...». Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк: В-во Волинського держуніверситету «Вежа», 1996. – Т. 2; *Кучерена М., Дмитрук В., Прокопчук В.* Волинь у міжвоєнний період (1921–1939). – Луцьк, 1994; *Кучерена М.* Православ'я на Волині (1921–1939 рр.) // *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ.* – Луцьк, 1998. – Вип. 3; *М. Кучерена, Р. Давидюк.* Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.). – Луцьк, 2001; *Айненкель А.* Українське питання в політиці Другої Речі Посполитої та концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період (1918–1939) / *А. Айненкель* // *Україна – Польща: важкі питання. Матеріали XI міжнародного семінару істориків...* – Т. 10; *Chojnowski A.* Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław, 1979; *Iwanicki M.* Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939. – Siedlce, 1975; *Kęsik J.* Województwo Wołyńskie 1921–1939 w świetle liczb i faktów // *Przegląd Wschodni.* – 1987. – Т. 4. Zeszyt 1(13); *Ejusdem.* Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Jyzewskiego 1892–1981. – Wrocław, 1995; *Mędrzecki W.* Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Wrocław, 1988 та інші.

³³⁰ Pożegnanie p. Ministra Jyzewskiego // *Gazeta Polska.* – 1930. – 5 czerwca.

³³¹ Jyzewski H. Zamiast pamiętnika / Henryk Jyzewski // *Zeszyty Historyczne* (Paryż). – 1982. – № 60. – S. 138.

³³² Zjazd senatorów i posłów BB // *Przegląd Wołyński.* – 1928. – 26 sierpnia.

інших не визнавала». ³³³ Ворогами він уважав також український націоналізм Східної Галичини і польське ендецьке Стронництво народове. ³³⁴

У Луцьку на нараді керівників східних воєводств Польщі 2 грудня 1929 р. Г. Юзевський виступив із великою доповіддю, цілком присвяченою волинським справам. Так народилася нова «волинська політика» чи т. зв. волинський експеримент. Його мета – виробити у волинян почуття належності до Польської держави, виховати відданих громадян Речі Посполитої шляхом державної асиміляції неполяків. Асиміляція Волині, згідно з програмою, мала відбуватися одночасно у всіх галузях політичного, громадського, національного, релігійного, освітнього, самоврядного й економічного життя. Наміри воєводи були такі:

- все суспільно-політичне й економічне життя краю спрямувати в русло польсько-української співпраці;
- створити для українців самодостатні форми суспільно-політичного життя, зберігаючи і зміцнюючи т. зв. сокальський кордон, не допустити на Волинь войовничого українського націоналізму зі Східної Галичини;
- підтримувати та зміцнювати у всіх галузях польське життя на Волині;
- створити окрему регіональну групу послів і сенаторів змішаного національного складу, яка проводила б суспільно-політичну роботу і спрямовувала всю продержавну працю у площину польсько-українського співжиття;
- сформувати превентивну систему щодо нелегальних організацій шляхом створення польських, українських і змішаних товариств;
- створити на Волині окремі організаційні рамки для Православної церкви з метою протидії акціям митрополита Діонісія, спрямованим на поглиблення ненависті між українським і польським суспільствами на Волині;
- усунути антидержавні елементи зі шкільництва, довести його до чинника польської культури, а також залучити до громадської й освітньої роботи широкі маси вчителів, аби нівелювати вплив українського націоналізму Східної Галичини;
- створити територіальне самоврядування як спільний інструмент польсько-української співпраці з вилученням у його діяльності всіх політичних моментів. ³³⁵

На перший погляд, особливо в теоретичному аспекті зору, програма воєводи видавалася досить привабливою. Проте впровадити її в життя було важко, а то й неможливо. Її не сприйняла більшість польських і українських політичних діячів. У польській пресі з'явилися статті, автори яких піддали нищівній критиці «волинський експеримент». Зокрема, анонімний публіцист «Gazety Warszawskiej» писав: «З усієї промови видно лише одне: турботу не про лад, порядок, добробут Волині (ці проблеми для нього другорядні), а лише про розбудову Української держави». ³³⁶ Докоряли Юзевському й українські політики із Сельробу, КПЗУ, УНДО, ОУН та інших політичних партій і організацій. Зокрема, члени Українського парламентського клубу відмовилися брати участь в урочистостях, присвячених 10-річчю Польської держави, заявивши, що вони незламно стоять на позиції права на самовизначення української нації на всіх етнографічних землях. ³³⁷

Як бачимо, від початку реалізації планів на Г. Юзевського чекали великі перешкоди. Реалізувати задумане він намагався адміністративними методами. Адміністрація Г. Юзевського вдалася до непопулярних заходів. Нових переслідувань і утисків зазнавали українські національні кооперативи, культурно-освітні товариства, політичні партії з галицьким родо-

³³³ Jyzewski H. Zamiast pamiętnika... – S. 138.

³³⁴ Там само.

³³⁵ Polityka Wołyńska Henryka Jyzewskiego w świetle nieznanых źrŏdeł z lat 1935–1936 // Przegląd Wschodni. – T. 4. – Z. 1(13). – S. 184–185.

³³⁶ Niezwykły występ wojewody // Gazeta Warszawska. – 1928. – 12 września.

³³⁷ Sprawy Narodowościowe. – 1928. – № 5. – S. 538.

водом. Заборонами й репресіями воєводська адміністрація стримувала розвиток «Просвіт», повела дальший наступ на українське шкільництво. Все це робилося для того, щоб відгородити Волинь «сокальським кордоном» від впливів націоналістичної Галичини. Одночасно воєвода шукав опору в середовищі поміркованих українських і польських політичних діячів. Він запросив на Волинь кількох соратників отамана Петлюри, більшість з яких стали керівниками Волинського українського об'єднання (ВУО), створеного у 1931 р. з ініціативи Г. Юзевського. Ця політична партія заявила про свою лояльність до Польської держави і готовність до співпраці з польською адміністрацією. У містах почали створюватися «Рідні хати» – клуби української інтелігенції, а в селах – «Просвітянські хати», українські народні хори. Проте, зазначимо, нові утворення не зуміли замінити розігнані «Просвіти». Значна частина волинських українців ставилася до ВУО з прохолодою, вважаючи його керівництво «хрунями», запроданцями. А політичні сили, вороже наставлені до Польщі, вирішили із середини розкласти цей витвір воєводи. Зокрема, ОУН рекомендувала своїм членам вступати до ВУО та його громадських прибудовок і проводити в них свою роботу.³³⁸ У підсумку можна погодитися з висновком керівника розвідки Корпусу охорони прикордоння (КОП) майором Скіндером про те, що «ВУО не лише не виконало покладених на нього надій, а навпаки, позбавлене підтримки і довіри мас, воно поволі стало доменею впливів ОУН».³³⁹

Істотним елементом тактики в реалізації «волинського експерименту» були зусилля, спрямовані на пожвавлення економічного життя. Г. Юзевський розумів, що підвищення ефективності сільського господарства, рівня життя людей може досить швидко призвести до послаблення соціальних конфліктів і національного протистояння. Справді, на тлі усієї Польщі край вирізнявся змінами у структурі сільськогосподарського виробництва і земельної власності. Згідно з даними воєводського управління за 1919–1936 рр., на Волині було розparcelьовано більше 400 тис. га землі.³⁴⁰ Цю землю за допомогою державних позик придбали волинські селяни. «Політику зміни структури сільського господарства» активно використовували у власних цілях противники Г. Юзевського. Вони стали звинувачувати його в нищенні «польського стану посідання на східних кресах».

Як зазначалося, важливим чинником у «волинській політиці» була програма українізації Православної церкви на Волині, яка мала відбуватися еволюційним шляхом. Було передбачено проведення реформ, спрямованих на повернення до традицій соборності, зміни російського національного складу єпископату та надання йому українського національного характеру. Воєвода неодноразово звертався до центральних властей, щоб вирішити назрілі потреби православ'я. Він навіть підготував проект документа, накладеного в основу грамоти президента Речі Посполитої про скликання Помісного собору Православної церкви в Польщі, виданої 30 травня 1930 р..³⁴¹

Важливим кроком на шляху українізації церкви на Волині стала маніфестація в Почаївській лаврі, організована послами Української парламентарної репрезентації з благословення воєводи. Вона пройшла під українськими національними гаслами.³⁴² Після маніфестації відбулося посольське віче за участю майже 12 тис. осіб, на якому була прийнята резолюція, що чітко зафіксувала бажання відросійщення церкви.³⁴³ Під впливом ситуації, що склалася, 2 березня 1934 р. митрополит Діонісій зрікся кафедри, а волинським єпископом був призначений українець Олексій Громадський. Новий єпископ відразу висловився за українізацію

³³⁸ Archiwum Akt Nowych (AAN). Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW). – 979/41. – K. 8.

³³⁹ Przegląd Wschodni. – T. 4. – Z. 1(13). – S. 190.

³⁴⁰ Kęsik J. Zaufany Komendanta. – S. 117.

³⁴¹ Monitor Polski. – 1930. – IV. – № 126; Przegląd Wołyński. – 1930. – 8 czerwca.

³⁴² Jyzewski H. Zamiast pamiętnika... – S. 65–71.

³⁴³ Wiadomości Ukraińskie. – 1933. – 14 września.

Волинської єпархії. До 1 листопада 1935 р. на Волині у 124 церквах богослужіння вже відправлялося українською мовою, у 40 – українська служба Бога чергувалася із церковнослов'янською, у 99 – українською мовою читалися Євангеліє, Апостол, деякі молитви.³⁴⁴ Проте невдовзі релігійні справи набули політичного характеру. До них, крім ВУО, активно почали втручатися ОУН, УНДО. Не стояли осторонь і польські політики, військові, римсько-католицький костел.

У своєму експерименті Г. Юзевський важливе місце відводив освітній політиці. Він вважав, що справа шкільництва і добору вчительського корпусу є першорядною державною справою.³⁴⁵ Свій висновок він будував за такою схемою. Згідно зі статистичними даними, на Волині проживало 16 % поляків і 77 % українців.³⁴⁶ Отже, у школах переважали українці. А процес формування психіки української дитини в школі мав стати вирішальним моментом у розумінні ставлення українського населення до Польщі і всього польського. Щодо дітей поляків, то завданням школи був розвиток духовних начал на засадах правдивої історії і польської культури. Тому відносини між українськими і польськими дітьми в школі у результаті мали вплинути на подальшу долю Польської держави. Продовжуючи роздуми, політик писав: «Система й організація державного шкільництва на Волині мусить давати найбільші гарантії в задоволенні природних потреб людності. Шкільна система, яка постійно спричиняє напруженість і незадоволення українців, у наших умовах призведе до стихійного процесу зародження українського приватного шкільництва, найбільш ймовірно, що зі Східної Галичини... В сучасних умовах найпекучішими проблемами є: 1) підбір відповідних кадрів вчителів, що є справою досить важкою, 2) достатня кількість штатних одиниць і 3) достатня кількість шкільних приміщень».³⁴⁷

На практиці це мало вигляд цілком інакший. «Ендецький» уряд узяв курс на ліквідацію національних шкіл і створення т. зв. двомовних утравістичних. Цей курс намагався дуже обережно зберегти і Г. Юзевський. Проте більше йому імпонували польські школи, де українська мова вивчалася як предмет. За часи його управління українських початкових шкіл залишилося лише 4.³⁴⁸ Тоді ж чехи мали 13 своїх національних шкіл, росіяни – 5, євреї – 57, а німці – аж 66...³⁴⁹

Безперечно, така ситуація в освітній політиці не могла задовільняти українців. Волинь стала тереном постійної боротьби за українську школу. Особливо загострилася ситуація у 1932 р., коли у воєводстві проводився плебісцит про мову навчання і тип школи. Офіційна влада чинила всілякі перешкоди під час його проведення. Зокрема, вийти відмовлялися посвідчувати підписи на заявах, зволікали із проведенням цих плебісцитів, а там, де вони вже відбулися, їхні результати часто визнавалися недійсними. Зокрема, у 1932 р. планувалося провести голосування у 742 школах, однак воно відбулося лише у 120 школах, а його результати були визнані лише у 63 випадках.³⁵⁰

Шкільний плебісцит активізував діяльність на Волині Організації українських націоналістів, Комуністичної партії Західної України та інших політичних партій. Його перебіг активно висвітлювала як українська, так і польська преса. Зокрема, львівське «Діло» 2, 9, 10, 25 грудня 1932 р. подавало інформацію про те, що у багатьох школах невідомі особи повибивали шибки, а по селах порозкидали листівки.³⁵¹ Одна з них закликала населення: «Не поодиначі, а цілими громадами, гмінами підніматися на боротьбу проти ополячення і окатоличення

³⁴⁴ Biuletyn Polsko-Ukraiński (BP-U). – 1939. – I III. – № 9. – S. 91.

³⁴⁵ Державний архів Волинської області. – 25/4: Wołyń, czerwiec 1937. – Łuck. – S. 33.

³⁴⁶ Державний архів Волинської області. – 25/4: Wołyń, czerwiec 1937. – Łuck. – S. 33.

³⁴⁷ Там само.

³⁴⁸ Держархів Волинської обл. – Ф. 46. – Оп. 9-а. – Спр. 1076. – Арк. 29.

³⁴⁹ Там само.

³⁵⁰ Держархів Волинської обл. – 25/4: Wołyń, czerwiec 1937. – Łuck. – S. 34.

³⁵¹ Діло. – 1932. – 2, 9, 10, 25 груд.

і боротися за українську школу за державний кошт, проти польських шкіл і вчителів полонізаторів».³⁵²

Намагаючись принадити українських дітей до пізнання польської культури, воевода запросив на Волинь учителів з інших регіонів Польщі. Так, із 1927 по 1933 рік чисельність вчителів-поляків у волинських школах зросла з 1535 до 2637.³⁵³ Водночас кількість вчителів-українців постійно зменшувалася. У 1933 р. їх залишилося лише 447.³⁵⁴ Польські націоналісти, особливо Стронництво народове, критикували Юзевського за те, що він не дбає про польське шкільництво на Волині, за те, що нібито українізує школи і за те, що українці у шкільництві мають привілеї.³⁵⁵ Зокрема, начальник розвідцентру № 8 Корпусу охорони прикордоння майор Старк повідомляв своєму керівництву, що «польське початкове шкільництво на Волині переживає велику кризу у своєму розвитку... Багато польських шкіл переоформленні на утраквістичні, а насправді на руські (українські. – М. К.). Це викликає скарги і нарікання населення, а інколи доходить до інцидентів, які з одного боку відзеркалюють психіку польської людності, яка стоїть на ґрунті права і шкільних властей, а з іншого – тих, які не дотримуються законів і трактують польських селян і осадників як громадян другої категорії».³⁵⁶ Отже, Г. Юзевський опинився між двох вогнів. Тверезо мислячі польські діячі підказували воеводі шляхи виходу із такої складної ситуації. Зокрема, відомий журналіст і публіцист доктор Антоні Вечоркевіч писав: «На землях із змішаним польсько-українським населенням метою нашої політики є, безсумнівно, створення основ найбільш гармонійного співжиття обох народів. Очевидно, що першим кроком до цієї мети є культурне взаємозближення, взаємопізнання. Але як відбудеться таке зближення, коли, наприклад, людність польського села чи сіл розкидана між українськими, ухвалює собі чисто польські школи. Таку позицію поляків можна зрозуміти довголітньою тугою за навчанням рідної мови. В одному селі виховуються громадяни, які не розмовляють, не пишуть, а теоретично і не розуміють української мови, а у сусідньому селі громадяни, які погано розмовляють і погано пишуть по-польськи (бо хто знає наслідки навчання у сільських початкових школах, той не буде мати ілюзій у тому, що школа, де польська мова трактується як один із предметів, могла б навчати дітей польської мови, які вдома розмовляють іншою). Якщо ж задумана таким чином шкільна система, що має стати мостом культурного порозуміння між майбутніми громадянами Речі Посполитої польської і української національностей, то кожний, хто хоче дивитися на дійсність не через туман принципалізму, повинен визнати, що цей міст крихкий і слабкий, який на Волині зустрічається часто, міст на якому можна досить швидко скрутити шию... Шкільна справа на Волині є однією із найдратливіших і найшкідливіших фікцій. Ми повинні собі чітко, виразно і щиро сказати, що утримання на Волині декількох типів, якщо ж йдеться про мову навчання у початкових школах із нерозлучними від цього шкільними плебісцитами, то для будови чесного і щирого польсько-українського співжиття є шкідливою справою».³⁵⁷ Зрештою, це пізніше зрозумів і Юзевський, який у 1937 р. писав: «Якщо в цих умовах польське вчительство не буде мати достатньої педагогічної кваліфікації, достатнього розуміння справи і своєї ролі, що впливає із справжнього розуміння ідеї Речі Посполитої Польської, ситуація у початковому шкільництві з часом може стати чимсь дуже грізним і трагічним у справі з'єднання Волині з Річчю Посполитою, прив'язаності українців до Польщі. І

³⁵² Держархів Волинської обл. – Ф. 191. – Оп. 1. – Спр. 223. – Арк. 124; Заболотний І. Нескорена Волинь: нарис з історії революційного руху на Волині. 1917–1939. – Львів, 1964. – С. 149.

³⁵³ Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Warszawa, 1992. – Т. 1. – S. 188.

³⁵⁴ Там само.

³⁵⁵ Держархів Волинської обл. – 25/4; Wołyń, czerwiec 1937. – Łuck. – S. 34.

³⁵⁶ AAN. – UW. – 979/65. – S. 25.

³⁵⁷ Wiczorkowicz A. Szkodliwa fikcja. W sprawie szkół na Wołyniu // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – 21. I. – № 3 (38). – S. 2.

тому справа початкового шкільництва на Волині буде вимагати з боку держави опіки і виняткових зусиль, а з боку польського суспільства – здорового глузду і розуміння стану справ».³⁵⁸

На жаль, ані одного, ані другого бракувало. У Волинському воєводстві у 1937/38 навчальному році з 2087 шкіл польських було – 1459, утравістичних – 520 і лише 8 – українських, де навчалося 1200 учнів. Третина дітей шкільного віку взагалі не відвідувала школу. Така політика давала досить сумні наслідки – масову неписьменність. У 1931 р. на Волині 47,8 % населення не вміло ні писати, ні читати.³⁵⁹

Поряд зі згаданими справами, Юзевський багато уваги приділяв вдосконаленню адміністративного апарату. Насамперед він турбувався про сільське управління, оскільки «гміна, ця найближча до людей влада, повинна визнаватися ними своєю владою, а це означає – бути мешканцям близькою, такою, що живе з ними, з них і з їх волі створеною... Гмінна влада, кваліфікована людністю як влада чужа і з рисами окупаційної влади, є державною катастрофою на змішаному терені».³⁶⁰ Органи місцевого самоврядування, замислене воєводою як поле спільної польсько-української співпраці, такими не стали. У виконавчих органах територіального самоуправління головну роль відігравали поляки. Так, із 103 війтів 19 – були українцями, а 81 – поляками.³⁶¹

Реалізуючи свою програму, Г. Юзевський постійно натрапляв на перешкоди. Клопіт він мав із комуністами та націоналістами, вплив яких постійно зростав. Так, у 1931 р. на Волині було організовано низку антикомуністичних процесів. 14 травня у Рівному були засуджені на тривале ув'язнення 33 члени КПЗУ, 13 червня у Ковелі – 41. У Луцьку 27 червня відбувся процес над 47 членами КПЗУ з Горохівського повіту. 1 грудня у Ковелі були засуджені ще 77 комуністів.³⁶² Проте паралізувати комуністичний рух не вдалося. У 1932 р. у північних повітах Волині набрав широкого розмаху комуністичний партизанський рух. За короткий час лише в Ковельському повіті у партизанські загони вступила майже тисяча бійців, на озброєнні яких було 80 гвинтівок і 450 револьверів.³⁶³ Для придушення цього руху на Волині зосередилися численні військові загони. Тільки в Ковельському повіті було сконцентровано 8 тис. поліцейських, чотири ескадрони кінноти, три піхотних полки, чотири танкетки й чотири військових літаки.³⁶⁴ Каральні експедиції руйнували та палили села, катували і розстрілювали селян, сотні людей кидали в тюрми. Лише в другій половині 1932 р. на Ковельщині було арештовано 800 осіб.³⁶⁵

Значно активізували діяльність на Волині українські націоналісти. Г. Юзевський зазначав, що боротьба з українським націоналізмом має вестись безпощадно, з використанням усіх можливих форм та методів. З року в рік зростала кількість проведених ОУН акцій. У 1933 р. оунівці взялися до організації замаху на волинського воєводу. Виконати вирок екзекутива ОУН доручила учневі української гімназії Олександрові Куцу. Проте після декількох невдалих спроб замаху поліція його заарештувала. Суд ухвалив суворий вирок – шість років тюремного ув'язнення з позбавленням громадянських прав на десять років.³⁶⁶ Не вдалося воєводі також

³⁵⁸ Держархів Волинської обл. – 25/4: Wołyń, czerwiec 1937. – Łuck. – S. 34.

³⁵⁹ Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1922–1939). – Львів, 1985. – С. 177.

³⁶⁰ AAN, UWW, 979/83. Sprawozdanie wojewody wołyńskiego Henryka Jyzewskiego z sytuacji na Wołyniu, wrzesień 1933. – K. 9.

³⁶¹ Держархів Волинської обл. – 25/4: Wołyń, czerwiec 1937. – Łuck. – S. 24.

³⁶² Там само. – Ф. 191. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 206–208.

³⁶³ ЦДАГОУ. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 170. – Арк. 13.

³⁶⁴ Там само. – Арк. 13, 94.

³⁶⁵ Заболотний І. Нескорена Волинь... – С. 142.

³⁶⁶ Держархів Волинської обл. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 3578. – Арк. 1–8. Протокол судового засідання Луцького окружного суду у справі члена ОУН О. Куца, 22.I.1939 р.

запобігти природному процесові поглиблення зв'язків волинян із галичанами. «Сокальський кордон» не відбувся. Та якщо з українцями воєвода знав як діяти, то грізніша небезпека чекала на нього з польської сторони.

Як відомо, після смерті Ю. Пілсудського в політичному житті Польщі дедалі більшу роль почали відігравати військові, котрі дотримувалися програми «зміцнення польськості на кресах». Конфлікт між волинським воєводою і Міністерством військових справ розгорівся з новою силою. Противники Г. Юзевського, не маючи можливості позбутися воєводи, розробили тактику поступової компрометації волинської політики. Більшість поляків на Волині йшла за військом і його політикою. Все частіше роздавались заклики «рятування польськості на Волині». Заснований опонентами Г. Юзевського в січні 1937 р. тижневик «Kurjer Wołyński» розпочав гострі нападки на воєводу. У Варшаву на нього посипались доноси. В одному з них колишній президент Луцька, підполковник Мечислав Венжик ще у грудні 1936 р. писав міністрові військових справ: «На підставі власних спостережень, а також думок працівників прокуратури, суду, війська, організації «Стшельци», Союзу землевласників і багатьох громадян я глибоко переконаний, що політика воєводи Юзевського роз'єднує польське суспільство, зовсім ігнорує потреби євреїв і догоджає українцям. Поляки зневажені, а гасло «Ріж ляхів!» стає на Волині все популярнішим. Воєвода не володіє ситуацією і навіть не орієнтується в теренах, які внаслідок його помилкової політики щораз більше стають ворожими й чужими Польщі».³⁶⁷

Військових підтримало Міністерство справедливості (юстиції), яке дедалі вимагало негайного усунення Юзевського, а прем'єр-міністри відкрито заявляли, що «обурені офіцери застрілять такого зрадника».³⁶⁸

Ситуацію ускладнював відомий антиукраїнськими акціями Корпус охорони прикордоння (КОП). Восени 1937 р. копівці розпочали кампанію насильницького перехрещування православних у католиків, т. зв. конверсійний рух. Це чинилося брутальними репресивними методами. Зокрема, українців потрясли ганебні події в с. Гриньки Кременецького повіту. Підступним шляхом копівці примусили майже всіх жителів села перейти в римо-католицьку віру. Справа набрала великого розголосу. Посол від Волині до Сейму Степан Скрипник подав у цій справі депутатський запит. Проти втручання військових у релігійні справи протестувало багато волинян. Відома громадська діячка, письменниця, публіцист Марія Домбровська у щоденнику занотувала: «Бідна Волинь. Залишаться в ній лише Гриньки... і військо у ролі польських хрестоносців, які навертають православних у католицизм. Морально – відразу, політично – клінічне божевілля, гріх, за які дорого заплатить Польща»...³⁶⁹

Потрібно зауважити, що першим кроком військових у справі полонізації «східних кресів» стало відправлення Служби Божої і виголошення проповідей польською мовою 11 листопада 1935 р. у 10 найбільших гарнізонах, розміщених на сході Польщі.

Наступним заходом, який свідчив про заангажування військових діячів до національної проблеми, став виступ 2 липня 1936 р. міністра військових справ на зустрічі із командувачами округів та корпусів. Генерал Т. Каспшицький тоді сказав: «Шануючи всі віросповідання, держава, однак, повинна підпорядкувати їх польській расі стану, потребам й інтересам нашої держави... Необхідно піддати віруючих окремих визнань асиміляційним впливам польської культури в продержавному дусі, а там, де це можливе, особливо в середовищі слов'янських меншин, процес полонізації у сфері релігійно-церковного життя оточити виразною та рішучою опікою».³⁷⁰ По суті, ця промова стала для командувачів округів директивою щодо проведення політики дискримінації української меншини у війську.

³⁶⁷ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW). Gabinet Ministra Spraw Wojskowych. I.300.1.412. Pismo em. ppółk. Mieczysława Więzyka do Ministra Spraw Wojskowych w sprawie HeNr.yka Jyzewskiego, 3 grudnia 1936 r.

³⁶⁸ Pobyg-Malinowski W. Najnowsza Historia polityczna Polski 1864–1945. – Gdańsk, 1990. – Т. 2. – S. 826.

³⁶⁹ Dąbrowska M. Dzienniki. – Warszawa, 1988. – Т. 2. – S. 257–258.

³⁷⁰ Stawecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939. – Warszawa,

Черговим прикладом відкритого наступу військових на права українців була промова того самого генерала на відкритті звітнього з'їзду Комісії наукових досліджень Східних Земель. Міністр військових справ тоді звернув увагу на необхідність польської експансії на Схід.³⁷¹

1969. – S. 172.

³⁷¹ Polska Zbrojna. – 1936. – 22 września.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.